

Brettspillet

- jernalderkrigerens virtuelle arena

Strategispill i sørøstnorsk jernalder

Steinar Kristensen

Hovedfagsoppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

Universitetet i Oslo
Vår 2007

Alea jacta est!

Ja, det er den. Hovedoppgaven er nå i havn etter en lang, strabasios og spennende reise. Jeg hadde egentlig ikke tenkt å ha noe forord hvor ros deles ut i alle retninger. Men er det noe jeg har lært, så er det at arkeologi handler om den *gode samtalen*. Gjennom uttallige diskusjoner med kollegaer og medstudenter har oppgaven tatt form. Jeg er dere alle takknemlig. Det er selvfølgelig noen som fortjener spesiell takk en slik morgen som i dag. Først må jeg takke mine veiledere som har kommet og gått, Dagfinn Skre, som startet opp med meg og hjalp med til å sette kursen; Neil Price som veiledet meg når jeg satte inn støtet sist høst, og ikke minst min nåværende veileder Lotte Hedeager, som til tross for mange, mange studenter i innspurten, har hatt overskudd og entusiasme for det jeg har skrevet og loset meg vel i havn.

Så til mine to store hjelpere, Charlotte Melsom og Unn Pedersen. Uten dere hadde det neppe blitt noe oppgave om spillebrikkene. Charlotte; takk for alt støtte, korrekturlesning og latter. Det glemmes ei. Unn; tusen takk for all hjelp underveis, og for at du aldri avviste meg i døra, selv om du hadde mer enn nok å gjøre selv. Du påstår at ingen spørsmål er for dumme – jeg er litt usikker. Din hjelp vil aldri glemmes.

Lars Erik Gjerpe fortjener også takk for at han brukte påskeferien på å lese korrekturen som fikk de siste bolkene på plass.

Den energiske og til enhver tid kunnskaps- og iderike Julie Lund har kommet med mange innspill og kommentarer til mitt arbeid underveis, og det har jeg satt meget stor pris på. Som hun selv ville sagt det; selv takk. Til slutt vil jeg takke Colleen Batey og Alexandra Sperr ved Universitetet i Glasgow for tipset om guttegraven fra Balnakeil – min følgesvenn gjennom flere år.

Jeg må også takke alle i *Kaupang-undersøkelsen* som gjentatte ganger har hørt den fascinerende historien om mine spillebrikker og holdt ut.

Så til den tradisjonelle takken til pauserommets medlemmer. Vi er blitt en solid gjeng de siste månedene, og har hatt mye moro mellom slagene. Ingen nevnt - ingen glemt.

Og til slutt til min kjære tålmodige Anne; nå kommer jeg hjem!

Steinar Kristensen

16.april.2007. – den siste dagen for innlevering av hovedfag i arkeologi.

1 Innledning.....	- 1 -
1.1. Alea jacta est	- 1 -
1.2 Oppgavens struktur	- 2 -
2 Oppgavens rammer	- 3 -
2.1 Om brettspill.....	- 3 -
2.1.1 Krigspill	- 3 -
2.1.2 Kappløpsspill.....	- 4 -
2.1.3 Posisjoneringsspill.....	- 4 -
2.1.4 Terningspill	- 4 -
2.2 Avgrensninger	- 4 -
2.3 Problemstillingen	- 5 -
3 Oppgavens tolkningsrammer.....	- 6 -
3.1 Graven som kilde til livet	- 6 -
3.2 Personenverbandstaat	- 7 -
3.3 Dannelse og siviliseringsprosess	- 10 -
3.4 Skriftlige kilder	- 11 -
4 Spill- og forskningens historie	- 13 -
4.1 Forskningshistoriske riss	- 13 -
4.2 Spilletts historie.....	- 14 -
4.2.1 Greske spill.....	- 14 -
4.2.2 Romerske spill.....	- 16 -
4.2.3 Keltisk spillekultur	- 18 -
4.2.4 Germanernes spilledille.....	- 19 -
4.2.5 Skandinavia	- 20 -
5 Presentasjon spillesaksmateriale i sørøst-Norge	- 24 -
5.1 Metode og premisser for materialet	- 24 -
5.1.1 Spillesaksmaterialet ved Kulturhistorisk museums samling.....	- 24 -
5.1.2 Metode.....	- 25 -
5.1.3 Klassifisering av materialet	- 25 -
5.1.4 Datering.....	- 26 -
5.1.5 Kildekritiske aspekter ved materialet.....	- 27 -
5.2 Materialet	- 29 -
5.2.1 Materialevalg.....	- 30 -
5.2.2 Terninger	- 31 -
5.2.3 Spillebrikker	- 35 -

5.2.4 Brett.....	- 50 -
5.3 Hull til besvær – en diskusjon om tilblivelse eller forankring.....	- 51 -
5.4 Oppsummering av material gjennomgang.....	- 54 -
6 Analysen.....	- 55 -
6.1 Grunnlaget for analysen av spillesaker.....	- 55 -
6.2 Spill i tid og rom.....	- 55 -
6.2.1 Gravfunn.....	- 56 -
6.2.2 Bosetningsfunn.....	- 57 -
6.2.3 Løsfunn.....	- 57 -
6.3 Geografisk spredning.....	- 58 -
6.4 Spill og kjønn.....	- 60 -
6.5 Spillesaker og gravgodskategorier.....	- 64 -
6.5.1 Redskaper.....	- 64 -
6.5.2 Smykker.....	- 69 -
6.5.3 Drikkeutstyr.....	- 71 -
6.5.4 Ride- og kjøreutstyr.....	- 72 -
6.5.5 Handel.....	- 72 -
6.5.6 Personlig utstyr.....	- 72 -
6.5.7 Dyr i gravene.....	- 74 -
6.5.8 Våpen.....	- 75 -
6.6 Ryttergraver.....	- 81 -
6.7 Oppsummering av analysen.....	- 84 -
7 Tolkninger.....	- 86 -
7.1 Hvilke spill?.....	- 86 -
7.1.1 Spill med terning.....	- 87 -
7.1.2 Ludus Latruncolorum.....	- 87 -
7.1.3 Hnefatavl.....	- 87 -
7.2 Spilleren i eldre jernalder – en spradebass?.....	- 89 -
7.3 Spilleren i yngre jernalder – en militær leder?.....	- 90 -
7.4 Krigerideal og dannelse.....	- 93 -
7.4.1 Krigeridealet og skriftlige kilder.....	- 93 -
7.4.2 Dannelsen og krigeraristokratiet.....	- 96 -
7.4.3 Byrd og ferdigheter.....	- 100 -
7.5 Brettspillet som kognitiv trening.....	- 102 -

7.5.1 Likheter mellom spill, krig og maktpolitiskstruktur	- 102 -
7.5.2 Spill som mental utvikling	- 104 -
7.5.3 Gutten som aldri ble den militære lederen han var opplært til.....	- 106 -
8 Endringer i tid, rom og type – endringer i funksjon? Et oppsummerende perspektiv. ...	- 110 -
8.1 Fase 1 Spillet introduksjon	- 110 -
8.2 Fase 2 Etablering og konsolidering av en germansk-skandinavisk spilletradisjon..	- 111 -
8.3 Fase 3 Teppesfall for jernalderkrigerens virtuelle arena	- 112 -
8.4 Avslutning	- 113 -
Litteratur.....	- 114 -
Katalog	- 126 -
Gravfunn.....	- 126 -
Bosetningsfunn.....	- 143 -
Løsfunn.....	- 144 -

1 Innledning

1.1. *Alea jacta est*

Året er 49 f. Kr. og Julius Cæsar hadde bestemt seg. Han utbryter: ”*Alea jacta est*”! Han krysset elven Rubicon i det nordlige Italia med sine tropper og gikk dermed til krig om makten i Romerriket. Han beveget seg hurtig frem mot Roma hvor frykten og nervøsiteten spredte seg. Pompeius, Cæsars motstander, flyktet raskt sørover. I årevis herjes Romerriket av borgerkrig.

Julius Cæsar uttrykte sin egen og Romas skjebnen ved bruk av spill som en metafor. Ved å bruke uttrykket ”*Alea jacta est*” eller ”terningen er kastet”, kan han ha ment at det ikke var noen vei tilbake, avgjørelsen var tatt og det som skulle komme, måtte komme. Spillet om makten i det romerske riket var med andre ord i gang. At Cæsar skal ha valgt en spillemetafor for å uttrykke den politiske og militære situasjonen han var i, er absolutt ikke tilfeldig. Spill, især brettspill, har tydelige likheter med krigføring. Trekkene avhenger av aktørens kunnskap og forståelsen for striden. Utfallet avhenger av de ressursene som partene har og hvordan disse disponeres. Seier eller tap handler oftest om dugelighet, i spill som i krig.

Den foreliggende hovedoppgave skal handle om spillet i sørøstnorsk jernalder og da mest om brettspill. Gjenstander tilknyttet ulike former for spill opptrer i det norske arkeologiske materialet alt fra yngre romertid, og da i all vesentlighet fra graver. I romertidsgraven på Sætrang på Ringerike ble blant det rike gravutstyret også funnet et sett med sorte og hvite glassbrikker (Slomann 1959). Fra merovingertid er det gjort liknende funn i båtgraver på vestlandet (Opedal 1998). Også i vikingtid var spill en del av gravgodset i enkelte graver, som for eksempel i Gokstadhaugen (Nicolaysen 1882). Fra middelalderen finnes det spillerelaterte gjenstander både i byenes kulturlag og i kirkene. Mengden funn øker kraftig utover i jernalderen og kulminerer i middelalder i det Christopher McLees (1990:181) karakteriserer som en *spilleboom* i det 13.århundre.

Det er forsket lite omkring spill i Norge siden Jan Petersen (1914) kom ut med sin artikkel ”Brettspillet i Norge i forhistorisk tid”. Da jeg begynte arbeidet med spillesaker var det ikke gjort noe større forskningsarbeid om brettspilllets rolle i norsk jernalder. Gjennom mitt forhold til brettspill og forståelsen av det, virket det sannsynlig at brettspill kunne ha hatt funksjoner

utover underholdning og det var med dette jeg planla det videre arbeidet. Det er lite forskningsmateriale som direkte omhandlet fagområdet og jeg har derfor hatt som mål med oppgaven at den ved siden av å være et forskningsarbeid om brettspillet i jernalderen, også skal tjene som et oppslagsverk og inngangsportal til temaet.

1.2 Oppgavens struktur

I kapittel 2 defineres begreper og rammer for oppgaven. Her presenteres også oppgavens problemstilling. Rammene som vil ligge til grunn for tolkningene av analyseresultatene blir presentert i kapittel 3. I kapittel 4 gis et spill- og forskningshistorisk riss. Spillesakene fra sørøst-Norge presenteres i kapittel 5, mens oppgavens analyse gjennomgås i kapittel 6. Analyseresultatene tolkes i kapittel 7. Avslutningsvis følger det i kapittel 8 en oppsummering av oppgavens resultater. I appendikset som følger er det først en liste over litteratur som er benyttet i arbeidet, samt en katalog over oppgavens materiale. I tillegg er undersøkelsens database og fotosamling lagt ved på en CD-rom. Informasjon om innholdet på CD-ROM ligger i en *les-meg-fil* på platen.

2 Oppgavens rammer

I dette kapitlet vil det gjøres rede for begreper som brukes om spill i denne oppgaven. Brettspill med ulike prinsipper blir vist og etter det presiseres oppgavens avgrensninger. Avslutningsvis presenteres avhandlingens problemstilling.

2.1 Om brettspill

Prinsippene ved et brettspill er at en ved hjelp av visse gjenstander skaper en kunstig strids plass som styres av regler og hvor det finnes utallige muligheter for flaks, dyktighet, list, manipuleringer, tap og seier – ikke ulikt den virkelige verden en befinner seg i. Det trengs et brett, spillebrikker og i noen tilfeller terninger for å kunne spille. Selve brettet kan fremstå i mange ulike former fra enkle riss i sanden til kostbare brett i mahogni og ibenholt. Det samme gjelder for brikkene som kan være naturlige småstein eller brikker utskåret i rav eller elfenben. I det arkeologiske materialet gjenfinner vi enkelte rester av disse kunstige kamparenaen og disse spillrelaterte gjenstandene. Jeg vil som et felles begrep på spillebrett, spillebrikker og terninger, bruke betegnelsen *spillesaker*.

Forskning på spill gjort av spillhistorikere har fokusert på spillets historie og regler (Murray 1952, Bell 1960) og spillhistorikeren Robert Charles Bell (1960:V) deler spill i seks ulike grupper basert på spillenes ulike prinsipper og regler. Det er *Dominospill* (Domino games), *Mankala* (mancala games), *Terningspill* (dice games), *Krigsspill* (war games), *Kappløpsspill* (race games) og *Posjoneringspill* (positional games). I denne oppgaven er det de fire sistnevnte som er av særlig interesse da de forekommer i det litterære og arkeologiske materialet. Disse beskrives derfor ytterligere.

2.1.1 Krigsspill

Krigsspill eller strategispill er den gruppen spill som krever størst dyktighet. Motstanderen skal slås på den virtuelle krigsarena og spillets prinsipper setter kravene til dyktighet og strategisk tenkning høyt. *Sjakk* og *Dam* er de mest kjent av dagens krigsspill. Krigsspillene spilles i utgangspunktet uten terning, men det er eksempler på at *Sjakk* i enkelte tilfeller blant annet for å korte ned spilletiden, ble spilt med hjelp av terning (Eales 1986:24).

2.1.2 Kappløpsspill

Kappløpsspilletts prinsipp er at brikkene flyttes raskest mulig på et brett fra et punkt til et annet. Den som flytter sine brikker raskest og dermed kommer først i mål, har vunnet. *Backgammon* og *Ludo* er blant de mest kjente spill i denne kategorien. Det benyttes oftest terninger til å avgjøre spillerens trekk, noe som gjør kappløpsspillet til en blanding av flaks og dyktighet.

2.1.3 Posisjoneringspill

Posisjoneringspilletts prinsipp er å plassere spillebrikkene slik at de danner rekker på spillebrettets linjer eller ruter. Det mest kjente posisjoneringspillet i Norden er *Mølle* hvor kvadrater av linjer danner et nettverk av linjer og punkter. Spillerne legger ut sine brikker suksessivt og når en har lagt ut alle brikkene, skal spilleren forsøke å danne rekker av tre brikker. Greier en dette, kan han fjerne en av motstanderens brikker. I *Mølle* benyttes det normalt *ikke* terninger, men et spansk manuskript fra andre halvdel av 1200-tallet beskriver varianter av mølle hvor det ble benyttet tre terninger (Bell 1960:36, 94).

2.1.4 Terningspill

Terningspill har igjennom historien variert i bruk, men felles for dem er at det handler om flaks der terningenes verdi avgjør spillet. Terninger har forekommet i mange ulike former fra astragaler, kubiske terninger, stavterninger til odde former som menneskefigurer (Bell 1960:fig. 110). Terningspillet settes ofte i sammenheng med hasard og spill om penger.

2.2 Avgrensninger

Materialet benyttet for den foreliggende analysen baseres på funn av spillrelaterte objekter registrert ved Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo (KHM) pr. 1. januar 2000. De omfatter grav- og boplassfunn samt løsfunn. Dateringene er fra romertid og ut jernalder. Det er i tillegg registrert 36 funn av til sammen 60 spillesaker fra middelalderkontekster ved KHM's samling. Disse inngår *ikke* i denne analysen, men er inkludert i databasen som følger vedlagt på CD-ROM.

Undersøkelsesområdet omfatter de åtte østlandsfylkene Østfold Akershus Oslo, Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold og Telemark. I tillegg er det funn fra sørlandsfylkene Aust og

Vest-Agder. Dette tilsvarer KHM's administrative ansvarsområdet og vil i det følgende bli benevnt som sørøst-Norge.

2.3 Problemstillingen

De fleste forskningsarbeider, arkeologiske og historiske, som har behandlet spillesaker i det forhistoriske Norden har konkludert med at spillet var en fritidsgeskjeft og at det var samfunnets øvre sosiale lag som hadde både tid og overskudd til å spille (Petersen 1914, Grieg 1947, Braathen 1989, Gudesen 1980, Opedal 1998). Petersen (1914:84) skriver "...de dødes gravutstyr er en gjenspeiling av de levendes virksomhet" og videre at "Og en slik fornøyelse som brettspill kunde en ikke undvære i den anden verden; det kunde være godt at ha noget at korte ned tiden med." (Petersen 1914:84). Dansken Michaelsen (1992:41) skriver at "... spille må have været et ikke ubetydelig tidsfordriv i samfundets øverste sociale lag", mens den svenske arkeologen Martin Sandberg (1994:62) tror "...inte att spelutensilier gavs till någon som tecken på hans eller hennes sociala position utan att de gavs till personer som hade interesse av att spela."

Den tidligere forskningens konklusjoner om spillets rolle som fritidsgeskjeft og Sandbergs overstående uttalelse om at spillet *ikke* ble gitt med i graven som tegn på den dødes sosiale posisjon, men kun for gleden av å spille, gjør at jeg i det kommende vil diskutere om det nettopp var slik, at det var med bakgrunn i sosiale forhold, og ikke spillegleden, som lå til grunn for spillets tilstedeværelse i disse gravene.

Med bakgrunn i de åpenbare likhetstrekkene mellom den virtuelle krigen på spillebrettet og den reelle krig, vil jeg i denne oppgaven diskutere hvorvidt det er mulig å påvise relasjoner mellom bruken av brettspill og den delen av befolkningen som var beskjeftiget med krig, strategi og taktikk.

3 Oppgavens tolkningsrammer

Formålet med avhandlingen er som nevnt finne ut om det er mulig å avdekke eventuelle relasjoner mellom spillet og den delen av befolkningen i jernalder som beskjeftiget seg med krig. Dette innebærer vurderinger av samfunnsstrukturen i jernalder, hvor ledere med følge står sentralt. Elitens ideologi lå til grunn for utformingen av det samfunnet som vi finner rester av i det arkeologiske materialet. Siden graver er den desidert største kategori av arkeologiske kilder vi har, og er essensiell når det gjelder teorier om jernaldersamfunn, er det naturlig å først presentere oppgavens rammer for tolkninger av *gravfunn*. Videre vil en modell bli presentert i kap. 3.2 den hensikt å se om brettspillet funksjon og prinsipper kan ha noen relasjon til jernaldersamfunnets politiske og militære struktur. Å skape en elite fordrere en del mekanismer som gir denne gruppen av mennesker fortrinn i deres liv fremfor andre. Dette aspektet vil bli presentert i kap. 3.3, gjennom elitens bruk av *dannelse* som redskap for skapelse og opprettholdelse av makt. I kap. 3.4 vil rammene for bruk av skriftlige kilder bli skissert.

3.1 Graven som kilde til livet

To biologiske fakta er felles for alle mennesker – fødsel og død. Hva som skjer mellom disse to ytterpunktene i livet defineres av hvem personen er, hvor han kommer fra, og de valg som gjøres i livet. Mens fødselen i liten grad kan erkjennes i det arkeologiske materialet, manifesterer døden seg på utallige forskjellige måter. Graver er den fremste arkeologiske kilden vi har (Solberg 2003:30). Forskere har, ved å analysere gravmaterialet, lansert mange ulike teorier om hvordan forhistoriske samfunn kan ha sett ut og fungert. Det er med andre ord gjennom døden at arkeologer oftest forsøker å fange livet.

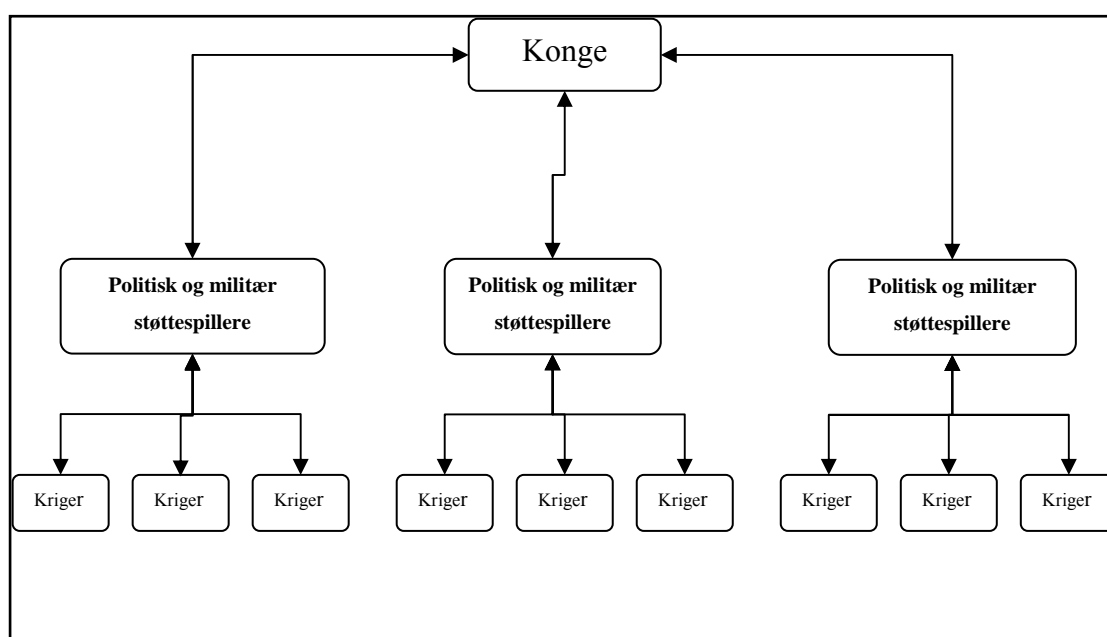
Heinrich Härke (1997:21) skiller mellom funksjonelle og intensjonelle data i gravmaterialet. Funksjonelle data er fysiske spor etter den døde, som kan gi til informasjon som alder, helse, og kjønn. De intensjonelle dataene er det flest av i en grav. Det er data som gravskikk, gravgods, gravminnets plassering i landskapet og de er valgt ut på et subjektivt bevisst grunnlag av de som gravlegger den døde.

Jeg vil analysere og tolke oppgavens empiriske materiale i et kontekstuellet perspektiv, hvor gjenstander kan ha symbolske betydninger utover sine rent funksjonelle egenskaper. Det er derfor viktig å se materialet i en så vid sammenheng som mulig. En skal imidlertid være varsom med å tillegge objektene i graver en ensidig religiøs eller rituell symbolikk. Graven, dens innhold og struktur kan ikke ses på som en direkte avspeiling av samfunnet, men det er likevel viktig å ikke fjerne seg fra det faktum at gravens meningsinnhold faktisk bunner i en forhistorisk virkelighet. En maskering og tilsløring av virkelighetens sannheter, de være seg både positive og negative, kan være problematiske for omgivelsene om det brukes i en for stor utstrekning. Jeg mener derfor at gravens meningsinnhold må stå i et relevant forhold til den virkeligheten de engang var en del av. Det var viktig for at de skulle fungere som troverdige i sin samtid. Graven er en del av det samfunnet den oppstod i og må kunne tolkes deretter. Jeg anser det derfor sannsynlig at det er et viss samsvar mellom den statusen og sosial posisjon som den avdøde hadde og det som uttrykkes i graven.

3.2 Personenverbandstaat

Det nordiske jernalderssamfunnets struktur og oppbygning er et mye debattert tema (Myhre 1987; Solberg 1985, 2003; Hedeager 1992, 1994; Skre 1998). Diskusjonene har blant annet omhandlet i hvilken grad forhistoriske samfunn har vært egalitært eller hierarkisk organisert. I denne oppgaven vil jeg benytte Heiko Steuers (1989) *Personenverbandstaat*-teori som utgangspunkt for forståelsen av den økonomiske-, politiske- og militærestrukturen i Skandinavia i jernalderen. Steuer bruker uttrykket *Personenverbandstaat* om styreformen som det frankiske kongedømmet fikk under folkevandringene. Kongedømmet var en ren germansk institusjon uten klassisk arv eller tradisjon (Steuer 1989:100). Det er riktignok først med den frankiske kongen Chlodwig II (584 – 629) at organisasjonsformen registres i skriftlige kilder, men den har trolig eksistert blant germanske stammer tidligere. Steuer (1989:102) mener at røttene til denne germanske styreformen finnes alt i Ariovist's tid som germansk krigsleder, dvs. omkring midten av 1. århundre *før* Kristus (Steuer 1989:102). *Personenverbandstaaten* hadde ingen klare territorielle eller geografiske grenser, men var derimot riker og kongedømmer dannet av forente folk. Imperiet (*Reich*) eksisterte der hvor kongen og hans følge til enhver tid måtte befinne seg, og i områder hvor kongen hadde støtte. Kongens maktbasis lå i hans krigerfølge (*warbands*). Kongen etablerte tette og personlige relasjoner med eliten. Gjennom godtgjøring, gavebytter og ekteskap dannet eliten en økonomisk og

militær plattform som kongen kunne benytte i krigs- og urotilfeller. Han var helt avhengig av denne militære og politiske støtten fra sitt følge. Lojaliteten og støtten ble gjengjeldt av kongen og ble godtgjort med landområder, gaver og edelt metall (Steuer 1989:100, 102). Alliansene var personlige og det var den enkelte som skapte, vedlikeholdt og avsluttet relasjonene. Organisasjonsformen med hertuger og grever var ytterst sårbar og ikke minst ustabil. Steuer fremhever at landeiendommene som ble gitt til støttespillerne ikke var arvelige (Steuer 1989:100). Dette skulle hindre at det ble etablert sterke politisk, økonomisk og militære familier eller parter som kunne utfordre kongens maktposisjon. Når personer som besatt landområder gitt av kongen døde, ble landområdene ført tilbake til kongen. Nye allianser og lojalitetsforhold ble aktuelle og disse kunne dermed belønnes med de tilbakeførte landområdene. Det var først når kongerikene var vel etablerte og aksepterte, at eiendommer og embeter ble arvelige. Godsakkumulering var da ikke lenger noen generell trussel mot den etablerte makten (Steuer 1989:101).

Figur 1 Strukturen i Personenverbandstaat.

Kongens støttespillere hadde også egne følger av krigere. Ved hjelp av inntektene fra landområdene gitt av kongen kunne kongens støttespillere selv belønne sine krigere. Det hele fremstår som en hierarkisk struktur hvor hvert ledd har relasjoner både oppover og nedover i systemet som vist i figur 1. Strukturen dannet grunnlaget for den militære basisen som kongen kunne støtte seg på ved behov for militær makt. Krigerne i følget til de sentrale kongelige støttespillerne, var rekruttert fra ulike områder og samfunn, men de fleste kom fra andre

hertug- eller grevfamilier. De gikk i tjeneste for eksempel ved andre herrers hoff for å skaffe seg erfaringer og utdanning samt rikdommer. Krigerne kunne opparbeide seg posisjoner i systemet, og vendte så hjem med et eget stort følge av krigere. På denne måten kunne de selv rykke opp i systemet, og selv bli en alliert av kongen.

Krigerfølgene utgjorde en betydelig del av folkevandringene i Europa i det 5. århundre (Steuer 1989:102). Lotte Hedeager (1992:280) karakteriserer den germanske samfunnsstrukturen i nordvest Europa i det første millenium A.D. som et krigersamfunn. Hun mener at systemet med følge eller hird kan ha vært tilstede allerede i eldre romertid og kanskje allerede i førromersk jernalder, men at strukturen var fullt etablert først ved overgangen mellom romertid og folkevandringstid (1992:185).

I de førstatalige germanske høvdingsamfunnene var det familierelasjonene som la grunnlaget for maktstrukturen. Etter Kristi fødsel skjer det en endring som setter det familiebaserte stammesamfunnet tilbake og ett samfunn basert på relasjoner mellom folk uavhengig av familiære bånd tar form. Lojalitet, gavebytter og en ideologi basert på krigerens prinsipper formes og i yngre romertid konsolideres denne germanske politiske strukturen. Lederne er krigsledere og omgitt av en krigerelite. Som i Steuers frankiske modell er det gjennom gaver og belønninger at strukturen opprettholdes. Krig og plyndring var derfor avgjørende for at systemet skulle opprettholdes (Hedeager 1994:280). Æren var et viktig element som gjennomsyret krigerideologien, og gav muligheten til å gjennomføre politikken. I krigerideologien, som maktgrunnlaget var fundert, var det å dø i eller med ære målet med livet (Hedeager 1994:280), og krig skaper muligheter for å opparbeide seg ære og berømmelse (Nordberg 2003:88). At krigeren betraktet æren på en slik måte var avgjørende for at krigerherren kunne sende sine krigere i strid. Økonomiske verdier alene er neppe noen god grunn til å ofre livet for. Andreas Nordberg (2003:92-94) skriver om den prototypiske krigen, og mener at krigen i den norrøne verden må deles inn i to deler hvorav den ene utføres i små grupper og ledes av profesjonelle yrkeskrigere fra aristokratiet.

Arnfrid Opedal (2005) diskuterer i sin doktorgradsavhandling "Kongens død i et førstatalig rike", etableringen, konsolideringen og konstitueringen av et kongerike i sørvest-Norge på 6-700-tallet. Hun beskriver dette førstatalige kongeriket ved å vise til Steuers modell, *personenverbandstaat*. Opedal diskuterer militær struktur på grunnlag av spredningen av våpengraver med to sverd og ryttergraver som hun setter som typiske uttrykk for krigere eller

militære, og som tilhørte følget rundt en konge (Opedal 2005: 138ff). Den politiske makten i jernalderen i nordvest-Europa gjennomgikk i det første årtusenet endringer fra det familiære stammesamfunnet til en struktur hvor personlige relasjoner var strukturen. I folkevandringstid skjer det en polarisering blant germanske folkegrupper; de som identifiserer seg mot Frankerne og de som identifiserer seg mot Skandinavia (Hedeager 1994:288). Hedeager mener at den politiske strukturen for Skandinavia ikke ble vesentlig endret fra den var konsolidert i folkevandringstid og til statsdannelsene i middelalder.

Strukturen i Steuers personenverbandstaat-teori synes å korrespondere med prinsippene for jernalderspillet *Hnefatavl*, noe som vil bli diskutert i kapittel 7.

3.3 Dannelse og siviliseringsprosess

I samfunnsstrukturen skissert over er det en elite som etablerer sin makt omkring kongemakten. De skaper og bruker attributter som distanserer dem fra andre mennesker. Disse attributtene, som inngår i dannelse, kan være moter, levesett, gravskikk, religion, kunnskap eller oppførsel.

I sitt forskningsarbeid om dannelse karakteriserer sosiologen Norbert Elias (1982 [1939]:xi) det europeiske middelaldermennesket som mindre sivilisert enn dagens mennesker i den vestlige verden. Samfunnet er i stadig endring og det usiviliserte og siviliserte kan synes som to motpoler. Elias fremhever imidlertid at det kun dreier seg om to ulike stadier i en samfunnsutvikling (1982 [1939]:xiii). Han gjør det også tydelig at selv om hans forskning om siviliseringsprosesser starter med middelalderen, er det ikke slik at prosessen starter da. Dannelse er en del av siviliseringsprosessen slik Elias ser det, og den inneholder sivilisasjonsmarkører eller koder, som brukes for å skille mellom de siviliserte og de ikke-siviliserte, barbarene.

Hva som er dannelse varierer meget i forhold til den samfunnskonteksten det er en del av, men dannelse settes gjerne i sammenheng med uttrykk som fine manerer, bordskikk, kunnskap og finkultur. Språk, klassisk litteratur og musikk er andre elementer. Innholdet i dannelsesbegrepet er i stadig endring og er i dag også et begrep innen pedagogikk og oppdragelse. Platon la i dialogen *Staten* grunnen for et dannelsesideal *paidea*, hvor den høyere undervisningen ikke primært skulle utdanne til bestemte profesjoner, men heller som en menneskedannelse, som bygde på innsikt i ideens verden (Kvam 2000). De som hadde oppnådd denne innsikt og dannelse var forpliktet til å bruke denne i fellesskapets interesser. Med renessansen kom et nytt dannelsesideal inn, *virtu* som stod for en dannelse i et tenkende

og følende menneske, hvor innsikt, mot og handlekraft var essensielt. Idealene endrer seg, akkurat som definisjonen av hva som er dannet og endringer i samfunnet forøvrig. For 1800-tallets nyhumanister var de formale teoriene som omhandlet personlighetspreget og personens egne kvaliteter i sentrum. Evnen til å tenke selvstendig og kritisk, utrykke seg og løse problemer var viktige elementer, og gjennom kontakt og møte med kunst, musikk og litteratur skulle en åpne seg og la det ukjente gi opplevelser som ville danne mennesket (Kvam 2000).

Etter Elias teori, som tar utgangspunkt i middelalderen (selv om ikke prosessene starter der), sprer siviliseringen seg ut fra en sentral militærmakt ved et hoff. Veien til makt går gjennom å forstå og beherske siviliseringskodene (Elfwendahl 1999:19). Etter hvert blir denne siviliseringen en terskel for alle som vil oppnå makt i samfunnet, og fungerer dermed som begrensende og kontrollerende. Siviliseringskodene eller den rette dannelsen i denne sammenheng kan være alt fra en bestemt oppførsel, mote eller kunnskap. Elias (1982[1939]) diskuterer sivilisert og usivilisert ved å vise til egenskaper omkring bordskikk, oppførsel hva kroppens naturlige funksjoner angår, seksualliv og aggressivitet. Nettopp fordi det, etter Elias, er i miljøet omkring et hoff at dannelsen av elitens medlemmer gis et innhold, vil det være interessant å se om spillet, gjennom dets mulige relasjon med funksjonene i krigerfølge, kan inngå i et dannelsesmønster for eliten.

3.4 Skriftlige kilder

Spill nevnes i flere skriftlige kilder fra Tacitus' beskrivelser av germanernes spillegalskap beskrevet i *Germania*, omkring 1. århundre etter Kristus (Tacitus kap 24) til mangfoldige henvisninger i norrøne kilder som Orknøyingens saga, Grettis saga og kongsspeilet. Spill er også beskrevet i europeiske ridderlitteratur.

Dagfinn Skre (1998) diskuterer makt og organisering i jernalder i sin avhandling "Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200 – 1350 e.Kr.". Han tar utgangspunkt i Tacitus' *Germania*, når han diskuterer samfunnsstrukturen i eldre og yngre jernalder. Han er kritisk til bruken av Tacitus som kilde og ser at Tacitus kan fortelle mer om romerske forhold enn germanske, men kommer imidlertid til at det *ikke* er i veien for at det kan ha vært slik organisering og idealer innen den germanske kultur (Skre 1998:261).

Ved å kombinere Elias dannelsesbegrep, hvor prosessen drives frem av maktens sentrum og hvor dannelse og beherskelse av siviliseringskodene gir muligheter til makt, med Steuers politiske modell (Personenverbandstaat), mener jeg at det kan være mulig å diskutere om de eventuelle maktpersoner som kan erkjennes i oppgavens arkeologiske materiale, har brukt brettspillet som noe mer enn bare til underholdning. Dette er utgangspunktet for analysene og den videre diskusjon og tolkning i kapittel 7.

4 Spill- og forskningens historie

Kapittelet, som er todelt, gir først en introduksjon til den forskning som er gjort på spill med fokus på den norske arkeologiske forskningen. Deretter følger en historisk riss av spillets historie fra grekernes spillegleder til vikingtidens Skandinavia 1500 år senere.

4.1 Forskningshistoriske riss

Forskning på brettspill har vært foretatt av spillteoretikere, historikere og arkeologer. Mens historikerne har konsentrert seg om spillets opphav og historie, har spillteoretikere beskjeftiget seg mest med spillets prinsipper og regler. I 1960 kom Bell med boken *Board and table games from many civilizations* der han beskriver en rekke brettspill fra hele verden. En annen spillhistoriker var Harold James Ruthven Murray som gav ut *The History of Chess* i 1913 og i 1952 *A History of Board Games other than Chess*. Både Bell og Murrays bøker har siden utgivelsene blitt standard referanseverker for forskere som arbeider med temaet.

Spillesaker er, som jeg kommer tilbake til, ikke en helt uvanlig gjenstandsgruppe i norsk jernalder og middelalder. Til tross for dette har det vært gjort relativt lite forskning på materialet, om vi sammenligner med andre gjenstandskategorier som våpen, smykker eller redskaper. Noen større arbeider finnes imidlertid. Jan Petersens (1914) artikkel *Brettspillet i Norge i forhistorisk tid* er fremdeles det viktigste referanseverket i Norge og Norden når det gjelder spillesaker fra jernalderen, men artikkelen diskuterer tidsriktig nok *ikke* spillets funksjon eller rolle i samfunnet. Christopher McLees (1990) analyserte spillesaker fra Trondheims middelalder som ble funnet under utgravningene på Folkebibliotekstomta i 1980-årene. Analysen er publisert i *Games people played. Gaming-pieces, boards and dice from excavations in the medieval town of Trondheim, Norway* og han viser endringer i spillematerialet gjennom middelalder hvor vikingtidens spilletradisjon forsvinner i løpet av 1100-tallet (McLees 1990:176-177). I Danmark kom Karsten Kjer Michaelsen (1992) ut med en liten bok *Bræt og Brik, Spil i Jernalderen* som omhandler brettspillets historie i dansk jernalder. Mesteparten av boken tar imidlertid for seg spillets historie i et europeisk perspektiv. Anette Dahl (2003) diskuterte i sin masteroppgave *Tafl emk ôrr at efl...-brettspill i vikingtid og middelalder* i en kulturhistorisk vinkling. Mens Petersen (1914) og McLees (1990) i sine arbeider om spillesaker fokuserte på det arkeologiske materialet,

analyserte Dahl i sin masteroppgave spillet i en litteratur- og kulturhistorisk kontekst. Michaelsen (1992) trekker inn både litterære og arkeologiske kilder, men uten å problematisere materialet i noe videre grad. Mellom disse overnevnte enkeltarbeidene om spill, er det flere forskningsarbeider hvor spill har vært diskutert i mer begrenset grad. Her kan Sigurd Griegs (1947) publisering av høvdinggraven fra *Gjermundbu*, Wencke Slomanns (1959) gjennomgang av *Sætrangfunnet*, og Arnfrid Opedals (1998) analyser av skipsbegravelsen, *Storhaugfunnet* på Karmøy, stå som eksempler. I tillegg har spillesaker vært omhandlet marginalt i enkelte hovedfagsoppgaver de senere årene, som av Morten Hanisch (2001) og Trond Meling (2000). I forbindelse med utstillinger av gjenstander knyttet til spill, både i Norge og Sverige, har det gjerne blitt gitt ut utstillingshefter som beskriver spilllets historie fra de tidligste brettspillene til nyere tids kortspill.

Det tok noe tid før spillebrikkene ble erkjent i det arkeologiske materialet. De store halvkuleformede vikingtidsbrikkene av bein som ble funnet i graver, ble av svensken Liljegren i 1823 tolket som doppsko for pilspisser (Petersen 1914:75, 76). I 1828 foreslo Keyser at de små sorte og hvite glassbrikkene kunne være knapper og i 1833 diskuterte tyskeren Joseph Emele om glassbrikkene som ble funnet i de eldste kontekstene kunne være brikker tilhørende romerske spillet *Ludus Latruncolorum*, som var nevnt i skriftlige kilder (Petersen 1914:76). I 1838 sa Keyser seg enig i Emeles tolkninger. Det samme gjaldt benbrikkene. Det var nå kommet funn hvor brikkene hadde forekommet sammen med terninger og *uten* piler (Petersen 1914:76). Dette sannsynliggjorde at det kunne dreie seg om spillebrikker og ikke doppsko som Liljegren foreslo. Da Gokstadskipet ble utgravet i 1880 ble det funnet rester av et spillebrett og en spillebrikke i horn. Brettet som var av eik var fragmentarisk og hadde innrisset strukturen for to forskjellige spill, et på hver side (Nicolaysen 1882:46, 47).

4.2 Spilletets historie

4.2.1 Greske spill

Brettspill har eksistert i mer enn 5000 år (Bell 1960:23). I konglige gravkammer i Ur i Mesopotamia er det funnet innrissede brettspill, trolig de eldste brettspillene vi vet om i dag (Michaelsen 1992:9). En form for posisjoneringsspill er funnet i en takhelle i tempelet i Kurna i Egypt, datert 1400 – 1333 f. Kr. (Bell 1960:92).

Det er en generell oppfatning at brettspill som ble spilt i det greske og senere i den romerske samfunnet stammet fra Midtøsten; Egypt, Ur og Palestina (Murray 1952:24). I den greske verden var det vanlig med ulike former for spill og særlig terningspill. Klassiske forfattere som Platon og Homer skriver om spill og dets konsekvenser i sine verker. Hva slags spill grekerne spilte er noe usikkert, men Platon skriver i *Lysis* om gutter som spiller med knokler (Michaelsen 1992:11). Knoklene som ble brukt var trolig astragaler, eller fotrotsbenet som sitter i ankelleddet på fe som sau, geit eller kveg. Knokkelen var lett å få tak i. Den har fire klart definerte sider som hadde ulike verdier. Å spille med astragaler var meget populært og det ble spilt av alle i samfunnet, unge som gamle, kvinner og menn. Dette var også populært utover det greske området, og i Syd-Italia er det funnet barnegraver med opp til 1400 astragaler i graven (Michaelsen 1992:12). Grekerne brukte også sekssidede kubiske terninger laget av terrakotta. De hadde enten alfabetets seks første bokstaver innrisset på sidene, eller som de senere romerske terningene, prikker (Michaelsen 1992:12).

Det ble spilt flere forskjellige brettspill i det greske samfunnet, men det er ikke mange litterære kilder som omhandler dem. Flere steder i det antikke Athen finner vi innrisede brettspill, blant annet på trappene til Parthenon og Akropolis finnes det risset inn spillebrett. To spill, *Pettia* og *Grammai* nevnes i antikvariske kilder fra det første og andre århundre etter Kristus. Etter beskrivelsene mener Murray (1952:27) at *Pettia* ble spilt allerede i det femte århundre før Kristus, og at det var et krigspill. Det ble spilt av to personer, på et Brett med ruter og brikkene ble flyttet som tårnet i moderne *Sjakk*. Det andre spillet, *Grammai*, var et kappløpsspill spilt på linjer på spillebrettet (Murray 1952:27). Etter hvert går navnet *Pettia* over til å beskrive ethvert spill uten bruk av terning, mens *Kubiea* blir fellesnavn på spill med bruk av terningen.

Platon skriver i *Staten* at det går med de som lytter til Sokrates taler som med de uerfarne brettspillerne som møter en dyktig motspiller; de fanges av dens ord eller trekk, og kan til slutt ikke gjøre noe (Michaelsen 1992:13). Han skriver også at færre enn 50 av 1000 personer behersker brettspillet (Michaelsen 1992:13). Gudene skal også ha spilt spill i den greske verden. Apollonius forteller at guden Zeus spilte med gygne terninger (Petersen 1914:77), og avbildninger viser f.eks. hvordan Afrodite spiller et spill med steiner med guden Pan (Michaelsen 1992:12).

4.2.2 Romerske spill

Mens grekerne oftest underholdt seg med hasardspill med terninger utviklet romerne en utpreget sans for brettspillet. Dets strategiske elementet synes å ha tiltalt det militært oppbygde samfunnet. Brett- og terningspill var utbredt i det jevne lag av befolkningen, ofte med keiseren som den største spilleren (Sande 1997:18, 20). Historieskriveren Sueton skriver i sine biografier om romerske keisere at både keiser Augustus og keiser Caligula var hasardspillere med store innsatser ved terningbordet (Michaelsen 1992:14). Flere andre, som keiserne Nero og Claudius, nevnes med samme symptomer på spillegalskap. I de øvrige lag av samfunnet var det også store mengder av spillende mennesker, og både barn og voksne spilte terning- og brettspill av ulike typer. Spillingen kom opp i slike proporsjoner at det, akkurat som med grekerne noen århundrer tidligere, kom forbud mot hasardspill. At forbudet, som kom allerede under den første republikken, ikke ble overholdt, viser de skriftlige kildene (Bell 1960:35). Fra de klassiske kildene vet vi noe om at de spilte spill, men forsvinnende lite opplysninger om hva og hvordan de spilte. Tre brettspill har en riktignok en del kunnskap om. Det er *Ludus Latrunculorum*, *Ludus Duodecim Scriptorum* og det vi på norsk i dag kaller *Mølle*. Dette spillet kjenner vi ikke det latinske navnet på, men spillet nevnes av Ovid (43 f. Kr. – 17 e. Kr.) (Murray 1952:30).

4.2.2.1 *Ludus Duodecim Scriptorum*

Ludus Duodecim Scriptorum var et kappløpsspill som ble spilt med terninger. Spillet kan minne om dagens *Backgammon*. *Ludus Duodecim Scriptorum* nevnes av Ovid (43 f. Kr. – 17 e. Kr.), men han beskriver dessverre ikke hvordan det ble spilt (Bell 1960:33). En avbildning på baksiden av et speil funnet i Palestrina viser en yngre mann og en kvinne som spiller ved et brettspill bestående av tolv linjer. Dette tolkes til å være *Ludus Duodecim Scriptorum* dateres til omlag 200 f. Kr (Bell 1960:30). Murray mener bestemt at *Ludus Duodecim Scriptorum* og det greske *Grammai* er det samme spillet (Murray 1952:31). Med romernes ekspansjon mot nord og vest i Europa spres også deres spillekultur. I Wales er det funnet et brett laget i oksehud, datert til omlag 125 e. Kr. Spillet, som kan ha tilhørt en romersk soldat, var delt opp i to ytre rader av tolv innrissede blader som danner linjene på spillebrettet (Bell 1960:31). Senere ble antall linjer utvidet til 36. I Roma er det funnet flere hundre brett av *Ludus Duodecim Scriptorum*. Mange av dem har bokstaver (36 stk) risset inn på brettet, og en spilte trolig på disse. Bokstavene har dannet ord som kan deles inn i tre grupper; leveregler for spillere, hånord mot svake motspillere og ord som henviser til sirkus, mat og andre

fornøyelser (Murray 1952:30). Ord som *Venari – Lavari, Ludere – Ridere, Occest- Vivere*, (Bell 1960:32), som kan oversettes som ”å jakte – å bade, å spille – å le, dette er - å leve”, ble funnet på et brett for *Ludus Duodecim Scriptorum* i Timgad, en romersk by i det østlige Algerie. *Ludus Duodecim Scriptorum* erstattes i det første århundre etter Kristus av spillet *Tabula* som var en forenklet versjon av *Ludus Duodecim Scriptorum* (Bell 1960:31), og i det 6 århundre etter Kristus blir spillet kalt *Alea* (Bell 1960:35).

4.2.2.2 *Ludus Latrunculorum*

Ludus Latrunculorum var et krigsspill og navnet kan oversettes med ”soldatspillet” (Michaelsen 1992:19). Spillet nevnes av Varro i det 1. århundre f.Kr, men er trolig eldre (Bell 1690:84). Saleius Bassus (116 – 27 f. Kr.) skriver i diktet *Laus Pisonis* om *Ludus Latrunculorum*. Hans beskrivelse forklarer godt prinsippene i spillet (men ikke reglene) og hvor det henter sin inspirasjon fra:

Cunningly the pieces are disposed on the open board, and battles are fought with soldiery of glass, so that now White blocks Black, now Black blocks White. But every foe yields to thee, Piso; marshalled by thee, what piece ever gave way? What piece on the brink of death dealt not death to his enemy? Thousand-fold are thy battle tactics: one man in fleeing from an attack himself overpowers him, another, who has been standing on the look-out, comes up from a distant coing; another stoutly rushes into mêlée, and cheats his foe now creeping on his prey; another courts blockade on either flank, and under feint og being blocked, himself blocks two men; another's objective is more ambitious, that he may quickly break through the massed phalanx, swoop into the lines, and razing the enemy's rampart do havoc in the walled stronghold. Meantime, although the fight rages fiercely the hostile ranks are split, yet thou thy-self are victorious with serried lines unbroken, or despoiled may be of one or two men, and both thy hands rattle with the prisoned throng

(Bell 1960:84-85)

Calpurnius Piso, som det vises til her, var en romersk adelsmann. Han var en meget dyktig spiller, og spilte ofte for tilskuere (Michaelsen 1992:19). Hans militære disiplin og oppbygning av spillet gav ham store fordeler i spillet. Spilletts prinsipper og begreper som angrep, forsvar osv er hentet fra den militære sfære og *Ludus Latrunculorum* spilles som et stilisert slag, hvor to like store styrker eller hærer møter hverandre i slag. Spillebrikkene var som oftest av glass og gjerne sorte og hvite. Slagprinsippet i spillet innebar å flytte brikkene som tårnet i *Sjakk*, og plassere brikkene på sidene av motstanderens brikker. Et av de mest elegante trekkene skal ha vært det hvor spilleren med ett trekk slå ut to av motstandernes brikker (Berglund 1970:89). Størrelsen på brettet eller antall ruter er usikkert, men 12 x 12 ruter er foreslått (Berglund 1970:89). Oppbygningen og prinsippene i *Ludus Latrunculorum* sammenfaller mye med opplysningene om det greske *Pettia*, og det dreier seg mest sannsynlig

om det samme spillet (Murray 1952:34). Som nevnt førte romernes militære ekspansjon til også til at deres spilletradisjon ble spredt. Flere steder innefor det romerske imperiet er det gjort arkeologiske funn av spillesaker som antas å ha hørt til *Ludus Latrunculorum*. Dette gjelder særlig langs Hadrians mur, områder i Wales og fra romerske forlegninger og byer som Köln, Mainz og Trier i dagens Tyskland (Michaelsen 1992:26). Så sent som i 1996 ble det gjort et spennende spillesaksfunn i Stanway, Essex, England. Graven, som er fra første halvdel av det første århundre e. Kr., tilhørte trolig en britisk aristokrat (Hawkes 1996). I graven ble det funnet rester av et spillebrett med spillebrikkene oppstilt. Dette kan synes som om de først to trekkene er gjort. Spillet er trolig *Ludus Latrunculorum*. Så sent som omkring 400 e. Kr. refereres det til spilling av *Ludus Latrunculorum* innenfor det romerske rikets grenser (Bell 1960:86)

4.2.3 Keltisk spillekultur

Allerede omkring 400 år før Kristus ble det spilt med terninger i keltiske områder nord for Alpene (Michaelsen 1992:28). I La Tène-funnet i Sveits ble det funnet to terninger, og det er også funnet brikker og terninger i keltiske graver i det sentral Europa og Italia (Petersen 1914:77). Terningene som kelterne brukte var stavformede og av bein (som på fig. 9), og hadde øyne på de fire langsiden (Michaelsen 1992:28). Kelterne kjente etter hvert til den kubiske terningen, men tok den i liten grad opp i sin kultur. Det er verdt å merke seg at den kubiske terningen ikke finnes i keltiske bosetninger som deres befestede byer, Oppidan og i motsatt tilfelle finnes heller ikke den keltiske terningen i romerske besittelser i Germania (Michaelsen 1992:28). Det har med andre ord eksistert to atskilte spilletradisjoner side om side, uten at de har blitt integrert. Først omkring 200 e.Kr. har den romerske spilletradisjonen vunnet innpass (Michaelsen 1992:28). I tidlige irske og Walisiske kilder nevnes det stadig brettspill i den keltiske kulturen (Murray 1952:35). Det mest vanlige spillet er *Gwyddbwyll* (Wales) og *Fichell* (Irland) (Murray 1952:34). Ordene er lingvistisk de samme, og betyr tre (wood). Spillereglene og prinsippene beskrives ikke, men det nevnes aldri terninger og flaks i forbindelse med omtale av brettspillene, og det er derfor rimelig å anta at spillene var ferdighetsspill (Murray 1952:34). Spillene, som etter beskrivelsene var av krigstypen, var trolig det samme som det romerske *Ludus Latrunculorum*. Spillet var kjent på de Britiske øyene gjennom romersk okkupasjon. Spillene avløses av det norrøne *Hnefatavl* (Walisisk *Tawllbwrdd*) omkring 1000 e. Kr (Murray 1952:35).

4.2.4 Germanernes spilledille

Den romerske forfatteren Tacitus skriver i *Germania* at germanerne spilte terning som en alvorlig syssel og attpåtil i edru tilstand (Tacitus kap78). Dette viser at germanerne til fulle hadde adoptert romernes hang til spillet. Brett- og terningspill var i løpet av yngre romertid etablert i de germanske områdene nord for Limes, det romerske imperiets grense mot barbarene i nord. I motsetning til hva tilfelle var for de klassiske områdene, kan germanernes bruk av spill ikke belegges skriftlig i samme grad som hos romerne. Terningspill var trolig det første germanerne tok til seg av spill og fra tiden før Kristi fødsel er det gjort funn av den keltiske stavterningen over store deler av det frie Germania (Michaelsen 1992:32). Allerede i århundret *før* Kristi fødsel opptrer spillebrikker av glass i germanske områder, men det er først med den vide romerske kontakten i århundrene *etter* Kristi fødsel at spillesaker etablerer seg som en del av den materielle kulturen (Michaelsen 1992:30). Etter hvert som kontakten med det romerske imperiet økte, adoptertes den romersk kubiske terningen. Den romerske og keltiske tradisjonen synes som nevnt ikke å ha smeltet sammen, men eksisterte side om side i eldre romertid. Et mulig unntak er en type terning som kun er funnet ved utløpet av Elben. Den spesielle terningen, som kalles Westerwanna, er en avrundet, slepen kubisk terning med markering av verdiene på fire av sider (Krüger 1982:154). Omkring 200 AD forsvinner den keltiske stavterningen fra materialet i germanske områder og den kubiske terningen blir enerådende (Michaelsen 1992:32).

Også astragaler ble i stor utstrekning brukt til terningspill i det germanske området (se fig. 2)

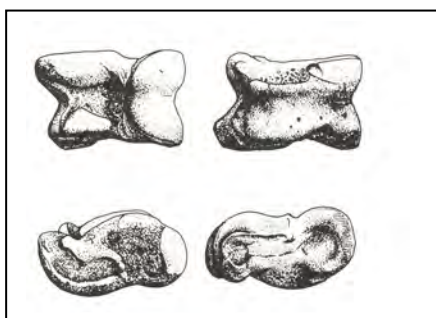

Fig. 2 Astragal. Benyttet som terning. (Michaelsen 1992:11).

og astragaler med gjennomborede hull er funnet i over store deler av Nord-Europa (Michaelsen 1992:33). Astragalene med hull i kunne enkelt henges på et snøre, og da hadde en alltid et sett terninger raskt tilgjengelig. Kanskje var det lykketerningene? Spillebrikkene av glass vitner om importen fra Romerriket. Sammen med eksklusive artikler som romersk terra sigillata, drikkebegre og vinservise, kom også de fine, eksklusive romerske spillesettene med sorte og hvite glassbrikker til områdene utenfor imperiet. Glassbrikkene opptrer i århundrene før Kristus og fremover. Funn av brikker laget av keramikkskår, bein og horn og rav, vitner derimot også om en lokal produksjon av

spilleartefakter. Spillesaker er funnet både i graver og i boplasser over det hele germanske området (Michaelsen 1992:30-31).

Når det gjelder hva slags typer spill som ble spilt i germanske områder svikter kildene. Det finnes ingen skriftlige kilder til kunnskap om spill i dette området med unntak av Tacitus' nevnte observasjon av germanernes spill med terninger. Funnene av spillebrikker av glass viser likheter med romerske spill og det er også sannsynlig at det er romerske spillprinsipper som har vært benyttet (Murray 1952, Bell 1960, Michaelsen 1992).

Det latinske ordet *Tabula* ble tatt opp i det germanske språket i det første eller andre århundre etter Kristus, som tafl, tæfl, eller zabel (Murray 1952:56). Ordet kan ha betydd et spesielt romersk brettspill, men det ble trolig brukt som en generell term for brettspill. At ordet senere ble brukt i sammensatt form, f. eks kvatrutafel, indikerer at germanerne, på den tiden hvor ordet importeres fra latin, ennå ikke hadde egne brettspill (Murray 1952:57). Dette kan tyde på at prinsippene ved brettspillet ikke var kjent, men at brettspill i sitt hele importeres fra områder hvor romersk kultur møtte den germanske verden.

4.2.5 Skandinavia

Utviklingen av spillkultur i Skandinavia følger i stor grad mønsteret fra de germanske områdene. Både spilleutstyr og de ulike spillene bredte seg raskt nordover til Danmark og det øvrige Skandinavia. Kontaktlinjer mot sør var effektive og bygde på lange tradisjoner (Michaelsen 1992:35). Dette gav raskt tilgang til og kunnskap om spill og spilltradisjon. Funn av sorte og hvite glassbrikker viser at romerske spill og sannsynligvis også kunnskapen om spillets regler ble brakt til Skandinavia alt i yngre romertid (Petersen 1914:76, Michaelsen 1992:30). Brikkene indikerer at det kan ha vært spill av typen som *Ludus Duodecim Scriptorum* og *Ludus Latruncularum* som ble spilt (Petersen 1914:76, Sandberg 1994:10 Haahr Kristiansen 1997:12-13). Romerske importvarer som drikkeglass, vinsett og smykker viser at romersk livsstils produkter var viktige importvarer til Nord-Europa og Skandinavia (Kjos 2003).

I Alvastra, et romertidsgravfelt i Sverige, dateres kun en av gravene fra periodens yngre del. Den har til gjengjeld spillebrikker i glass (Petersen 1914:78). Det samme gjelder for Danmark hvor omlag 2200 graver på landets største romertidsgravfelt, Møllegårdsmarken, er undersøkt. Av disse har 8 spill saker, og typisk nok er 7 av de fra romertidens yngre del (Michaelsen 1992:39). I Norge har vi funn som romertidsgravene på Avaldsnes på Vestlandet og Sætrang

på Ringerike som gode eksempler på den romersk importerte spillekulturen (Petersen 1914:79, Slomann 1959).

Etter hvert dukker det opp brikker i bein og rav, noe som viser at det etter hvert ble produserte spillebrikkene lokalt. Dette er en utvikling som ses over hele det germanske området (Michaelsen 1992:40). Mengden spillesaksfunn minsker utover i folkevandrings- og merovingertid og følger dermed det øvrige arkeologiske minkende materialet (Michaelsen 1992:48, Ola Rønne 1999, Solberg 2003:135, 177, 180 - 181). Funn fra rike graver som Ottarshögen i Sverige og Storhaug i Norge viser likevel at spillesaker er en viktig del av gravgodset i overgangen mellom eldre og yngre jernalder (Sandberg 1994:11, Opedal 1998). Spillesakene endrer seg også. Importerte spillebrikker i glass forsvinner nesten helt, og bein brikker blir tilnærmet enerådende (Petersen 1914:83). I vikingtiden øker mengden funn av spillesaker radikalt. Nå blir spillebrikker og terninger en mer vanlig del av det arkeologiske materialet. Særlig interessant er det at mange av båtgravene i Skandinavia har spillesaker. I Danmark inneholder graven i Ladbyskipet fra midten av 900-tallet rester av et spillebrett. Bare vinkelbeslagene er bevart (Michaelsen 1992:50). Den gravlagte i Gokstadskipet fikk med seg et spillebrett i eik og en spillebrikke i horn (Petersen 1914:84). Spillebrettet fra

Fig. 3 Del av et spillebrett fra Toftanes, Færøyene. *Hnefatavl* på den ene siden og *Mølle* på den andre. (Council of Europe Art Exhibition 1992:311, fig. 321).

av spillesaker bla. i båtgraver fra både Vendel og Valsgårde (Sandberg 1994:11). På Birka i Sverige er det funnet spillesaker i 18 av de omlag 1100 gravene som er undersøkt (Lindquist 1984:215). Det er særlig spillesettene av glass som er imponerende. Flere av settene har brikker i to varianter og farger og samt en spesiell brikke som ser ut som en figur med krone (Lindquist 1984:215, Bj523, 644, 750). Dette kan være en kongebrikke i det norrøne spillet *Hnefatavl* (se fig. 4).

Gokstadskipet er det eneste bevarte jernalderspillebrett funnet i Norge, og hadde ett forskjellig spill på hver side av brettet (Nicolaysen 1882:46). Et lignende brett, med det som trolig er det norrøne *Hnefatavl* på den ene siden og *mølle* på den andre (se fig. 3), er funnet i en norrøn bosetning, Toftanes, på Færøyene (Stumman Hansen 1989:141)

Fra Sverige er det funn

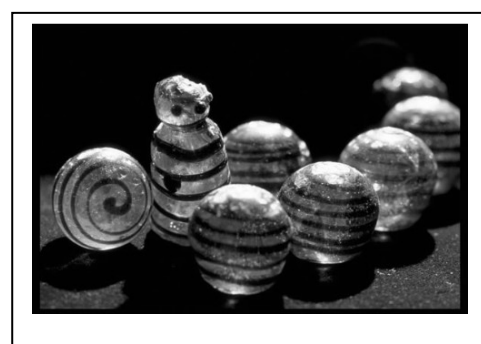

Fig. 4 *Hnefi* og glassbrikker fra grav Bj523, Birka, Sverige.

På boplassene er det først og fremst astragaler med hull i som tilskrives funksjon som spillesak. På den førromerske boplassen Dalshøj på Bornholm, er det funnet astragaler med hull i. At det er hull i astragalen tyder på at knokkelen har blitt hengt på en snor eller lignende. Astragaler uten hull kan selvfølgelig også ha vært benytte til spill, men disse er ikke lett å skille fra det øvrige knokkelavfallet på boplassen. Tilsvarende funn av astragaler er gjort på den romertidsdaterte boplassen Brudager på Fyn (Michaelsen 1992:37). I en rik fyrstegrav fra Jylland, Bendstrup, ble det funnet et par forsteinede kalkskal av brachiopoder og et par forsteinede skall av ammonitter, som kan minne litt om astragaler (Hedeager og Kristiansen 1982:109). Forsteiningene er tolket som mulige terninger eller lignende ettersom de er blanke av slitasje, noe som indikerer bruk for eksempel ved kast. De er tilnærmet verdiløse og må derfor ha kommet til Jylland gjennom direkte forhold mellom opphavsstedet og den gravlagte i Benstrup, noe som setter de i et interessant lys (Hedeager og Kristiansen 1982:110).

Spillebrikker laget av keramikk har ved flere anledninger blitt funnet i Danmark. Ved ett tilfelle ble det funnet 24 brikker i en brønn på en boplass fra det 1. århundre e.Kr. 20 av brikkene var laget av en ornamentert keramikk som normalt bare finnes som gravkeramikk. Men her var det kanskje det beste som kunne oppdrives, eller det var den fattige bondens spillebrikker (Michaelsen 1992:38).

Det norrøne spillet som etter hvert skulle bli *Hnefatavl* bygget trolig videre på det romerske *Ludus Latruncularum*s strategiske prinsipper og kan minne om yngre spill som *Rävspäl* i Sverige, *Fox and Geese* i engelsk litteratur. *Tafl*, senere *Hnefatavl* og som også var det eneste brettspillet som sakserne hadde, ble spilt i Skandinavia før 400 e.Kr. (Murray 1952:56). Spillet nevnes i flere litterære kilder fra middelalder og nyere tid (Dahl 2003). Blant annet er det en beskrivelse av *Tawlbwrdd* skrevet i 1587 i Wales, som beskriver et brett med 11 x 11 ruter, en konge (brikke) plassert i senter, 12 menn (brikker) omkring han, og 24 menn (brikker) som skal fange han (kongen, Brenin) (Murray 1952:63). Beskrivelsen fra Wales har mange likhetstrekk med den omlag 150 år yngre beskrivelsen av lappens spill *Tablut*, beskrevet av Carl Von Linné i 1732 under hans kjente Lapplandsreise (Berglund 1970). Likhetene mellom *Tablut* beskrevet av Linné og skriftlige kilder fikk spillforskere som Murray (1952) og senere Bell (1960) til å fremme tanken om at det i stor grad dreier seg om samme spill. *Hnefatavl*s prinsipper diskuteres ytterligere i kap. 7.1.3.

Sjakk kom fra India via Iran til Europa. Spillet er kjent i Midtøsten i det 6. århundre e.Kr og kommer sannsynligvis til Europa på slutten av 900-tallet (Eales 1986:21). *Sjakk* tas fort opp det norrøne Europa og trolig har deres erfaring med ulike strategispill gjort overgangen fra krigsspillet til et annet enklere. *Sjakk*, i norrøne kilder nevnt som *Skaktafl* (Berglund 1970:81), blir raskt det enerådende strategispillet, og omkring 1150 e. Kr. forsvinner det gamle krigsspillet *Hnefatafl*, med unntak av områdene i Wales og Lappland som er nevnt over.

Oppsummering

Brettspillet historie viser en utvikling i Europa fra sør mot nord. Germansk spilletradisjon tar opp i seg romerske spillprinsipper og utvikler de i løpet av eldre jernalder. *Hnefatafl* blir trolig det dominerende spillet fra omkring 400 e. Kr. og frem til middelalder hvor *Sjakk* tar over dets rolle som det dominerende spillet. Forskningen omkring spill har som regel vært fokusert på regler og spillenes prinsipper fremfor å sette spillet inn i en samfunnsmessig kontekst. I det videre er det nettopp det som er målet; å se spillet i et videre perspektiv enn tidligere forskning har gjort.

5 Presentasjon spillesaksmateriale i sørøst-Norge

I dette kapittelet presenteres oppgavens empiriske materiale. Først følger en redegjørelse for oppgavens metodiske tilnærming og materialets anvendbarhet. Spillesakene vil i det følgende bli presentert etter Oluf Rygh (1885) og Jan Pettersen (1914) med en beskrivelse av typen. Deretter følger typens representativitet i undersøkelsens materiale.

I det kommende vil det bli referert til C-nummer, spillesakens identitetsnummer ved Kulturhistorisk museum, eks. C37550. Dette C-nummeret er ikke nødvendigvis hele funnets C-nummer, men brukes her som referanse. Katalogen i appendikset er ordnet etter spillesakens C-nummer, og hele funnets C-nummer er oppført der det er tilfelle. Funn katalogisert i København benevnes med "Mus. Nr.". For båtgraven på Lamøya ved Kaupang brukes Blindheims nummerering K/X.

Prosentvise beregninger i det følgende er avrundet til nærmeste hele prosenttall.

5.1 Metode og premisser for materialet

5.1.1 Spillesaksmaterialet ved Kulturhistorisk museums samling

Materialet i denne avhandlingen er fra samlingen ved Kulturhistorisk Museum i Oslo (KHM). Samlingen omfatter i dag også funn (6 stk) som er gjort *utenfor* museets forvaltningsområde. I 1819 ble de første spillesakene levert inn til museet; 24 brikker og 3 terninger i bein (C252/C253). Det var imidlertid gjort funn av spillebrikker tidligere (1796, 1805, 1806) men disse gjenstandene ble sendt til København (Undset:1878, 31, 39; Rygh:1885:appendix 26). Oppgavens siste registrerte funn er fra utgravningene på Kaupang (1998-2002) i Vestfold (C52519). Etersom det ikke foreligger rapporter om nylig innkomne funn til museet er det funn gjort før år 2000 samt med de overnevnte funnene fra Kaupang som er inkludert i oppgaven.

Spillesakene fra jernalder fordeler seg på 77 funn som kan deles inn i tre kategorier; grav-, bosetnings og løsfunn. Den desidert største gruppen er gravfunnene som utgjør over 90 % (se fig. 1). 4 funn (5 %) er gjort i tilknytning til hus eller annen bosetning, mens løsfunn tilsvarer omlag 4 % av KHM's spillesaker.

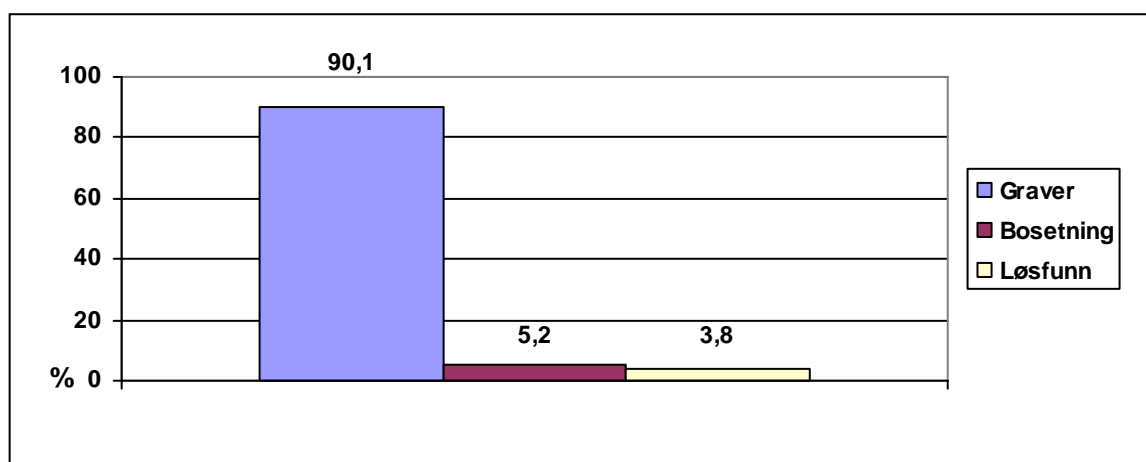

Fig 5 Funn med spillesaker fordelt på konteksttype (N=77).

Ser vi på det totale antall spillesaker (469 stk) er 448 (95,5 %) funnet i graver, 18 (3,8 %) i bosetningskontekst, mens bare 3 (0,6 %) er løsfunn.

5.1.2 Metode

Analysen av materialet har tatt utgangspunkt i gjenstandslistene fra museets samlinger utarbeidet av daværende magasinforvalter Karin Knoph i april 2000. Listene gav oversikt over spillebrikker og terninger ved museet. Gjenstandene ble undersøkt i magasinet og deretter registrert i en MS Access-database. Store deler av materialet ble også digitalt fotografert. Informasjon om funnomstendigheter er hentet i KHM's tilvekstlister og årbøker, samt topografiske arkiv. Undersøkelsene i topografisk arkiv gav imidlertid ikke mye ny informasjon.

En del av funnene står i utstillingen på KHM og andre steder og har derfor ikke vært tilgjengelig på samme måte som de øvrige.

5.1.3 Klassifisering av materialet

Oluf Ryghs (1885) *"Norske Oldsager"* er et viktig referanseverk for typologiseringen av de fleste gjenstander fra forhistorisk tid også spillesaker. Petersen (1914) benyttet, i artikkelen *"Brettspillet i Norge i forhistorisk tid"*, Ryghs typologi og nummerering som utgangspunkt for sin gjennomgang av spillesaker. I tillegg utviklet Petersen enkelte egne særtyper når det gjaldt brikkene. Den følgende fremstillingen av spillesakene er i hovedsak ordnet etter Ryghs typologi ettersom denne er mest anvendt, men der Petersens typer er mer dekkende vil disse bli benyttet.

Det er en viss standardisering av spillesakene fra jernalder. Terninger forekommer i to helt klare typer som alle eksemplarene enkelt kan klassifiseres innenfor. Når det gjelder spillebrikker er bildet derimot noe annerledes. Klare typer som R179 og R474 dominerer, men det er også brikker som avviker fra typeeksemplarene, i større og mindre grad. For at antall typer ikke skal bli for stort og dermed uoversiktlig er det tatt utgangspunkt i morfologiske trekk. Brikker som i form ligner en bestemt type, men som er utført i et annet materiale eller har en annen størrelse, vil bli likevel bli klassifisert til førstnevnte type. Gjenstanden er da benevnt med ”nærmest som” eller ”ligner på”. Ved klassifiseringen har hele funnet fått samme typebetegnelse. I enkelte tilfeller kan noen brikker i funnet være av en litt annen type en den funnet er klassifisert til. De er likevel klassifisert til den typen som det er flest av i funnet for at materialet skal være oversiktlig og anvendelig. Dette gjelder ikke om typen er *helt* annerledes, men f.eks. i forholdet mellom vikingtidsbrikken R474 og Petersen type B hvor forskjellene er små (se 5.2.3.9).

Det kan være vanskelig å avgjøre om spillesaker er laget i bein, horn eller hvalross uten inngående laboratorieundersøkelser. Det var imidlertid ikke mulig innenfor rammene av dette arbeidet. *Bein* vil derfor bli benyttet som samlebegrep på gjenstander utført i bein, horn, gevir eller hvalrossstann, der annet ikke er spesifisert i funnopplysningene.

Det er generelt lite ornamentering på jernalderens spillesaker med unntak av terningene. For å symboliserer sidenes verdier har det vært benyttet innrissede eller borede sirkler og punkter. Det er en vanlig ornamentikk i jernalder (Solberg 2003:87). Begrepet punktsirkel vil bli benyttet for dette fenomenet. Enkel og dobbel punktsirkel indikerer henholdsvis at punktet er omgitt av en eller to sirkler.

I fremstillingen av materialet er det viktig å presisere at antall spillesaker er et minimumstall. Der hvor det er større mengder fragmenter som kan tenkes å representere spillesaker har disse blitt tolket som spillesaker.

5.1.4 Datering

Datering av funnene baserer seg på opplysninger fremkommet i museets tilvekst, årbøker og eventuelle rapporter og publikasjoner. Noen funn kan ikke dateres nærmere enn til eldre eller yngre jernalder. Det har imidlertid ikke vært denne oppgavens mål å datere funnene med spillesaker nærmere og de foreliggende dateringene er derfor tatt til etterretning.

5.1.5 Kildekritiske aspekter ved materialet

5.1.5.1 Funnomstendighet og dokumentasjon

De aller fleste funn av spillesaker stammer som nevnt fra gravfunn, men hvordan de er fremskaffet varierer i stor grad. Noen funn er gjort av bønder ved pløying eller annet jordarbeid, og er siden sendt til museet. I disse tilfellene er opplysningene omkring funnene ofte svært mangelfulle. Lokale ”amatørarkeologer” har også gjort mange undersøkelser i arkeologiens barndom. En del innberetninger er gode, og fullt brukbare for analysen. En annen del av spillesakene er tilkommet ved regulære arkeologiske undersøkelser. Arkeologisk feltmetodikk og forskning har imidlertid endret seg mye i de omlag 150 årene hvor arkeologien har hatt et vitenskaplig grunnlag og metode. Mens 1800-tallets arkeologer som Nicolay Nicolaysen og Oluf Rygh var mest opptatt av gjenstander og selve gravskikk, endres forskningens fokus til også å omfatte hele gravgodset og gjenstandenes interne relasjon i graven. Gravens ytre utforming blir også av interesse (Forseth 1993:57). Dokumentasjonen av funnene varierer derfor, fra et par linjer tekst til lengre innberetninger og publikasjoner. Enkelte gravhauger kan ha vært gravd i før arkeologer undersøker dem. Det kan dreie seg om plyndring i tidligere tider, eller en enkel form for antikvarisk undersøkelser fra tiden før arkeologien satte føringer for metoden og materialeinnsamling. Dette kan også gi mangelfull og misvisende informasjon om funnet.

En del funn opplyses bare å være funnet i bakken eller på en navngitt gård. Løsfunn av våpen og smykker kan i de fleste tilfeller regnes som deler av gravfunn som er pløyd opp eller på annen måte ødelagt (Solberg 1985:65). Mengden løsfunn av våpen og smykker fra middelalderen er nemlig bemerkelsesverdig liten i forhold til løsfunnene fra jernalderen. Dersom løsfunnene virkelig var gjenstander som var tapt alene, ville tallet på løsfunn fra middelalder vært høyere (Solberg 1985:65). At dette kan overføres på andre gjenstandsgrupper, som spillesaker, finner jeg sannsynlig. Funn av flere spillesaker sammen anser jeg derfor som rester av en grav. Det er heller ikke gjort funn av spillesaker i depotfunn, noe som kunne vært en annen mulig forklaring på løsfunnene.

5.1.5.2 Kontekstenes anvendbarhet

I analysen av gravfunn er det med bakgrunn i det overnevnte viktig å vurdere i hvilken grad funnene kan benyttes. Hvilken vekt som legges på hvert enkelt funn avhenger av spørsmålet som stilles til materialet. Ved f.eks. spredningsanalyser er det forekomsten av objektet som er i fokus, og da kan kravet til dokumentasjon være lavere enn ved kombinasjonsanalyser eller ved AOT-analyser (Hedeager 1992:103). For å avgjøre i hvilken grad gravfunnet er anvendbart for analysen er det viktig å skille mellom sikre og usikre funn. De sikre gravfunnenes verdi anses som høyere enn de usikre og vektlegges derfor mer. Under følger kriterier lagt til grunn for vurderingen av kontekstene i oppgaven.

Sikre gravfunn:

- Arkeologisk undersøkt. Funn fra arkeologiske undersøkelser som er godt dokumentert, gjort av arkeologer som Nicolaysen, Brøgger og Grieg. Dokumentasjon finnes som regel i tilvekster eller i topografisk arkiv.
- Ikke profesjonelt arkeologisk undersøkt, men funnene er gjort av amatører som til en viss grad var opptatt av at arbeidet var styrt etter et antikvarisk verdigrunnlag. Det omfatter blant annet funn gjort av skolelærere og militære. Dokumentasjonen er av varierende kvalitet.
- Funn som er tilnærmet komplett og ikke plyndret eller ødelagt. Funnopplysningene er forholdsvis gode og ofte supplert av arkeologer som har ettergravd eller undersøkt lokaliteten.

Usikre gravfunn:

- Flere gjenstander (mer enn 2) funnet samlet, funnet av privatpersoner, bønder eller andre med en del informative funnopplysninger f. eks. om funnet er gjort i en haug.

Sammenblandede funn:

- Funn fra flere graver i samme haug eller samme gravfelt. Funn av denne typen er svake bidragsyttere i en kontekstuell analyse. Det bør endog fremholdes at det trolig dreier seg om gravfunn og ikke løsfunn.

Bosetningsfunn:

- Funn i hus, f.eks. i stolpehull, veggrøfter eller andre anlegg som knyttes til boplasser. Funnene må være undersøkt, dokumentert og presentert av arkeologer.

Løsfunn:

- Funn uten funnopplysninger, eller så mangelfulle at de ikke kan gi noen informasjon om funnsted eller funnforhold.
- Funn av enkelt gjenstander.

Om lag halvparten av gravfunnene er karakterisert som sikre (47 %), og halvparten usikre. Mange av spillebrikkene er små og noen er også laget av f.eks. mørk glass. Det er derfor mulig arkeologer; amatør som profesjonell, kan ha oversett spillesaker ved undersøkelser av graver. Det faktum at de faktisk *er* funnet og innlevert sammen med øvrige gjenstander som våpen og smykker sannsynliggjør at finneren har fått med seg det meste av gjenstandene i gravfunnet. Dette øker dermed funnets kildeverdi selv om omstendighetene omkring funnet defineres som usikre. Usikre funn benyttes derfor på linje med de sikre i analysen, riktignok med forsiktighet.

5.1.5.3 Bevaringsforhold

Spillesaker er i all hovedsak laget av organisk materialet og er derfor utsatt for nedbrytning etter at de er kommet i jorden. Gravskikken har også vært avgjørende for bevaringen. Små spillesaker i bein kan brenne opp og bli borte ved likbrenning. I 59 tilfeller (84 %) er det bevart informasjon gravminnets utforming og i 53 av disse tilfellene (90 %) har funnene vært gjort i haug og i 72 % av gravene (46 stk) er det mulig å påvise om graven har vært brent eller ubrent. Branngravskikken er rådende og påvises i 41 av de 46 gravene (89 %) og 21 av disse karakteriseres som brannlag, brannflak, branngrøp eller branngrav. At branngravskikken er så rådene er forhold som påvirker bevaringsforholdene for gjenstandene.

5.2 Materialet

Det er en klar forskjell i fordelingen av de forskjellige spillesakstypene. I de 77 funnene er det totalt 469 spillesaker fordelt på 441 spillebrikker (94 %), 27 terninger (5,8) og 1 spillebrett (0,2 %) (se fig. 6). Den mest åpenbare årsaken til denne forskjellen ligger i at det ble brukt et betydelig større antall brikker enn både brett og terninger. Ved brettspill med brikker og terning trengtes kun en eller få terninger, men ett større antall brikker. Så selv om antall terninger bare utgjør 5,8 % av materialet, er det funnet terninger i 21 % av funnkontekstene. Spillebrikker og terninger er funnet sammen i 11 funn, dvs. i 14 % av tilfellene.

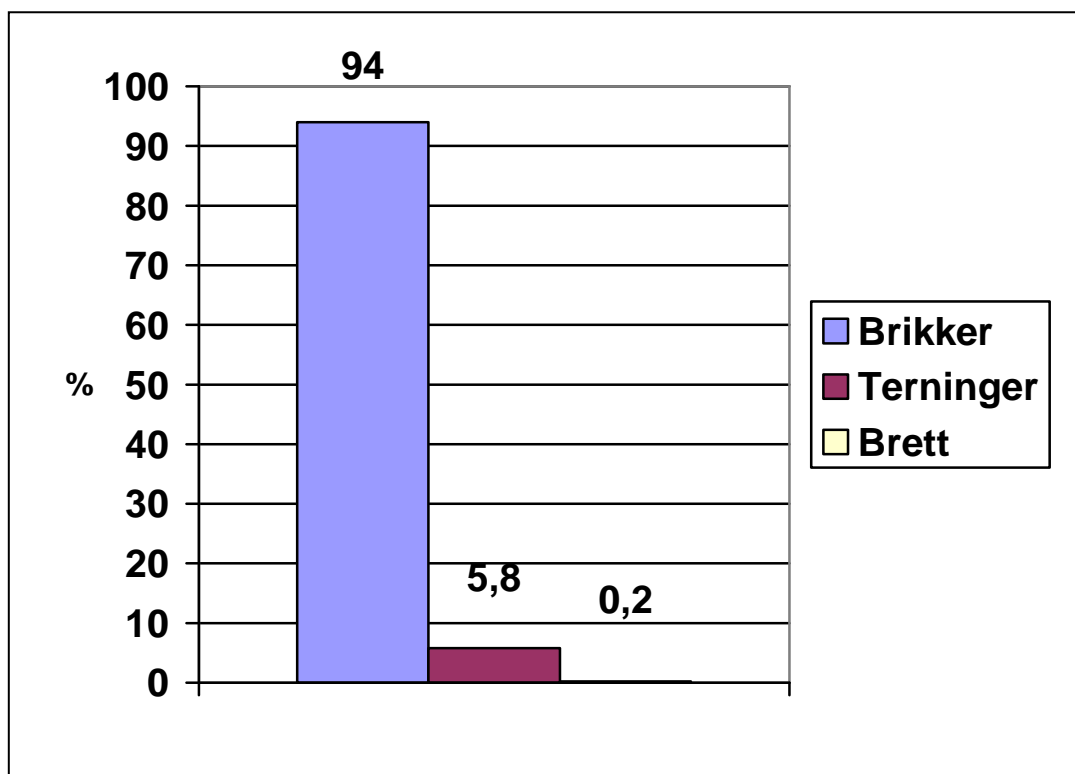

Fig 6 Spillesaker i sørøst-Norge (N=469).

5.2.1 Materialevalg

Brikkene og terningene i denne undersøkelsen er laget av beinmateriale, glass, stein, brent leire og rav og tre (se fig. 7).

Beinmateriale er definitivt mest brukt og finnes i 53 kontekster (69 %).

I 48 funn (63 %) er brikkene laget av beinmateriale. Glassbrikker er til stede ved elleve funn (14 %), brikker av brent leire i ti funn (13 %). Stein er benyttet i åtte tilfeller (10 %) mens brikker av rav kun er funnet ved 4 tilfeller (5 %). Brikker av flint samt spillebrett av tre bare er registrert i ett tilfelle hver. I fem tilfeller (7 %) er to materialer representert i samme funn. I fire av kontekstene er brikke av stein funnet sammen med brikker av andre materialer som bein (2), rav (1), glass (1). I det femte funnet ble det funnet spillebrikker i både rav og bein.

Materialbruken varierer over tid. I eldre jernalder utgjør importerte glassbrikker en tredjedel av spillebrikkene, mens det i yngre jernalder kun finnes ett enkelt funn av spillebrikke av glass, og det er gjort i vikingtidsbyen på Kaupang. Bein brukes i omlag halvparten av funnene

i eldre jernalder, men i yngre jernalder er det desidert meste brukte materialet med over 80 % Rav dukker opp som nytt materiale for spillebrikker i yngre jernalder.

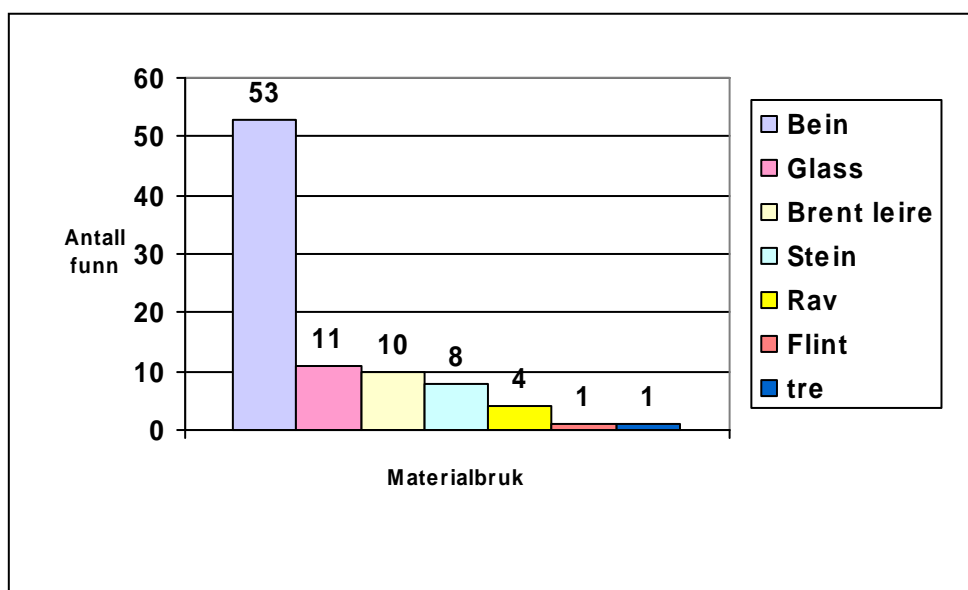

Fig. 7 Materialbruk for spillesaker fordelt på funn (N=88).

5.2.2 Terninger

Terninger utgjør en liten del av det totale spillesaksmaterialet med bare 27 terninger (6 %). Terning er likevel funnet i 16 funnkontekster; 15 grav- og 1 løsfunn. Det er to typer jernalderterninger som er funnet i Norge (se fig. 8) Det er stavterningen fra eldre jernalder (R176) og den rektangulære fra yngre jernalder (R475). Stavterningen finnes bare i den vestre delen av undersøkelsesområdet, mens det er det motsatte med terningen fra yngre jernalder; den finnes mest i den østre delen av området. Terningen fra yngre jernalder (R475) opptrer klart hyppigst med 70 % av terningene (se fig. 3). I 73 % av funn med terning er det også funnet spillebrikker. Terning alene forekommer bare i 4 funn, dvs. 27 %. Dette kan indikere at det rene terningspillet sjelden er lagt ved i graver. Terningene er, i motsetning til spillebrikkene, i stor grad standardiserte når det gjelder form og materialvalg.

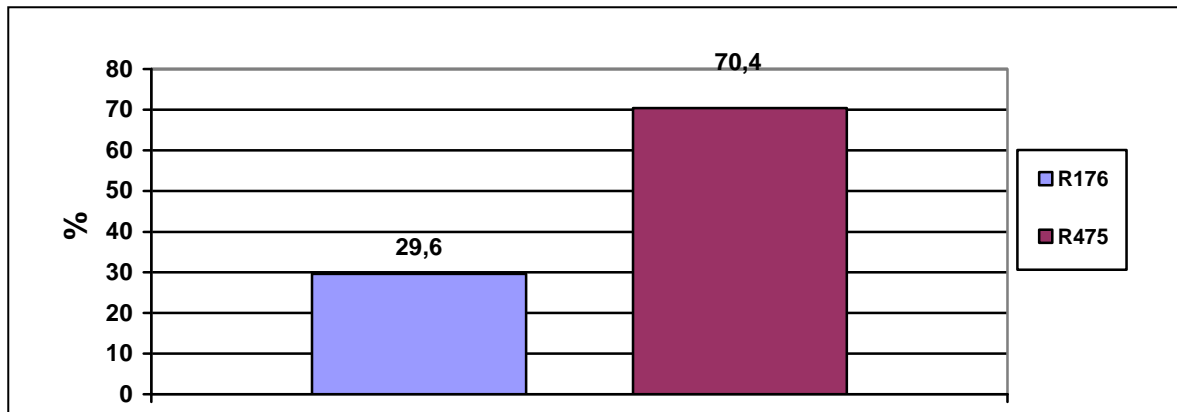

Fig. 8 Terninger R176 og R475 (N=27).

5.2.2.1 R176

Typebeskrivelse

Stavterningen R176 er den eldste terningstypen og har røtter i keltisk spilletradisjon (Petersen 1914, Krüger 1982, Michaelsen 1992). Terningen er laget av bein eller horn og er stavformet (se fig. 9). Den har et kvadratisk snitt på 6 – 7 mm, mens lengden kan variere. I en undersøkelse av stavterninger i Nord-Tyskland, Nederland og Danmark, varierte lengden på terningene mellom 1,2 og 11,4 cm, men få var lenger enn 5,5 cm (Krüger 1982:146). Normalt er stavterningene like tykke i hele lengden, men i noen tilfeller smalner den av mot endene, noe som gir den et svakt konisk utseende. De fleste av stavterningene som er funnet i Norge er krumme, noe som skyldes bevaringsforholdene.

R176 har vanligvis ornamentering i form av innskårede linjer langs kanten av langsidene som rammer inn flaten. Sidens verdisymboler markeres i form av enkel eller dobbel punktsirkel ornamentikk. Verdiene på sidene varierer fra 1 til 6, men det er ikke alltid at alle langsidene har markeringer (Krüger 1982: abb 29, 30, 37). Endene på stavterninger har aldri verdimarkering. Ryghs typeeksemplar er fra et folkevandringstids gravfunn på Valderøya på Sunnmøre (B897).

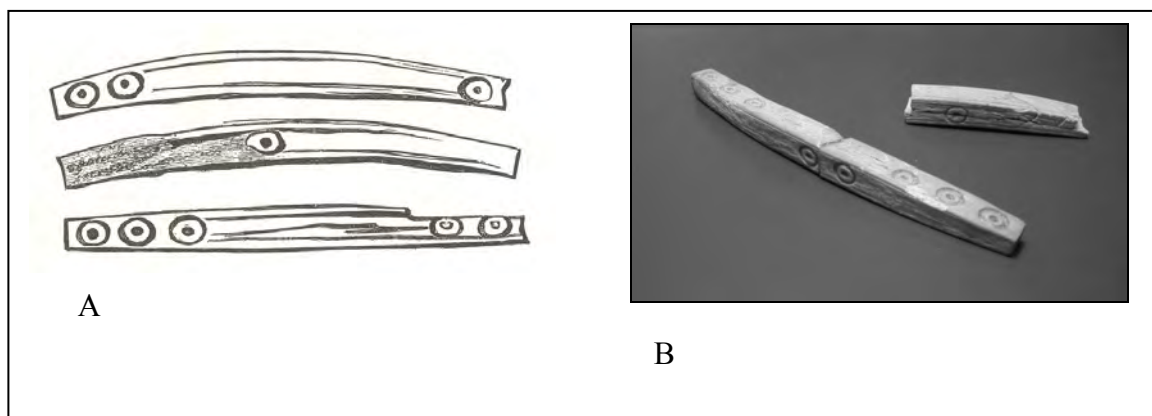

Fig. 9 Stavterning. A) R176 (Rygh 1885), B) C26476-78, Rosseland, Evje og Hornnes, Aust-Agder. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i sørøst-Norge

I fire funn, alle gravfunn, er det til sammen åtte terninger av typen R176. Stavterningen utgjør dermed en meget liten del av det totale antall spillesaker med 2 %. Typen utgjør imidlertid nesten en tredjedel av terningene (29,6 %). R176 har en særlig utbredelse sydvest i undersøkelsesområdet. To av funnene, blant annet funnet på fig. 9b, er gjort i Aust-Agder og ett i Vest-Agder, mens det siste funnet er fra Vestfold. To av funnene dateres til folkevandringstid mens de to andre dateres til eldre jernalder. Ingen av R176 er funnet hele, men to terninger antas å være i tilnærmet full lengde, den lengste 7,7 cm.

I funnene fra Aust-Agder, halvparten av funnene, er terningene funnet sammen med spillebrikker av typen R177 og R178. I de to øvrige funnene er terningen funnet uten spillebrikker. Det ene av disse, en urnebegravelse fra Sande i Vestfold (C21697), dateres av Gustafson til førromersk tid. Dette er en meget tidlig datering av en R176, og er trolig det eldste funnet av spillesaker i Norge om dateringen stemmer.

5.2.2.2 R475

Typebeskrivelse

R475 laget i bein, horn eller i hvalrosstann. Terningen dominerer totalt i yngre jernalder og har sine røtter i den romerske kubiske terningen, men er ikke kubisk. Derimot har den rektangulære sideflater og tilnærmet kvadratiske endeflater. Langsidene kan være opptil 4,0 cm lange mens sidene på det kvadratiske snittet er 2,0 – 2,5 cm. Verdimarkeringen er med punktsirkel, de fleste i form av dobbel punktsirkel. Terningen fremstår som stor og svulmende (se fig. 10). Ryghs typeeksemplar inngår i undersøkelsen og ble funnet i 1834 på Tåsen i Oslo (C842/843).

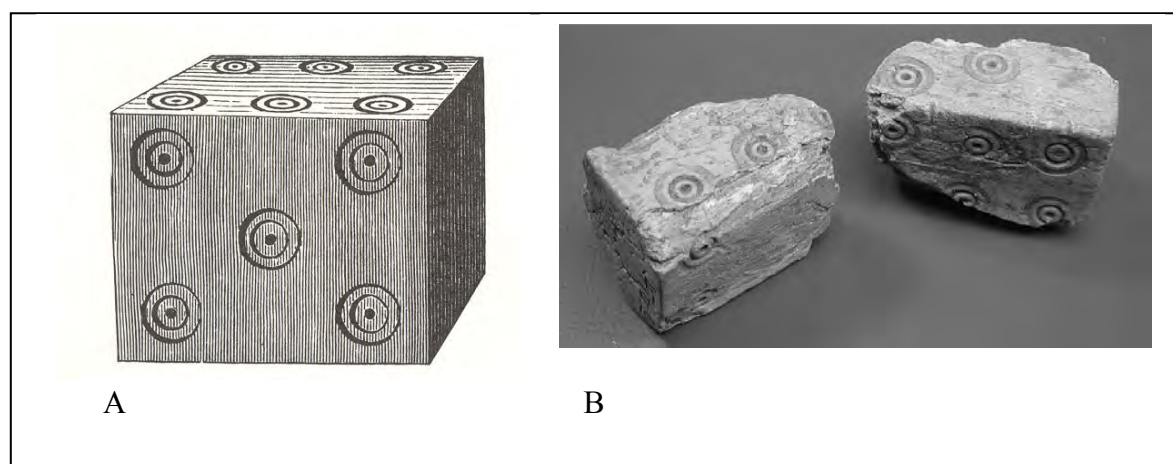

Fig. 10 Rektangulær terning A) R475 (Rygh 1885), B) C476, Henhaug, Nes, Akershus
Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i materialet

R475 er den terningen som det er flest av i undersøkelsen. Til sammen er det funnet 19 terninger fordelt på 11 gravfunn og 1 løsfunn. Terningen synes å ha en særlig østlig utbredelse innenfor undersøkelsesområdet da ingen funn er gjort vest for Drammensfjorden/Tyrifjorden i Buskerud fylke. Flest funn er gjort i Hedmark fylke med fire funn med sammen seks terninger, noe som tilsvarer 31 % av R475 terningene.

Alle gravfunnene med R475 er datert til vikingtid, mens terningen fra løsfunnet dateres til yngre jernalder.

De fleste av funnene av R475 inneholder mer enn én terning; to av funnene inneholder tre terninger (C253, C842) og tre funn inneholder to terninger (C476, C7199, C27317). Verdimarkering i form av dobbelpunktsirkel er hyppigst brukt. Bare to funn med til sammen tre terninger (C9716, C7199) har enkel punktsirkel. Fem terninger har hatt markeringer i enden (252, C4413, C7199, C9998) og i alle tilfellene har den vært lik 1. For ti av terningene har det *ikke* vært noen form for verdimarkering på endene, mens for de resterende fire terningene kan det ikke avgjøres hvorvidt det har vært verdimarkering i endene eller ikke.

I 9 av gravfunnene (82 %) er R475 funnet sammen med spillebrikker. I seks av funnene var brikkene som R474 og i tre funn som Petersen type B (se nedenfor). Dette indikerer at spill med høyt innslag av flaks (les terning) i liten grad legges ved i graven. Det indikerer derimot at det i størst grad handler om spill som forutsetter et visst nivå av intellekt. Dette vil bli diskutert i kapittel 7.

5.2.3 Spillebrikker

Spillebrikker er den desidert største kategorien av spillesaker. Totalt er det funnet 441 spillebrikker fordelt på 72 funn; 66 gravfunn, 4 bosetningsfunn og 2 løsfunn. Brikkene er fremstilt i bein, horn, gevir, hvalrosstann, glass, stein, flint, rav og brent leire. I størrelse varierer brikkene fra små enkle brikker med en diameter på under 1 cm til store brikker med diameter på nesten 5 cm.

Spillebrikkene kommer inn i det norske materialet i romertid (Petersen 1914). Brikkene, ofte sorte og hvite glassbrikker, vitner om import og brikkene blant annet fra Sætrangfunnet antas å komme fra Rhinenområdet (Slomann 1959:30). Etter hvert viser materialet en endring som blant annet innebærer en overgang fra importert spilleutstyr til hjemlig produksjon av brikker (Petersen 1914:79). I yngre jernalder fortsetter endringene i bildet av spillesaker. De importerte glassbrikkene marginaliseres og lokalt produserte brikker i bein og horn blir rådende. Både brikkene og terningene blir også større. Jernalderbrikkene er så å si uten unntak hemisfære, ikke før i middelalder får spillebrikkene andre former som diskformede eller som abstrakte figurer. Spillebrikkene kan klassifiseres i typer, hvorav fem dominerer (se fig. 11).

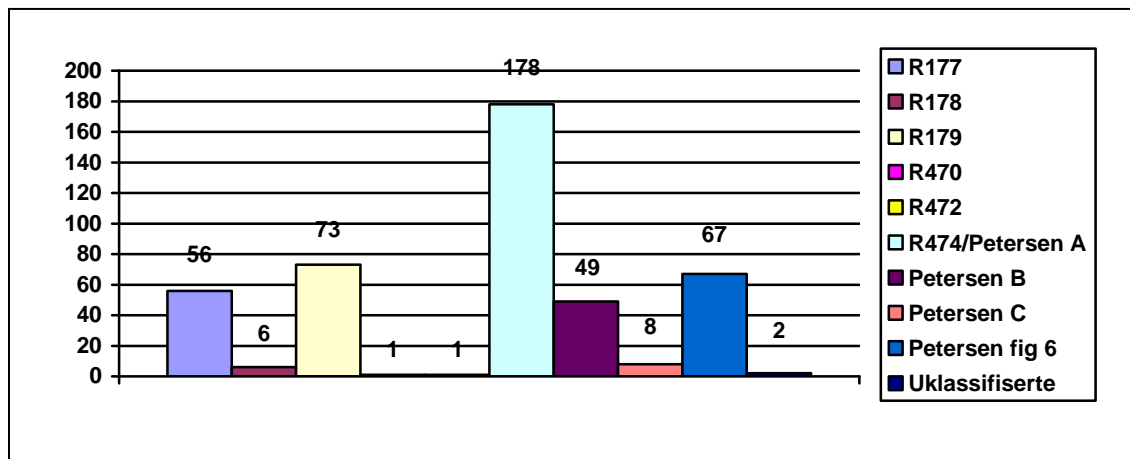

Fig 11 Spillebrikker i sørøstnorsk jernalder fordelt på typer (N=441).

5.2.3.1 R177

Typebeskrivelse

R177 er en lav, hemisfærisk brikke i bein (se fig. 12). Den er normalt 4 – 6 mm høy og ståflaten er sjelden større enn 20 mm i diameter. På undersiden av brikken er det ofte to hull, men det er også tilfeller med ett eller tre hull. Hullene er ofte grunne. Enkelte brikker er ornamentert med punktsirkler. Beinbrikkene anses av Petersen som ”hjemmelagde”, og er den mest utbredte brikketype i eldre jernalderen (Petersen 1914:79). Ryghs typeeksemplar er funnet i et steinkammer i en haug i Øvsthus, Osterøy i Hordaland fylke (B318).

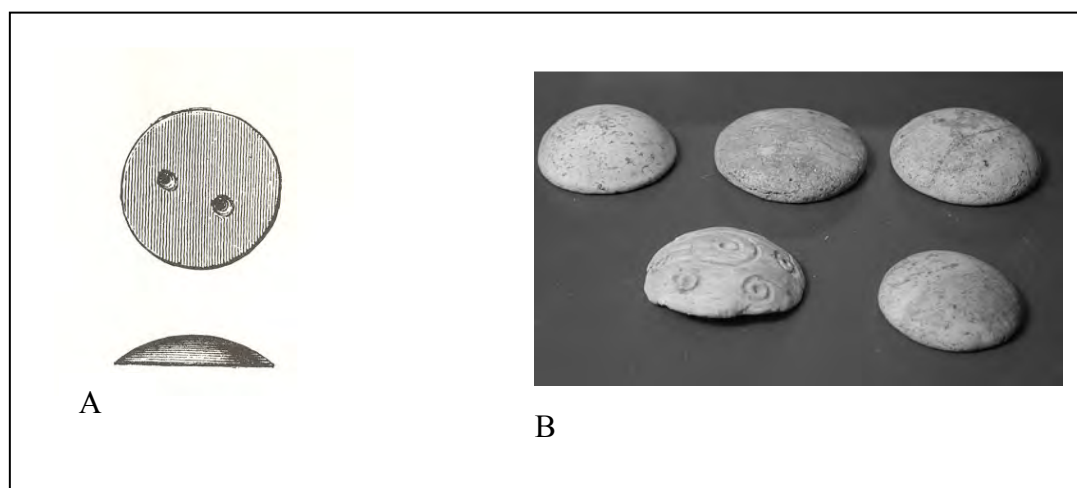

Fig. 12 Spillebrikker som R177. A) R177 (Rygh 1885), B) C26478, Rosseland, Evje og Hornnes, Aust-Agder. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i sørøst-Norge

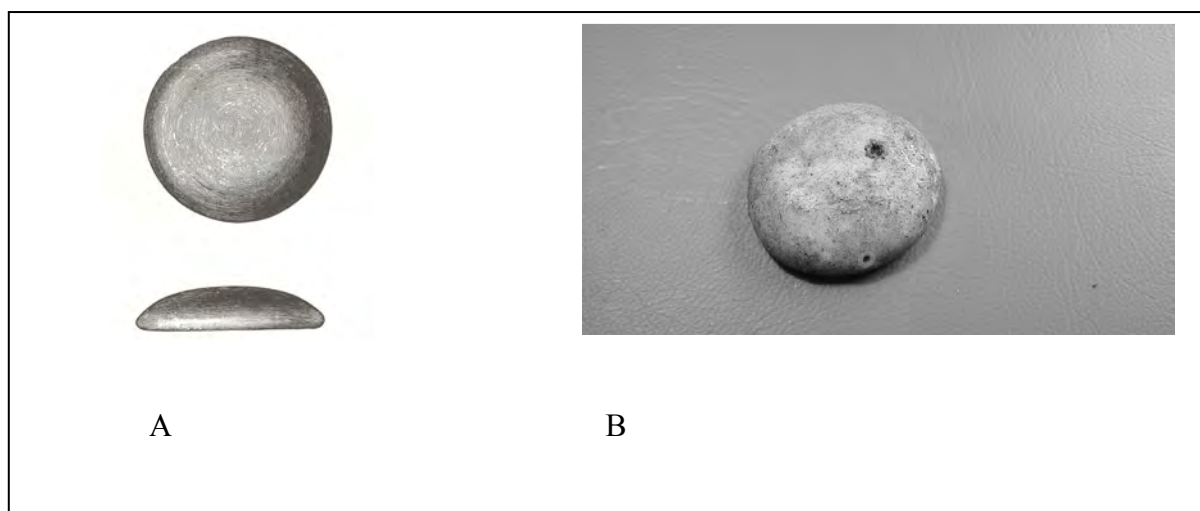
Undersøkelsen omfatter 7 funn med til sammen 56 spillebrikker av typen R177, noe som gjør at typen er den tredje største gruppen (13 %) (se fig. 11). Alle funn av R177 stammer fra graver. Som med terningen R176, viser også R177 en klar sydvestlig utbredelse i undersøkelsesområdet. Alle funn av R177, med unntak av et funn fra Oppland (C34758) er gjort sørvest for Vestfold. Det største antall brikker i et funn er tolv; funnet i Vest-Agder (26307). De fleste brikkene er av beinmateriale, men et funn fra Aust-Agder (C26476 – 78) inneholdt elleve R177 av lys hvit stein (se fig. 12b). I tillegg var det fire andre R177 av bein. Funn av R177 er datert til eldre jernalder (4) og folkevandringstid (3). Brikkene i det ene

folkevandringstidsfunnet er dekorerte med en dobbel punktsirkel i midten og omkring denne 6 mindre ornamenter av enkel punktsirkel rundt brikkens kant (C26476 – 78, fig. 12b). Brikkens ornamentikk kan sammenlignes med funn fra Vestlandet (Shetelig 1912:39, fig. 86). Brikkene er trolig produsert lokalt. I to av funnene med R177 var det også terning av typen R176, stavterning (C26476 – 78, C36400).

5.2.3.2 R178

Typebeskrivelse

R178 er en spillebrikke av glass. Brikkens høyde, omlag 5 mm, er meget lav i forhold til dens diameter ved ståflaten, som kan bli 25 – 30 mm (se fig. 13). Brikken har dermed en svak hemisfærisk profil. Sort og hvitt glass er den vanligste fargen på brikkene, men det er også tilfeller hvor brikken er grønn, blå eller lysegrønne. Petersen (1914:79) mener at brikker av glass, som R178, må være importerte og da mest trolig fra områdene omkring Rhinen, i motsetning til beinbrikkene som antas å være lokalt produsert. Brikken knyttes vanligvis til eldre jernalder og da helst romertid. Petersen kaller brikken for *Avaldsnestypen* etter funnstedet (Petersen 1914:79). Ryghs typeeksemplar er funnet på Avaldsnes prestegård ved Karmsundet i Hordaland (B615).

**Fig. 13 Spillebrikke som R178. A) R178 (Rygh 1885), B) C8854. Halmstad, Rygge, Østfold
Foto: Steinar Kristensen.**

Typens representasjon i sørøst-Norge

R178 er den brikketypen, med unntak av de unike, som det er funnet færrest av i undersøkelsesområdet; bare seks brikker (se fig. 11). Brikkene er funnet i fem gravfunn og ett

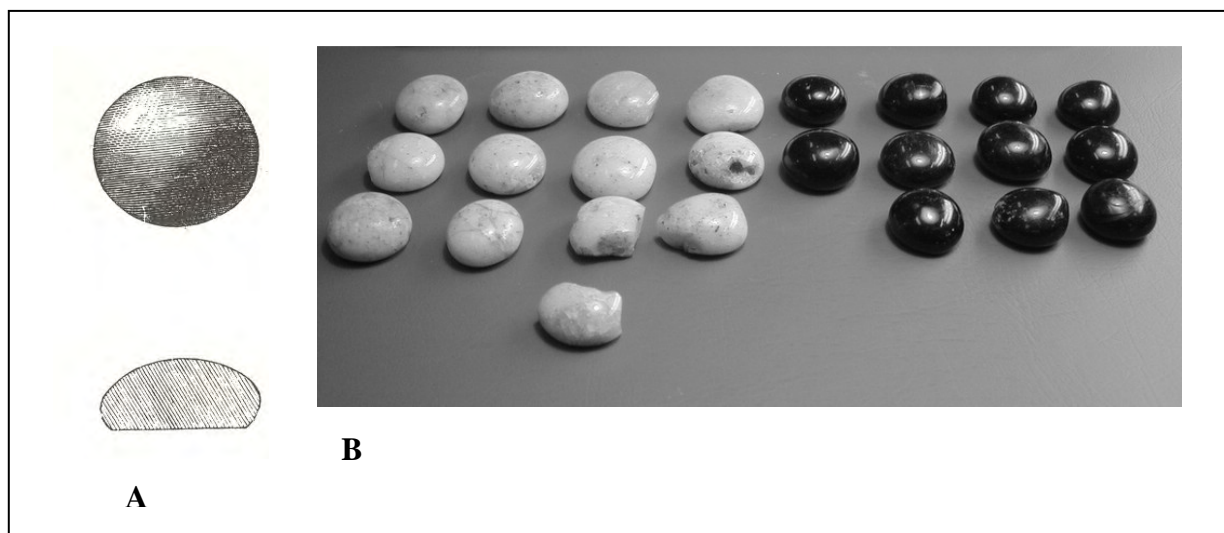
boplassfunn (C51644). De er alle, med ett mulig unntak (C8854) funnet uten andre brikker eller terninger. Kun to av brikkene er, som typeeksemplaret, av glass. De øvrige er laget av brent leire. Brikketypen har en utbredelse omkring Oslofjordsområdet med funn i Østfold, Akershus og Telemark. Kun et funn fra Sauherad i Telemark kan ikke karakteriseres som kystnært funn (C19606). Funnene kan dateres til eldre jernalder og yngre romertid med unntak av to brikker som dateres til yngre jernalder. De er begge funn fra samme gravfelt i Bamble i Telemark (C51629, C51630).

Med ett unntak har R178 brikkene vært en eneste spillesak i funnet. En brikke av hvitt glass som er funnet i Østfold (se fig. 13b), skal ha være funnet sammen med flere smeltede hvite brikker, men disse kunne ikke gjenfinnes ved materialgjennomgangen for denne undersøkelsen (C8854). Den andre glassbrikken, som er fra et sammenblandet gravfunn fra Østfold, har et mosaikkmønster og er den eneste spillebrikken i undersøkelsen med annen dekor enn punktsirkler (C10059). Ingen funn av brikken R178 følges av terninger.

5.2.3.3 R179

Typebeskrivelse

R179 er en brikke av glass hvor brikkens høyde er relativ stor i forhold til brikkens diameter. Brikkene er 7 – 10 mm høye, og har en diameter ved ståflaten på omkring 15 mm. Dette gir brikken et kompakt utseende (se fig. 14). Brikkene er som regel sorte eller hvite, men kan også være mørke blå eller grønne. Det er som regel to farger der flere brikker finnes samlet (Petersen 1914:79, Michaelsen 1992:30). R179 anses som import og da særlig fra Rhinområdet (Petersen 1914:79, Krüger 1982:140). Brikken knyttes normalt til eldre jernalder og da helst til yngre romertid (Petersen 1914, Slomann 1957, Krüger 1982). R179 kalles av Petersen for *Sætrangtypen* etter funnstedet (Petersen 1914:79). Typeeksemplaret er fra nevnte romertidsgrav fra Sætrang på Ringerike i Buskerud (C624).

**Fig. 14 Spillebrikker som R179. A) R179 (Rygh 1885), B) C10186. Leirhol, Vang, Oppland.
Foto: Steinar Kristensen.**

Typens representasjon i sørøst-Norge

R179 er den nest største gruppen av spillebrikker i undersøkelsen (se fig. 11). Den er 11 funn av R179 med til sammen 73 brikker; 68 av glass, 4 av stein og 1 i brent leire. Ni funn stammer fra graver, ett fra bosetningskontekst og ett løsfunn. Antall brikker i samme funn varierer fra 1 til 24 brikker. Utbredelsen av R179 må sies å være kystnær da flest funn er gjort i Østfold, Vestfold og Vest-Agder. Det er da heller ikke funnet R179 i innlandsfylket Hedmark. Fem av funnene har mer enn en brikke og da med brikker av mørk og lyst glass. Den mørke fargen varierer fra mørke blå til blå til mørke grønne. De mørke fra Sætrangfunnet synes imidlertid å være sorte. Den lyse fargen i R179 brikker spenner fra hvit til turkis til grå. Det største funnet av R179 er fra Leirhol i Vang kommune i Oppland. Funnet bestod av 24 glassbrikker, hvor 13 er mørke grønne og 11 hvite med et turkist skjær.

Tre brikker, to av stein og en av glass er funnet på i svartjordsområdet på Kaupang i Vestfold, datert til tidlig vikingtid. De avviker dermed fra typens normale datering som er eldre jernalder.

5.2.3.4 R470

Typebeskrivelse

Typen R470 er en figur i bein som det bare er funnet ett eksemplar av. Figuren forestiller muligens en bjørn eller en hund, som sitter oppreist på rumpa og med forbenene hvilende på bakbenenes knær (se fig. 15). Ansiktet har en fremstående snute. Figuren er omlag 6 cm høy. R470 ble funnet på Østre Alm, Hedemarken sammen med to brikker av Petersen type C

(C3875/C3933). Funnet dateres til vikingtid. At figuren ble funnet sammen med spillebrikker gjør at den kan tolkes som en mulig *kongebrikke*. Flere andre figurer, som regel mannsfigurer, er tolket som *kongebrikker* i spill og i et funn på Island, Baldursheimur, ble en figur tolket som en mannsfigur, mulig guden Tor, funnet sammen med 24 spillebrikker som R474. Figuren er foreslått som en mulig *kongebrikke* (Dahl 2003:54)

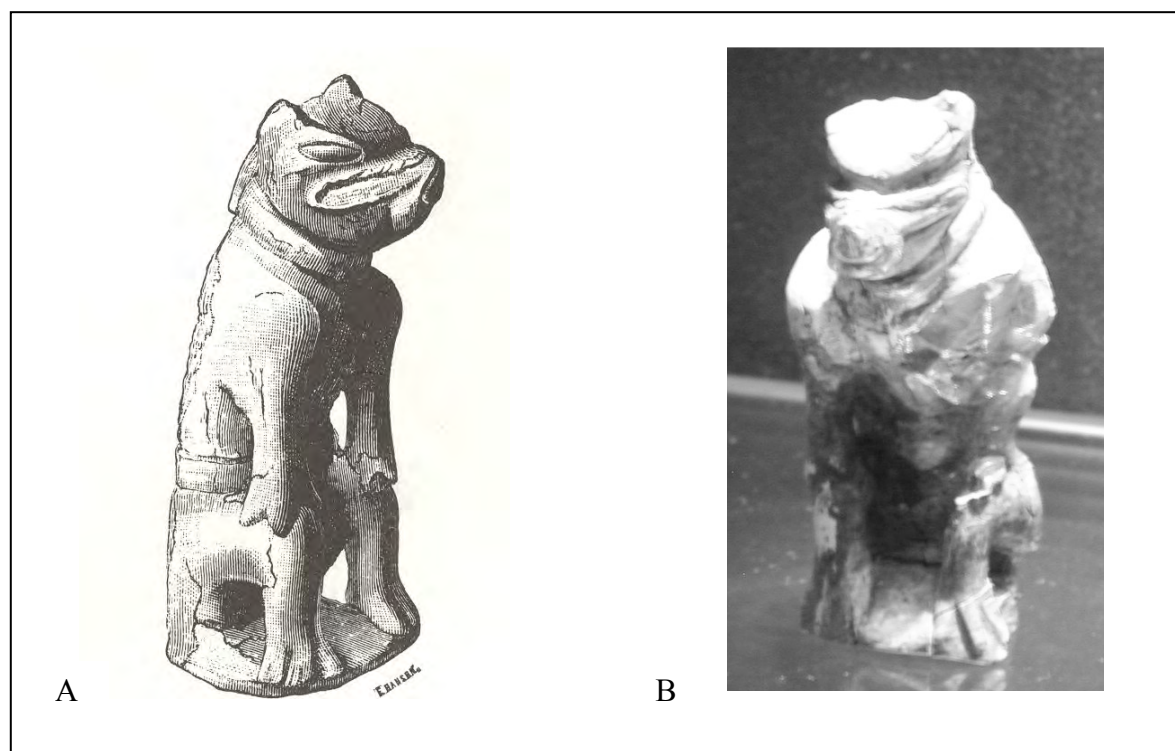

Fig. 15 Mulig *Hnefi*. A) R470 (Rygh 1885), B) Typeeksemplaret for R470 (C3933) fotografert i KHM's utstilling. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon sørøst-Norge

Det er ikke funnet andre R470 enn typeeksemplaret i undersøkelsesområdet.

5.2.3.5 R471

Fig. 16 Spillebrikke R471 (Rygh 1885).

Typebeskrivelse

R471 er av glass og har et "oppreist" og kraftig uttrykk (se fig. 16). Den er omlag 2,0 cm høy, har konisk form og avrundet topp. Brikkens største diameter er om lag 2/3 opp på brikkens høyde. Petersen ser på R471, som dateres til yngre jernalder, som et mulig forbilde for sin vikingtidsbrikke type B (se nedenfor). Ryghs typeeksemplar er i sort glass og ble funnet sammen med flere brikker av samme form, noen sorte og noen stripete; blå og

gule. Funnet ble gjort på Hegge i Steinkjer, Nord-Trøndelag. (T536). Det er ikke kjent andre funn av R471 i Norge.

Typens representasjon i sørøst-Norge

Det er ikke registrert brikker av typen R471 i undersøkelsesområdet.

5.2.3.6 R472

Typebeskrivelse

R472 er en unik brikke i bein, hemisfær profil og er egentlig R474 (se nedenfor) med særegen dekor. Brikken har et innskåret ansikt. Motivet, som løper over den ene siden av brikken, viser munnen, nese øyne, øyebryn og en linje over disse som kan være pannelugg eller hårfeste. Ansiktet uttrykker verken glede eller sinne. Munnen er noe åpen. I toppen av brikken er det et lite hull hvor det var "... kobberrust..." i følge Ingvald Undset (1878:31) som så brikken i samlingen i København. Rygh skriver at det i hullet på toppen av brikken (se fig. 17) har vært festet et bronsebeslag (Rygh 1885:26). Brikken kan tolkes som en mulig kongebrikke og ble funnet sammen med to spillebrikker som R474 på gården Asak i Skedsmo kommune i Akershus. Funnet befinner seg i København (Mus.-nr. 763).

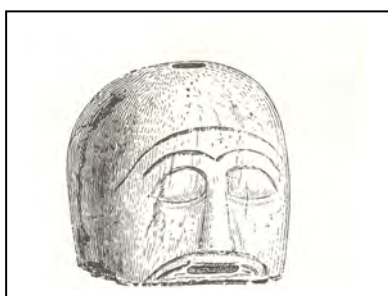

Fig. 17 Mulig *Hnefi*, R472, (Mus. Nr 763), (Rygh 1885).

Typens representasjon i sørøst-Norge

Det er ikke funnet andre R472 enn typeeksemplaret i undersøkelsesområdet.

5.2.3.7 R473

Typebeskrivelse

R473, som er unik, er laget i leire og har en hemisfær profil. Brikkens form tilsvarer den yngre jernalderens mest utbredte type R474 (se nedenfor). Brikken har linjer som løper i et sikksakkmønster langs foten, og over brikkens avrundede topp (se fig. 18). Brikken kan tolkes som en "kongebrikke". R473 ble funnet sammen med tre mindre leirbrikker uten ornamentikk. Funnet ble gjort på Veøy prestegård i Møre og Romsdal (B1469).

Fig. 18 Mulig *Hnefi*, R473, (Rygh 1885).

Typens representasjon i sørøst-Norge

Det er ikke registrert brikker av typen R473 i undersøkelsesområdet.

5.2.3.8 R474 og Petersen type A

Typebeskrivelse

R474 er det klart mest dominerende typen spillebrikke i yngre jernalder. Brikken er laget av bein og har en karakteristisk konveks profil som gir brikken et svulmende utseende (se fig. 19). R474 er som regel stor og kan ha en diameter på opptil 5,0 cm og en høyde opptil 3,0 cm. R474 har vanligvis ett hull på undersiden, kun i enkelte tilfeller er det to hull.

Jan Petersen (1914) deler vikingtidsbrikken av bein i tre typer A, B og C, hvor hans type A (se fig. 19b) tilsvarer Ryghs type R474 (se fig. 19a). Petersen mener at type A er fra vikingtidens tidlige del og kaller den Vendeltypen og han viser til at den er funnet i både Danmark og Sverige (Petersen 1914:86). I Sverige kjennes den alt i det 6. århundre i ”Odins hög” ved gamle Uppsala. Brikken derfra har to hull på undersiden, som var vanlig i eldre jernalder og kan være fra den yngre jernalderens tidligste del (Petersen 1914:86). R474 er imidlertid funnet i flere ryttergraver fra 900-tallet i Norge, så den tidlige dateringen kan diskuteres. Petersens type A og Ryghs R474 vil i det følgende bli benevnt med R474. Ryghs typeeksemplar ble funnet på Tåsen i Oslo (C843), sammen med tre terninger som R475. Petersens type A er fra Alm, Gran i Oppland (C2793).

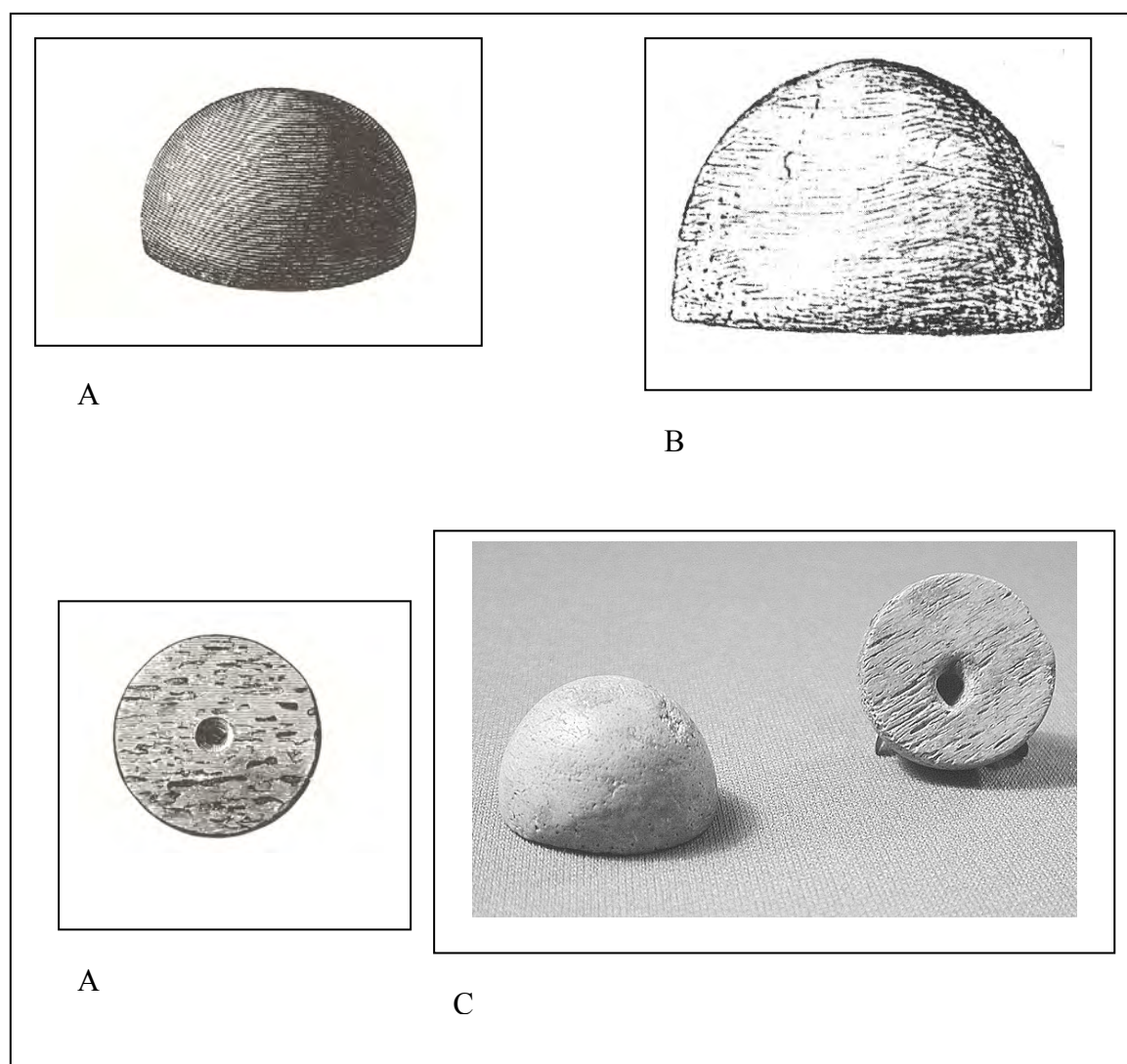

Fig. 19 Spillebrikker som Rygh 474/Petersen A. A) R474 (Rygh 1885), B) Petersen A (Petersen 1914:fig 11), C) C20315. Arstad, Stange, Hedmark. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i sørøst-Norge

R474 er den brikken som det er desidert flest av (se fig. 11). Totalt er det gjort 30 funn med til sammen 178 brikker. Dette tilsvarer hele 40 % av alle spillebrikkene fra sørøst-Norge. 28 av funnkontekstene er gravfunn, mens det er 1 bosetningsfunn og 1 løsfunn.

R474 har en klar nordøstlig utbredelse innenfor undersøkelsesområdet. Hedmark og Oppland dominerer funnbildet med nær halvparten (46 %) av gravfunnene med R474. Vest for Drammensfjorden er brikketypen bare funnet i seks gravfunn (21 %), mens Telemark og Aust-Agder ikke har funn av R474 i det hele tatt.

To funn av R474 fra Hedmark dateres til merovingertid (C9679, C33447/34331). Det ene funnet, fra Lalum gård i Stange (C33447/34331), inneholdt brente rester etter minst 52 brikker, hvorav den ene var av stein. En annen brikke som R474 av stein ble funnet i en eldre jernalder grav i Vest-Agder (C10842). Alle de øvrige 27 funnene dateres til vikingtid.

R474 er den brikketypen som oftest opptrer i et større antall i gravene. I seks tilfeller er det funnet mer enn ti brikker sammen; det største på minst 52 brikker på Lalum i Stange, Hedmark (C33447/C34331). Ett funn på 24 brikker på ble funnet på Alu, vestre i Hamar, Hedmark (C253), mens 11 brikker ble funnet på Tåsen i Oslo (C843). Brikkene fra Lalum (C33447/34331) har, i motsetning til vikingtidsbrikkene av samme type, to hull i brikkenes underside. Dette følger Petersens type A, Vendeltype, som er R474, men som i merovingertid var utstyrt med to hull på undersiden, en arv fra eldre jernalder (Petersen 1914:80, 85). Bare et annet funn av R474 har to hull på undersiden; en brikke fra Berg i Løten (C9716). Brikken skal være funnet sammen med flere, nå tapte, brikker og en terning som R475. Når det gjelder denne brikken kan det se ut som om hullene i undersiden har sammenheng med problemer under produksjon av brikken. Hullene i brikkenes underside vil bli nærmere diskutert nedenfor i kap 5.3.

I tre tilfeller, med til sammen 28 brikker, skiller brikkenes form seg noe fra de fleste R474 ved at toppen av brikken ender i en liten spiss. Dette gjelder brikkene fra Alu, Hedmark (C253), Gjermundbu, Buskerud (C27317) og Gokstad (C10406/C10457) i Vestfold. I tillegg er en brikke i leire med delvis tilsvarende trekk funnet på Kaupang i Vestfold (C52519).

25 brikker av typen R474 (14 %) er ikke laget i beinmateriale. De kommer fra åtte gravfunn samt fra svartjordsområdet i vikingtidsbyen på Kaupang, Vestfold.

Brikker av rav er funnet ved tre tilfeller; ett sett med tolv brikker kommer fra Østby i Larvik (C11722), mens to ravbrikker er funnet på Alu vestre, Hedmark sammen med en tilsvarende brikke av bein (C24743). Det er nevnt i tilveksten at disse brikkene fra Alu vestre *kan* tilhøre det tidligere nevnte funnet av 24 spillebrikker i bein som ble funnet på gården omkring 1820 (C253). De tolv ravbrikkene fra Østby, nabogården til gården Huseby ved Kaupang, har klare likheter med brikkene som ble funnet i Storhaugfunnet på Karmøy i 1887 (Opedal 1998:53-54). Hun hevder imidlertid at funnet av ravbrikkene i Storhaug (680/730 e. Kr.) er de eneste spillebrikker i rav i Norge fra forhistorisktid. På Kaupang, Larvik i Vestfold, ble det under de siste undersøkelsene i svartjordsområdet funnet en ravbrikke som er noe lavere og mindre halvkuleformet en vanlig for R474 (C52519_F1024164).

R474 av stein er funnet ved tre anledninger. I to av tilfellene har brikken blitt funnet sammen andre brikker. Mens den ene ble funnet sammen med restene av minst 51 beinbrikker som R474 (C33447), ble den andre R474 av stein funnet i Østfold sammen med en konisk

ravbrikke. Denne er beskrevet i kap 5.2.2.12 (C35251). Den siste av steinbrikkene stammer fra et eldre jernalder gravfunn i Vest-Agder (C10842). Steinbrikkene har alle en avslått ståflate men det er imidlertid vanskelig å påvise med sikkerhet at de er bearbeidet. Det at de i to av tre tilfeller er funnet sammen med andre spillebrikker styrker ideen om at de representerer spillebrikker. De kan ha vært kongebrikken i spillet.

Alle de ti R474-brikkene som er funnet i bosetningskontekst er fra svartjordsområdet på Kaupang (C52519). Fire av dem er funnet intakte i kontekster som er knyttet til Kaupangs bruksfase, fra ca 800 e.kr til 960-980 e. Kr (Pilø 2007:178). Undersøkelsens eneste R474 som er bestemt til å være av hvalrosstann er funnet på Kaupang (C52519). Dette skyldes at brikkene fra disse undersøkelsens er inngående undersøkt i forbindelse med gjenstandsarbeidet fra de nevnte utgravningene i vikingtidsbyen. Spillebrikker av typen R474 i bein funnet på Kaupang er mindre i størrelse enn normalt for R474. Mens gjennomsnittlig diameter for R474 er 26 mm, er snittet for Kaupangbrikkene bare 21 mm. Forskjellen i størrelse kan skyldes forskjeller i funksjonen, noe som vil bli diskutert nærmere i kapittel 7.

R474 er i bare seks tilfeller (20 %) funnet sammen med terning, og alltid R475. Antall brikker sammen med terningen(e) varierer fra 24 til 1 (24, 11, 6, 3, 2, 1). Ved to av kombinasjonsfunnene var det tre terninger, og i ett tilfelle var det to terninger av typen R475. I de øvrige tre funnene var det bare en terning.

5.2.3.9 Petersens type B

Typebeskrivelse

Petersen type B er laget i bein og Petersen antar at den er en videreutvikling av R474 (Petersen 1914:86). Brikken er noe slankere og høyere og skiller seg fra R474/Petersen type A ved at brikkens største diameter ligger over brikkens ståflate (se fig. 20). Diameteren er 25 – 28 mm mens høyden er 20-25 mm. Brikken, som har ett hull på undersiden, er trolig yngre enn R474, og kan ha fått sine typologiske påvirkninger fra glassbrikken R471 (Petersen 1914:86). Petersen bemerker at hans typer A og B har tilnærmet lik utbredelse (Petersen 1914:87). Petersens typeeksemplar er fra Ustad i Hurum kommune i Buskerud hvor den ble funnet sammen med ytterligere 14 tilsvarende brikker og to terninger som R475 (C7199/C7200). Brikken dateres til vikingtid. Brikker av denne typen vil i det kommende bli omtalt som *Petersen B*.

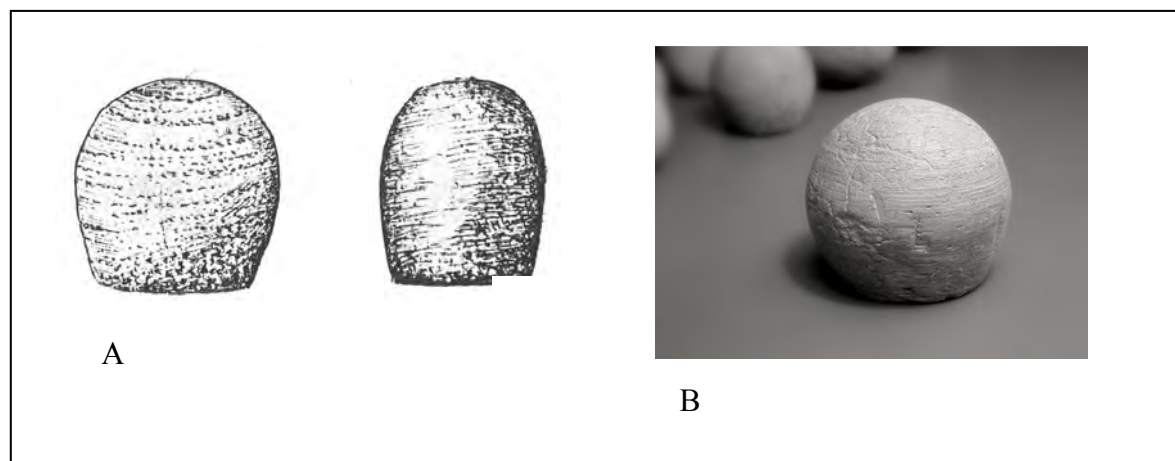

Fig. 20 Spillebrikke som Petersen B. A) Petersen B (Petersen 1914:87;fig 12/13), B) C8659. Holbø, Vågå, Oppland. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i sørøst-Norge

Brikker av typen Petersen type B er funnet ved 8 tilfeller (10 %) med til sammen 49 brikker; seks gravfunn og to bosetningsfunn. To funn inneholdt mer enn ti brikker. Det ene fra Hurum i Buskerud (C7199/C7200), det andre fra Vågå i Oppland (C8659).

Petersen type B synes å ha en kystnær tilknytning. Med unntak av nevnte funn fra Oppland og et bosetningsfunn fra Hedmark (C38683) er de resterende funn av Petersen type B fra fylker omkring Oslofjorden.

Alle funn av Petersen type B dateres til vikingtid, med unntak av et bosetningsfunn fra Åker i Hedmark. Funnet dateres ikke nærmere enn yngre jernalder (Pilø 2002:106-107).

Ved tre tilfeller (38 %) er Petersen type B funnet i grav sammen med terningen R475. I det ene funnet var det 2 terninger tilstede (C7199/7200).

Tre av brikkene av Petersen type B er ikke i beinmateriale. To av disse, en i flint og en i brent leire er funnet i svartjordsområdet på Kaupang i Vestfold. Flintbrikken er den eneste brikken av flint i hele undersøkelsen. Brikken er en naturlig eggeformet flintknoll, 22 mm høy og har en avslått ståflate. Sheila Coulson (personlig meddelelse.), professor ved institutt for arkeologi, konservering og historiske studier ved Universitetet i Oslo, undersøkte brikken og konkluderte med at ståflaten trolig var dannet ved naturlig eller lett trykk, samt ved svakheter i flinten. Kantene på undersiden var avrundet, noe hun knyttet til at flintknollen har blitt flyttet/dratt over en overflate gjentatte ganger. Hun utelukker *ikke* at denne slitasjen kan stamme fra at brikken er blitt flyttet frem og tilbake over et Brett, det være seg av tre, stein eller annet materiale. Den siste er en brikke som Petersen B i stein funnet i en kvinnegrav på Kløfta, Akershus fylke (C34689).

5.2.3.10 Petersens type C

Typebeskrivelse

Brikken er laget i bein og har en diameter ved ståflaten på omlag 20 mm. Høyde er 20 – 22 mm. Petersen type C har en rund form og dens største diameter er noe opp fra fotens (se fig. 21). Brikken form smalner av og blir til en liten spiss eller topp. Dette gir brikken et kjegleaktig utseende. Petersen C er den yngste av jernalderens spillebrikker (Petersen 1914:87). Petersen begrunner brikkens unge datering med at av de to funn av spillebrikker han kjente fra Island, så var begge av type C (Petersen 1914:87). Petersens typeeksemplar ble funnet i en ryttergrav på Alm østre i Stange kommune, Hedmark, sammen med den dyrelignende figuren, R470 (C3875/3933). Brikker av denne typen vil i det kommende bli omtalt som *Petersen C*.

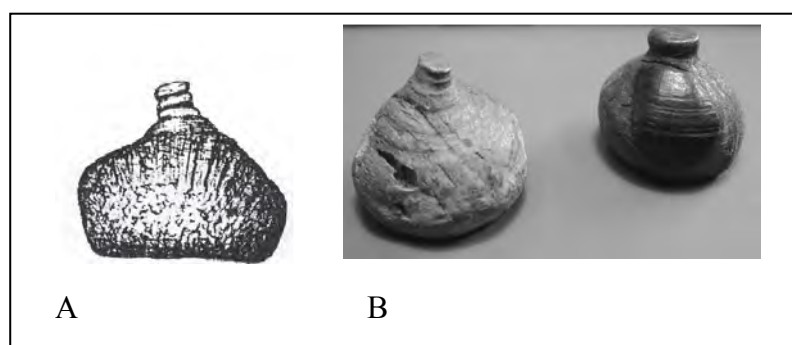

Fig. 21 Spillebrikke som Petersen C.
A) Petersen C (Petersen 1914:87;fig 14). B) C3875. Alm østre, Stange, Hedmark. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i sørøst-Norge

Petersen C er funnet ved bare to anledninger (3 %) med til sammen åtte brikker. Begge funnene er fra graver på Hedmarken. I et funn på By i Løten ble det funnet seks brikker, mens det på Alm i Stange ble funnet to. Begge funnene av Petersen C datert til vikingtid. Brikken har med sine to funn en klar østlig utbredelse. Begge er gjort med bare noen kilometers avstand på det sørvestlige Hedemark. I funnet fra Alm ble de to brikkene funnet sammen med dyrefiguren R470 (se over, kap. 5.2.3.4). Ingen av funnene av Petersen type C er gjort sammen med terning.

5.5.3.11 Petersen fig. 6

Typebeskrivelse

Petersen figur 6 er en beinbrikke som har en høyere og klarere hemisfær profil enn de andre eldre jernaldere brikkene som R177 og R178 (se fig. 22). Brikkens diameter varierer fra 15 til

25 mm, mens høyden ligger mellom 6 og 12 mm. Brikketypen har et ”nøtteaktig” utseende ved at brikken ofte er noe ovale i basis og at profilen ”strammes ned” i endene. Petersens typeeksemplar har bare 1 hull på undersiden og han mener at brikken er et overgangsfenomen mellom de lave brikkene i eldre jernalder og den yngre jernalderens større spillebrikker (Petersen 1914:79 – 80). Petersens typeeksemplar er fra Sundby i Ullensaker, Akershus fylke (C6784). Funnet dateres til yngre jernalder. Petersens figur 6 er ikke definert som en egen type av Petersen selv, men vil her bli benyttet som det. Brikketypen vil i det kommende bli omtalt som *Petersen fig. 6*.

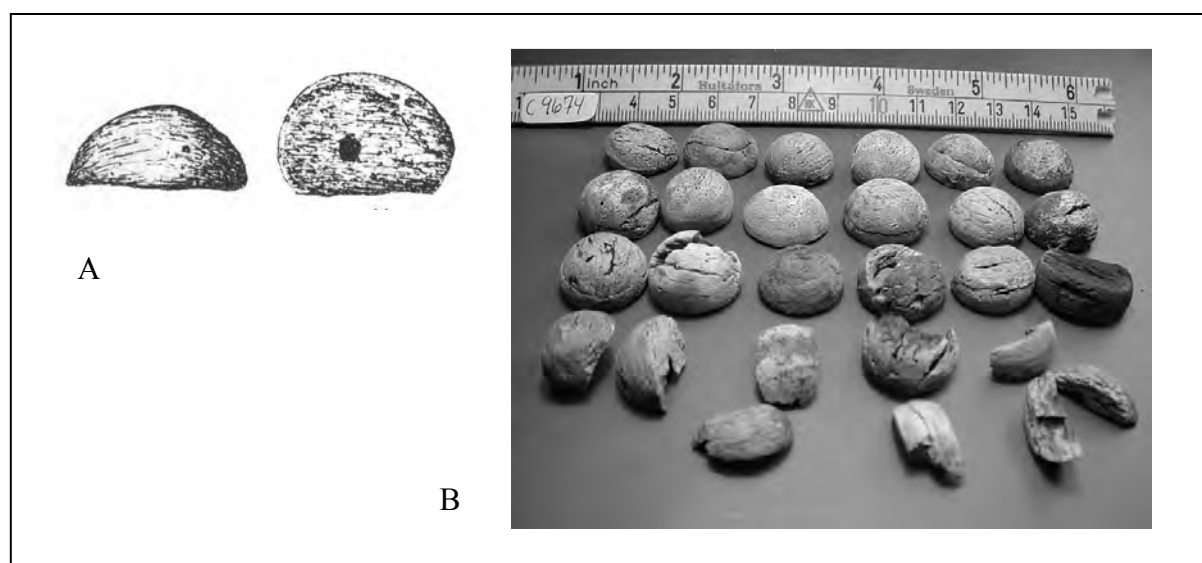

Fig. 22 Spillebrikke som Petersen fig 6. A) Petersen fig 6 (Petersen 1914:79;fig 6). B) C9674. By, Løten, Hedmark. Foto: Steinar Kristensen.

Typens representasjon i materialet

Det er til sammen gjort 9 funn av Petersen fig. 6 med til sammen 67 brikker. Dette tilsvarer henholdsvis 12 % av funnene og 15 % av alle spillebrikkene. Alle brikkene er laget i bein og alle stammer fra gravfunn. To av funnene med Petersen fig. 6 har over ti brikker (C2704, C9674).

Seks av funnene hadde brikker med to hull på undersiden. I ett tilfelle hadde brikkene ett hull (C6748) mens brikkene i de to siste funnene ikke hadde hull på undersiden (C2704, C15658). Petersen mener at brikken kan stamme fra overgangen mellom eldre og yngre jernalder, da brikkens formuttrykk peker mot den yngre jernalderens brikketype, mens skikken med to hull på undersiden stammer fra eldre jernalder (Petersen 1914:79).

Petersens fig. 6 viser en utbredelse over et større område. Fra Vest-Agder til Oppland og Hedmark. Oppland har $\frac{1}{3}$ av funnene. Seks av funnene dateres til eldre jernalder, ett til merovingertid og to til vikingtid, noe som kan underbygge Petersens tanker om brikken som et overgangsfenomen.

Det ene vikingtidfunnet kommer fra Skari i Gran kommune, Oppland (C22841). Opplysningene omkring funnet er noe uklare, men det er mulig at funnet kan være gjort sammen med bla. en spydspiss av Vendeltype. Funnet kan dermed muligens dateres noe tidligere.

5.2.3.12 Unika

I bare to tilfeller har det ikke vært mulig å typologisere spillebrikker innefor de gitte kriteriene.

En brikke av rav, rund i basis, konisk i formen og avflatet topp (C35251), ble funnet i en vikingtidsgrav i Østfold. Den var omlag 20 mm i diameter og 16 mm høy (se fig. 23). Brikken ble funnet sammen med en brikke som R474 i stein. Det er ingen klare paralleller til denne brikken, men glassbrikkene fra skipsgraven i Storhaug på Karmøy, som dateres til perioden 680-750 e. Kr. har noe tilsvarende form (Opedal 1998:54, 64) (se fig. 35a, øverst).

Fig. 23 Spillebrikk av Rav. Gravfunn fra Østfold, vikingtid (C35251). Foto: Steinar Kristensen.

Den andre unike brikken ble funnet ved undersøkelser av et gårdsanlegg på Romerike,

Fig. 24 Spillebrikke av leire. Funnet i et stolpehull tilhørende hus fra yngre jernalder (C50230). Foto: Steinar Kristensen.

Akershus (C50230). Brikken, som er flat og av brent leire, var omlag 26 mm i diameter og 10 mm tykk (se fig. 24). Den ble funnet i et stolpehull C¹⁴-datert til Ad 1285 – 1395. Huset er imidlertid tolket å være fra yngre jernalder/vikingtid (Helliksen 1997:52, 64-65). Brikken har ingen paralleller til andre brikker i materialet, men minner mest om middelalderens dambrikker.

5.2.4 Brett

Det er bare gjort ett funn av spillebrett fra jernalder i Norge (C10406). Funnet ble gjort i Gokstadskipet (Nicolaysen 1882). Brettet, som ikke er bevart i sin helhet, er av eik og er 70 cm langt og 18 cm bredt (se fig. 25). På den ene siden er det risset inn et rutenett med 13 x 13 ruter. Spillet antas å være det norrøne *Hnefatavl*. På den andre siden av brettet er det risset inn rutene for mølle. Lignende kombinasjon av *Hnefatavl* og *Mølle* er funnet for eksempel på Færøyene (se fig. 3), og i middelalderkontekst i Trondheim (McLees 1990:176). Sammen med brettet i Gokstadskipet ble det også funnet en spillebrikke som R474, men med spissere topp.

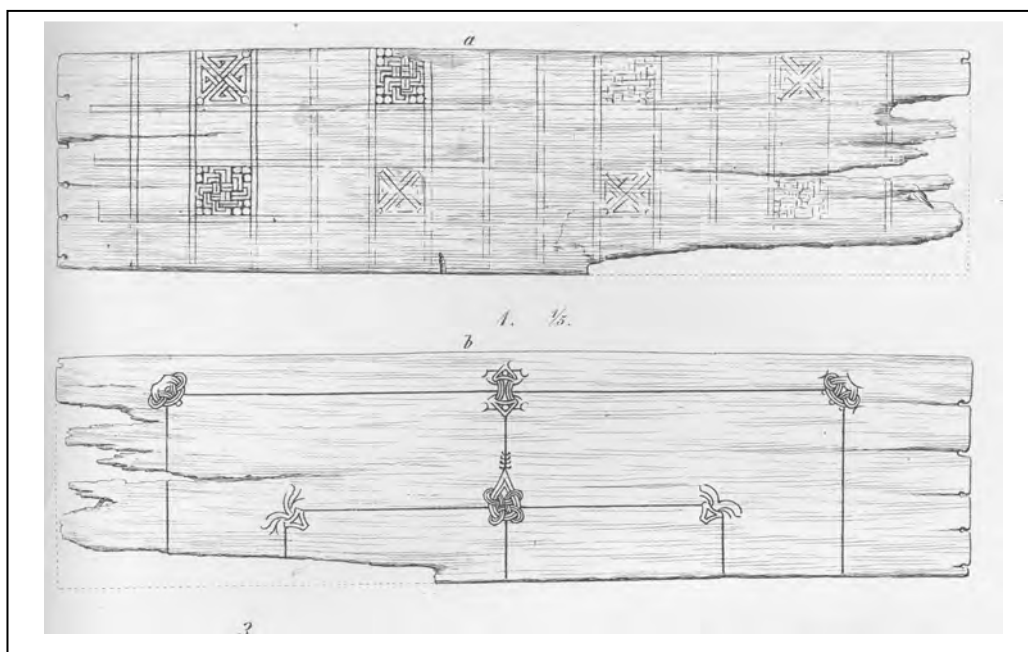

Fig. 25 Spillebrett funnet i Gokstadskipet (C10406). Øverst *Hnefatavl*, nederst *Mølle*. (Nicolaysen 1882: plansje VIII; fig 1).

I minst syv av gravfunnene er det funnet rester etter bronsebeslag- eller bånd (C842, C4474, C9569, C10240, C22762, C33447, C34758). Noen av disse har små nagler festet til seg. Dette kan være rester etter beslag som har sittet på kantene av spillebrettene i tre som er ikke bevart. Beslag etter spillebrett er funnet ved flere anledninger i f.eks. i Birka (Lindquist 1984) og i Ladbyskipet (Thorvildsen 1957). Manglende opplysninger om hvor og hvordan beslagene lå in-situ gjør det vanskelig å avgjøre om beslagene stammer fra spillebrett. Nærmere analyser av beslagene kunne muligens bekrefte tolkningene av beslagene.

5.3 Hull til besvær – en diskusjon om tilblivelse eller forankring

I mangel av en mer omfattende analyse av brettspillets funksjon i jernalder har hullene på undersiden av brikkene vært diskutert jevnlig (Petersen 1914, Michaelsen 1992).

Jan Petersen hevdet at

”De innborede huller særlig i benbrikkene kan vel ikke forklares paa anden maate enn for at kunne sætte brikken paa tilsvarende pinder paa brettet, saa den ikke saa let skulde gli ned.

(Petersen 1914:90).

Den samme oppfattelsen gir Michaelsen uttrykt for i sitt arbeid om spill saker etter en beskrivelse av spillebrettet fra Ballinderry i Irland hvor

”...det er formentlig forklaringen på, at mange spillebrikker faktisk er forsynet med et hul på undersiden; den innsatte tapp er ganske enkelt forsvunnet.”

(Michaelsen 1992:50).

Spillebrikken skal ha vært festet til hullene i et spillebrett med hjelp av løse tapper i hullet på brikkenes underside, som skulle sørge for at brikkene ikke falt av brettet (Nicolaysen 1882:47, Petersen 1914:90, Grieg 1947:54, Persson 1976:379, Michaelsen 1992:50).

I Ballinderry i Irland ble det i 1932 funnet et spillebrett av norrøn opprinnelse (Wallace 2002:231, 248, fig. 6:22). Brettet, som er 24 x 24 cm, har 49 huller og er laget i eik. (se fig. 26). Senter og hjørnene av brettet er markert med sirkler. Spillebrettet, som antas å være det norrøne *Hnefatavl*, ble funnet i en *Crannóg*, tilhørende en lokal konge eller storbonde (Wallace 2002:228). Brettet er tolket til å være brukt sammen med brikker med en tapp på undersiden. Det ble imidlertid ikke funnet brikker sammen med brettet fra Ballinderry. Det er imidlertid ved flere anledninger blitt funnet spillebrikker på de britiske øyer, som har hatt en eller annen form for tapp i brikkenes underside. En båtgrav i Scar på Orkney hadde brikker med tapp på undersiden (Owen 1999:127-128) og i et vikingtidsgravfunn på nordspissen av Skottland ble det funnet 14 spillebrikker av horn hvor flere hadde rester av beintapp på undersiden (Batey & Paterson 2007:17). På et gravfelt i Lough Sewdy i Irland er det et funn med rester etter 20 spillebrikker med en topp og beslag i en kobberlegering (Sperr 2005:12). Tre kjegleformede brikker som var tilnærmet hele hadde også bevart en metallpinne som hadde gått tvers igjennom brikkene fra toppen og ut i bunnen slik at brikken hadde en pigg på undersiden.

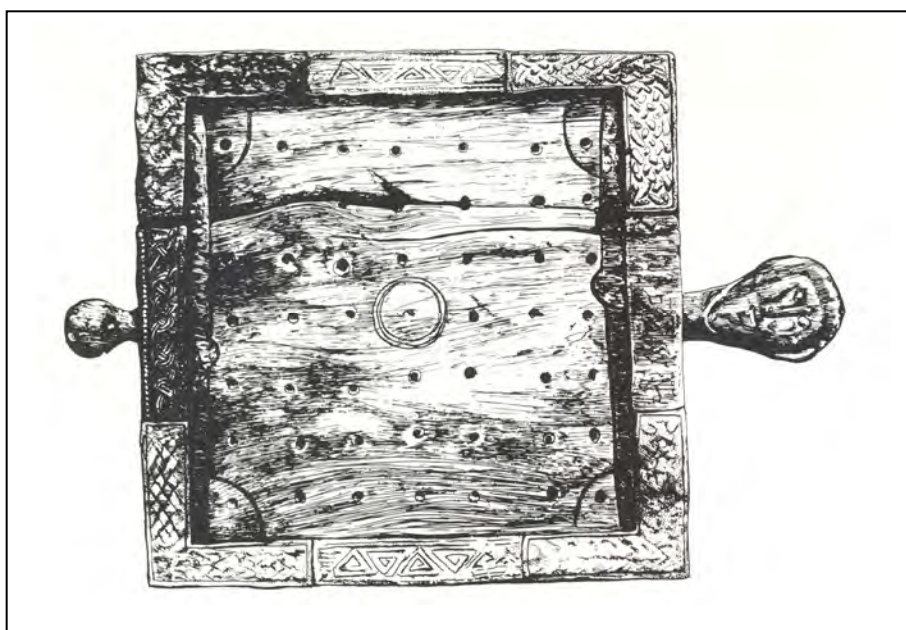

Fig. 26 Spillebrett fra Ballinderry, Irland. Brettet som har norrøn stil har huller for å feste brikkene fast til brettet. (Michaelsen 1992:52).

I den islandske sagaen Soga om Grette Åsmundsson får Torbjørn en brikke stukket i ansiktet av sin sinte stemor (Soga om Grette Åsmundsson:163). Brikkens ”hale” kjøres inn i kinnbenet og opp i øyet, slik at øyet faller ut. Brikkens ”hale” er tolket som brikkens tapp på undersiden, og har vært brukt som belegg for at hullet på undersiden har vært til for nettopp en slik tapp og Petersen skriver at den eneste brikken han kjenner til fra Island i vikingtiden er brikker lik Petersen type C, med en utpreget spiss eller topp (Petersen 1914: 87). Det er derfor mulig at det er en slik brikke som stikkes i Torbjørns ansikt, og at ”halen” egentlig er toppen på en brikke av typen Petersen C.

I 39 tilfeller (81 %) er det registrert hull på undersiden på beinbrikkene. Av de som det ikke er registrert huller på undersiden er flere av funnene for fragmentariske til å avgjøre om det faktisk har vært hull på undersiden eller ikke. I fem av tilfellene har det klart *ikke* vært hull på undersiden. Hullet, som ikke alltid er i senter av brikken, kan være opp til 5 mm vidt, mens dybden varierer fra så vidt synlige (C29262) til nesten gjennomgående (C799). Brikkene fra eldre jernalder har vanligvis to hull, i enkelte tilfeller merker etter et tredje. Etter hvert endres dette og ved begynnelsen til yngre jernalder har tilnærmet alle beinbrikker kun ett hull på undersiden. I enkelte tilfeller kan det være et sekundært hull og i et tilfelle et tredje. Disse er

imidlertid meget grunne. De fleste brikkene i undersøkelsen viser merker i overflaten som sannsynligvis stammer fra dreining og polering av brikkene.

Det er antatt at det var kammakeren som også laget spillebrikkene (Jensen 1991:27; Rytter 1997:87). Denne håndverkeren behersket materialet og teknikken til å produsere brikkene. Brikkene ble trolig dreid på samme måte som andre gjenstander av tre og beinmateriale. På handelsplassen i Ribe er det funnet en såkalt *medbringer* som antas å ha vært i bruk ved dreining (Jensen 1991:27). Den er et kvadratisk formet stykke av hjortetakke hvor det på den ene siden er det en større pigg i sentrum, samt hull på to sider av denne hvor det trolig har sittet to pigger. Disse er noe kortere enn den i midten. Medbringeren har trolig vært brukt mellom det stykke bein eller tre som skal dreies og dreiebenkens roterende aksel. Etter at brikken har vært dreid til ønsket form, kuttet den av i toppen og gjerne også ved bunnen ettersom det kan være vanskelig å dreie inntil medbringeren. Dette kan gjøre sitt til at det bare er det dype sentrale hullet som er bevart, mens de to grunne sidehullene blir kuttet av.

På flere av brikkene har hullet på undersiden under snitt som går fra hullets kanter og inn i brikkens bunnmasse. Det kan virke som om det objektet som har vært satt i hullet har hatt ”vinger”. Det kan være spor etter et redskap med vinger, som på en pilspiss, for at akslingen ved dreining ikke skal rotere i hullet, men dra brikken med rundt. Flere brikker har meget klare ”vinge-kutt” i hullet som kan ses på brikken til høyre på fig. 19c. I ett tilfelle, en brikke typen R474 laget av hvalrosstann og funnet på Kaupang (C52519) sitter det mulig rester av slik vinge.

I Norden er det ikke funnet spillebrett fra jernalder med huller i. De brett som er funnet har alle ruter risset opp på platen. Spillebrett med huller skal, som nevnt over, blant annet ha vært benyttet ombord i båter for at brikkene ikke skulle falle av mens båten var i sjøen. Det er da interessant at det eneste kjente spillebrett fra Norge faktisk er funnet i et skip, nemlig Gokstadskipet (C10457). Brettet har ingen huller, men innrisset et rutemønster på den ene siden, trolig *Hnefatavl*, og møllespill på den andre siden. Om vi ser på det overnevnte funn av brikker fra de britiske øyer er det påfallende at det ikke ved noen av de 317 spillebrikkene av bein fra sørøst-Norge finnes rester etter eventuelle tapper i hullet på undersiden. Videre forklarer dette heller ikke hvorfor det er to hull på beinbrikkene fra eldre jernalder. Ei heller det faktum at det ikke er hull på undersiden på ravbrikker.

Jeg anser det derfor mer sannsynlig at hullene har sin funksjon i tilknytning til produksjonen av brikkene fremfor behovet for å sette spillebrikken fast på et gjennomhullet spillebrett ved hjelp av en pigg. Endringer i antallet fra to hull i eldre jernalder og ett hull i yngre jernalder

skyldes sannsynligvis at metoden benyttet ved dreining endres. At hullet har vært benyttet til å feste brikken til brettet er funnene fra de britiske øyer trolig vitnesbyrd på, men dette synes ikke å kunne omfatte spillematerialet fra Norden. Det er nærliggende å tolke det som et insulært fenomen.

5.4 Oppsummering av material gjennomgang

Spillesaksbildet endrer seg mye i jernalderen. Mens spillebrikker av glass finnes relativt hyppig i romertid, faller de helt ut ved overgangen til yngre jernalder og hvor én brikke av glass er funnet. Gjennomgangen viser at beinmateriale er det mest brukte for produksjon av spillesaker, at det i 69 % av kontekstene er spillesaker av bein til stede. Brikken R474 fra yngre jernalder dominerer materialet og hele 40 % av alle spillebrikkene i undersøkelsen er av denne typen. Forskjellen i antallet mellom de tre typer spillesaker er tydelig med 441 brikker, 27 terninger og ett spillebrett. Terninger er i meget liten grad funnet alene, noe som indikerer at det dreier seg om terning til bruk i brettspill som er funnet, noe som tyder det på at spillene vi finner rester av, har vært rene strategispill. Ut fra materialet kan vi dessverre ikke slå fast sikkert hvilke spill brikkene i undersøkelsen har tilhørt. Funnet av romertids glassbrikker i to forskjellige farger peker i retning av det romerske spillet *Ludus Latruncolorum*, mens funn av yngre jernalderbrikker hvor enkelt brikker skiller seg ut fra de øvrige kan muligens knyttes til det norrøne *Hnefatavl*. Dette vil bli diskutert ytterligere i kapittel 7.1.

I det følgende vil spillesakene bli analysert i et kontekstuellet perspektiv hvor kombinasjoner og tendenser av gravgoods kan være med på å muliggjøre tolkninger av spillets funksjon i sørøstnorsk jernalder.

6 Analysen

Kapitlet presenterer en kontekstuell analyse av spillesakene fra sørøstnorsk jernalder. Innledningsvis følger dateringer av alle funnene samt kjønnsbestemmelser av gravfunnene. Deretter følger analyser av gravenes gravgod. Resultatene vil bli brukt i avhandlingens tolkningskapittel, kap 7.

6.1 Grunnlaget for analysen av spillesaker

I sørøst-Norge forekommer det, som beskrevet i kapittel 5, spillesaker i totalt 77 jernalderfunn, hvorav 70 er gravfunn, 4 er fra bosetningskontekster og 3 er løsfunn. Til sammen er det 469 spillrelaterte artefakter i disse 77 funnene fordelt på 441 spillebrikker, 27 terninger og 1 spillebrett. Alle disse er brukt ved analysene for datering og geografiske spredning.

Av de 70 gravfunnene kan 33 funn betegnes som sikre og 37 som usikre. I fire gravfunn finnes det ikke annet gravgods enn spillesakene mens to andre gravfunn er sammenblandet. Av disse seks funnene er fem usikre og ett funn sikkert. Disse vil *ikke* bli benyttet til den kontekstuelle analysen. Dermed står det igjen 64 gravfunn som brukes kontekstuelle analysen fra og med kap 6.4.

6.2 Spill i tid og rom

Dateringene av de aktuelle funnene med spillesaker fra sørøst-Norge spenner fra romertid til vikingtid. 30 av funnene (39 %) dateres til eldre jernalder mens 47 er fra yngre jernalder (61 %). Økningen i antall spillesaks funn i sørøst-Norge fra eldre til yngre jernalder må karakteriseres som betydelig. Dette kan indikere at spillesakenes funksjonen endres over tid, men er selvsagt også påvirket av endringer i gravskikken.

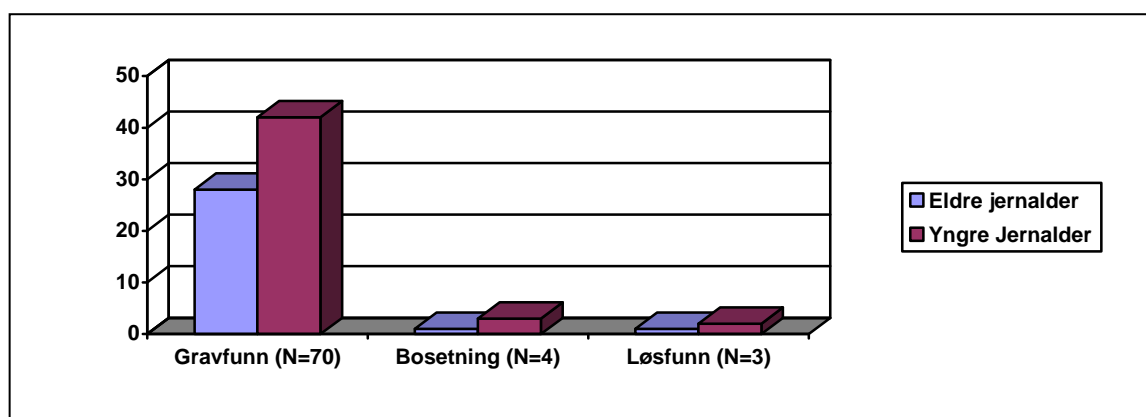

Fig. 27 Funn med spillesaker fordelt på periode og kontekst.

6.2.1 Gravfunn

6.2.1.1 Eldre jernalder

Av totalt 70 gravfunn kan 28 (40 %) dateres til eldre jernalder (se fig. 27). 20 dateres til perioden generelt, mens de øvrige 8 graver dateres til hhv. romertid (2), yngre romertid (2) og folkevandringstid (4). Det ene funnet fra yngre romertid er det kjente Sætrangfunnet på Ringerike, som dateres til ca 375 e. Kr. (Slomann 1959:27).

Et funn av en stavterning er datert til eldre jernalder, men i tilveksten oppgis funnet til å være ”sannsynligvis fra førromersk tid” (C21697). Funnet er arkeologisk undersøkt og ble gjort i en av seks branngroper i en større haug. I samme haug ble det også funnet skjelletgrav ”...fra samme periode med *vaaben*...” (Brøgger 1916:68). Graven betraktes av Brøgger som den eldste kjente skjelletgrav med våpen. Om dateringen av funnet til førromersk jernalder skulle være korrekt, vil funnet av stavterningen være det eldste funnet av spillesaker i Norge. Det vil bli diskutert senere.

6.2.1.2 Yngre jernalder

42 gravfunn (60 %) dateres til yngre jernalder (se fig. 27). Vikingtiden er den største enkelt perioden med 37 funn (88 % av funnene fra yngre jernalder). Tre funn dateres til merovingertid og to dateres til yngre jernalder generelt. At funn fra merovingertid er så begrenset representert i forhold til andre jernalderfunn synes å følge tidligere observasjoner av merovingertid som funnfattig (Gudesen 1980; Rønne 1997:5; Solberg 2003:187 – 188).

6.2.2 Bosetningsfunn

Totalt er det påvist 18 spillebrikker i 4 forskjellige bosetningskontekster. 15 av brikkene kommer fra vikingtidsbyen på Kaupang, Larvik i Vestfold mens de resterende 3 er fra ulike husfunn.

6.2.2.1 Eldre jernalder

Det er kun registrert ett funn av spillesaker i bosetningskontekst fra eldre jernalder. Funnet av en leirbrikke (R178), ble gjort ved undersøkelser av en gårdstomt i Ås i Akershus kommune (C51644).

6.2.2.2 Yngre jernalder

Fra yngre jernalder er det registrert 17 spillebrikker i 3 forskjellige bosetningskontekster. To kontekster er datert til yngre jernalder, mens den tredje er datert til vikingtid. De 15 vikingtidsbrikkene stammer alle fra svartjordsområdet på Kaupang (C52003, C52516, C52517, C52519). Seks av brikkene er funnet in-situ, mens de resterende er funnet ved åkerregistreringer.

En spillebrikke (Petersen type B), ble funnet i et stolpehull på gården Åker, Hedmark fylke (C38683), samme gården hvor det rike merovingertidsfunnet, med blant annet Åkerspenen og deler av et ringsverd ble funnet (Nybruget 1992). Huset dateres til vikingtidens yngre del (Pilø 2002:106-107) hvilket sammenfaller med brikketypens datering.

Det siste funnet av spillesaker i bosetningskontekst ble gjort i et stolpehull i et gårdsanlegg på Garder i Ullensaker, Akershus (C50230). Huset har dateringer som spenner fra 775 – 990 til 1310 – 1425 e. Kr. Brikkene har en uvanlig form som ligner på middelalderens dambrikker og ble funnet stolpehull som er C¹⁴-datert til 1285 – 1395 e.Kr. Utgraver Wenche Helliksen (1997:52, 64 – 65) antar at huset stammer fra yngre jernalder/vikingtid.

6.2.3 Løsfunn

Det er meget få løsfunn av spillesaker fra jernalder (se fig. 27). Sammenlignes dette med funn fra middelalderbyenes kulturlag er forskjellen påfallende. Dette har selvfølgelig sammenheng med at spillesaker er små gjenstander som ikke er lett å oppdage enkeltvis sett i forhold til for eksempel sverd. Det er imidlertid også mulig at det også kan skyldes menneskenes forhold til spillesakene og hvem som spilte.

6.2.3.1 Eldre jernalder

Fra eldre jernalder er det kun registrert ett løsfunn av spillesaker. Det er en spillebrikke, som R179, av rødbrunt glass med et skjevt og ujevnt gult kors på toppen. Funnet kommer fra Rakkestad i Østfold (C21142).

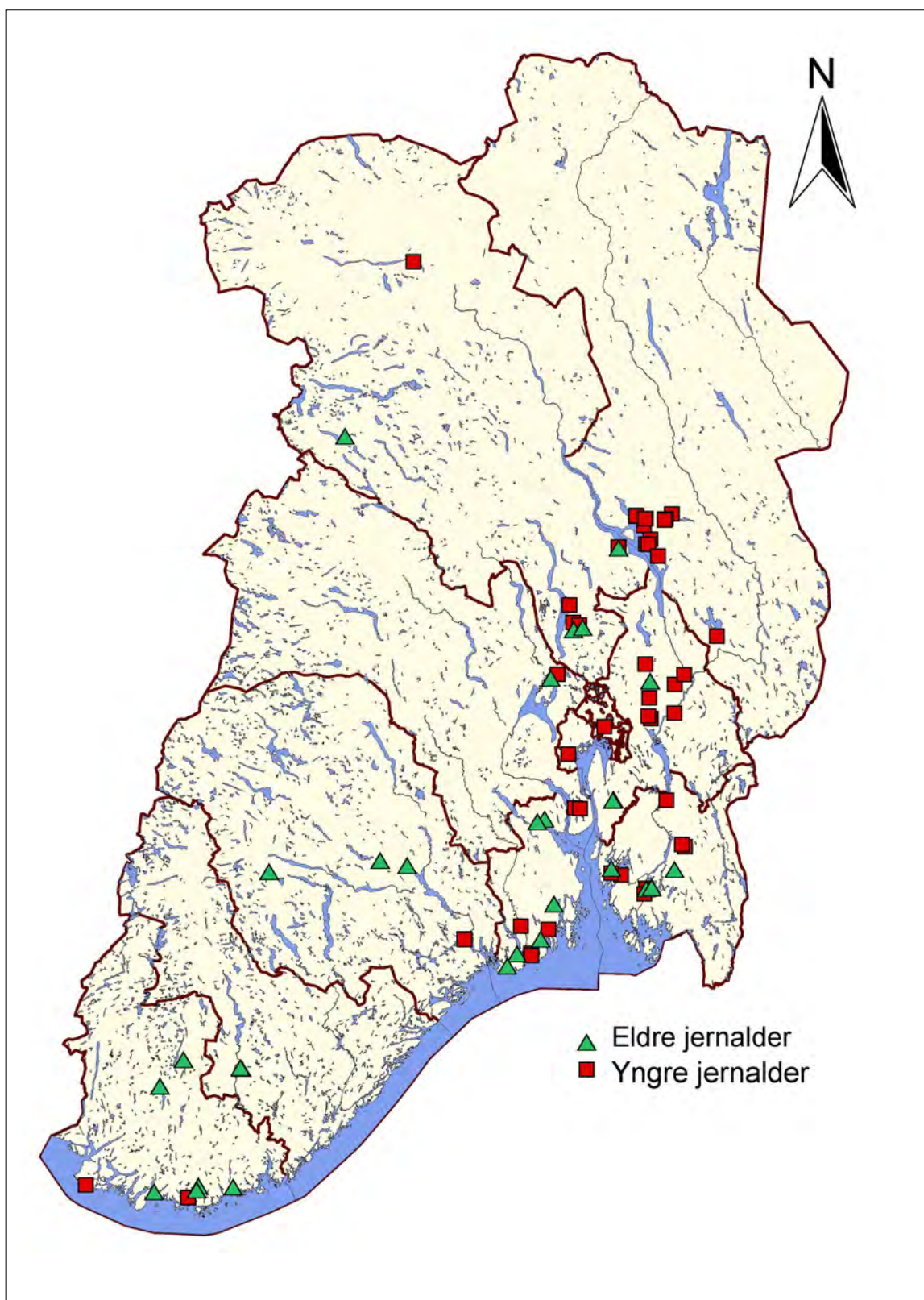
6.2.3.2 Yngre jernalder

Det er to løsfunn av spillesaker fra yngre jernalder. Ett funn av en spillebrikke, som R474, skal være funnet i Røyken eller Hurum i Buskerud (C706). Det andre løsfunnet er en terning, som R475, som ble funnet på gården Haugen i Tune i Østfold (C9998). På jordet hvor terningen ble funnet skal det ha blitt påfylt masser fra utgravningene av Tuneskipet. Det er dermed ikke utenkelig at terningen *kan* stamme fra skipsfunnet.

6.3 Geografisk spredning

Spredningen av spillesaker i de 10 østlandsfylkene viser helt tydelige tendenser (se kart 1). Mesteparten av spillesakene i eldre jernalder finnes i den sørvestlige delen av undersøkelsesområdet. Flest funn har Vest-Agder og Vestfold, med 6 funn (20 %) hver (se tabell 1). Aust-Agders to eneste funn er begge fra eldre jernalder. I eldre jernalder er det ikke funnet spillesaker i Hedmark og Oslo.

I yngre jernalder endrer den geografiske utbredelsen seg markant. Det er nå de østlige delene av undersøkelsesområdet med Hedmark, Oppland, Østfold, Akershus og Buskerud som står for nesten 80 % av funnene. Til sammenlikning hadde de samme fylkene i eldre jernalder bare 43 % av funnene. Petersen (1914:82, 86) peker på en tilsvarende tendens i sin oversikt over spillesaker i Norge. Forholdet mellom funn på Vest- og Østlandet i eldre jernalder var at 76 % av funnene var i vest. I yngre jernalder er det derimot Østlandet som har den største andelen av funnene (73 %).

Kart 1 Funn med spillesaker i sørøst-Norge i eldre og yngre jernalder.
Kartgrunnlag: Statkart/UIO. Laget av Steinar Kristensen.

Tabell 1 Funn av spillesaker fra sørøst-Norge i jernalder.

Fylke	Alle funn		Gravfunn		Bosetningsfunn		Løsfunn	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Akershus	11	14,3	9	12,9	2	50	-	-
Aust-Agder	2	2,6	2	2,9	-	-	-	-
Buskerud	4	5,2	3	4,3	-	-	1	33,3
Hedmark	14	18,2	13	18,6	1	25	-	-
Oppland	9	11,7	9	12,8	-	-	-	-
Oslo	1	1,3	1	1,4	-	-	-	-
Telemark	5	6,5	5	7,1	-	-	-	-
Vest-Agder	8	10,4	8	11,4	-	-	-	-
Vestfold	11	14,3	10	14,3	1	25	-	-
Østfold	12	15,6	10	14,3	-	-	2	66,7
Sum	77		70		4		3	

6.4 Spill og kjønn

Å avgjøre hvilket kjønn den gravlagt hadde er en viktig del av forståelsen av et arkeologisk gravmateriale. Hvordan avdødes kjønn bestemmes har imidlertid vært mye diskutert (Solberg 2003, Hjørungdal 1991, Sellevold et al. 1984). Det er to måter å nærme seg kjønnsbestemmelsen på; den osteologiske og den arkeologiske.

Ved den osteologiske metoden brukes rester av skjelettet til å bestemme kjønn. (eks. Parker Pearson 1999:95, Sellevold et al. 1984:29). Dessverre er det sjelden bevart skjeletter i jernaldergraver.

Om det ikke er muligheter for osteologiske bestemmelser benyttes den arkeologiske kjønnsbestemmende metoden. Metoden baserer seg på tilstedeværelsen av typiske mann- og kvinnegjenstander, hvilket ikke er uproblematisk. Vår tids oppfattelse av kjønnsroller og hvilke gjenstander som kan knyttes til det enkelte kjønn, styrer våre tolkninger og dermed også kjønnsbestemmelsen av forhistoriske mennesker. For eksempel finnes perler i både manns- og kvinnegraver, men har tidligere likevel vært brukt for å identifisere kvinnegraver. Lise Marie Bye Johansen (2005:104) har diskutert perler som kjønnsindikatorer og viser at både menn og kvinner har båret perler i jernalder, men dog i forskjellig grad.

I et større forskningsarbeid i Danmark ble omlag 1100 skjellletter fra jernalderen undersøkt og kjønnsbestemt ved hjelp av osteologiske analyser (Sellebold et al 1984). Resultatet av de osteologiske analysene ble så sett i sammenheng med gravgodset. Dette synes å bekrefte den vanlige oppfatningen om hva som er menns og kvinners gravgods. Et unntak er kniven som tidligere er blitt tolket som et mannsymbol, men undersøkelsene viste derimot noe annet, nemlig at kniv er like vanlig i kvinnegraver som i mannsgraver (Sellebold et al 1984: 232). Våpen, inkl øks, og rideutstyr forekom kun i mannsgraver, mens spinnehjul og tenkrok kun fantes i kvinnegraver. Dette gjelder for hele perioden fra eldre romertid til og med vikingtid. Gravfunn med gjenstander som knyttes til begge kjønn har ofte blitt tolket som dobbeltgraver. Britt Solli (2002:219-220) mener imidlertid at det er vanskelig å avgjøre om slike kjønnsoverskridende funn skal tolkes som dobbeltgraver, sammenblandede kontekster, atypiske graver eller som gravgaver fra en av et annet kjønn. Det er imidlertid helt klart at det finnes eksempler på graver med flere enn ett individ.

Ved å sammenligne det prosentvise forholdstallet mellom kjønnene, basert på osteologisk bestemmelse og tilsvarende forholdstall basert på arkeologisk kjønnsbestemmelse og osteologi, fant en små avvik (Sellebold et al. 1984:234). Jeg anser derfor at en kjønnsbestemmelse basert på gravgodset er troverdig, og at mulighetene for å bestemme rett kjønn er større enn muligheten for feilslutning.

De fleste gravene brukt i denne oppgaven kan bare arkeologisk kjønnsbestemmes. Jeg har brukt følgende kriterier for kjønnsbestemmelsen av gravmaterialet:

Kriterier for kvinnegraver:

- Tekstilredskaper som spinnehjul, vevsverd, nåler
- Smykker og flere enn fem perler

- Hårnål
- Nøkler

Kriterier for mannsgrav:

- Våpen som sverd, øks, spyd, lanse, pilspisser, skjold
- Rytterutstyr som sporer og stigbøyer
- Enkle ringnåler.
- Vektutstyr
- Smed- og snekkerutstyr hammer, ambolt, tang, bor, sag osv.

6.4.1 Kjønn og spill

To av alle spillesaksgravene i sørøst-Norge er osteologisk kjønnsbestemt, det vil si under 3 %. En kvinnegrav fra folkevandringstid (C36400), er kjønnsbestemt av Dr Per Holck basert på 830 gram brente menneskebein. Det var ingen kjønnsindikerende gjenstander i graven. Den andre osteologisk bestemte grav er mannsgraven i Gokstadskipet (Heiberg 1882:75). Alle de øvrige gravene er kjønnsmessig vurdert etter den arkeologiske metoden.

35 av de 64 spillesaksgravene (55 %) som benyttes i den videre analysen, kan kjønnsbestemmes (se fig. 28). I tillegg er det fire dobbeltgraver, to fra eldre og to fra yngre jernalder, hvor både mann og kvinne er representert, men hvor det er usikkert hvem spillet tilhørte. Disse gravene omtales videre som dobbeltgraver.

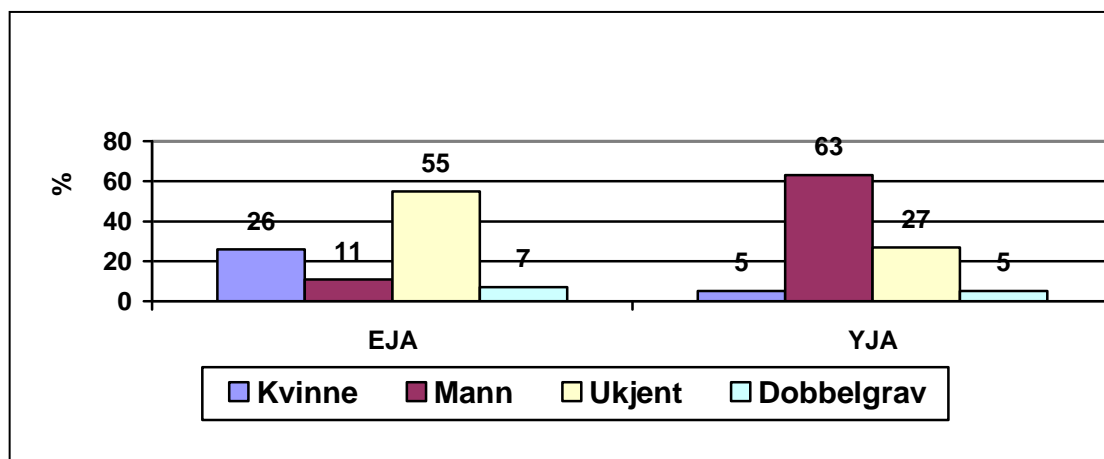

Fig. 28 Kjønnbestemmelse av gravfunn med spillesaker. (N=27 for EJA, N=37 for YJA).

Det er helt klart flest menn som har fått med seg spillesaker i graven. Av de 64 gravene med spillesaker er 26 mannsgraver (41 %) og 9 (14 %) kvinnegraver. Ser vi på fordelingen mellom de 35 kjønnsbestemte gravene er 74 % av de mannsgraver og 26 % kvinnegraver (se fig. 29). Det er en tydelig forskjell i kjønnsfordelingen i eldre og yngre jernalder. Menn dominerer fullstendig i yngre jernalder med 23 (92 %) av de kjønnsbestemte gravene, mens to kvinnegraver utgjør bare 8 % av kjønnsbestemte graver fra yngre jernalder. Andelen kvinnegraver i eldre jernalder er derimot overraskende stor, 70 % av de kjønnsbestemte. Det er imidlertid en større del av gravene fra eldre jernalder i forhold til yngre jernalder, som *ikke* kan kjønnsbestemmes eller defineres som dobbelgrav. I eldre jernalder er det hele 63 % som ikke kan bestemmes mot 32 % i yngre jernalder.

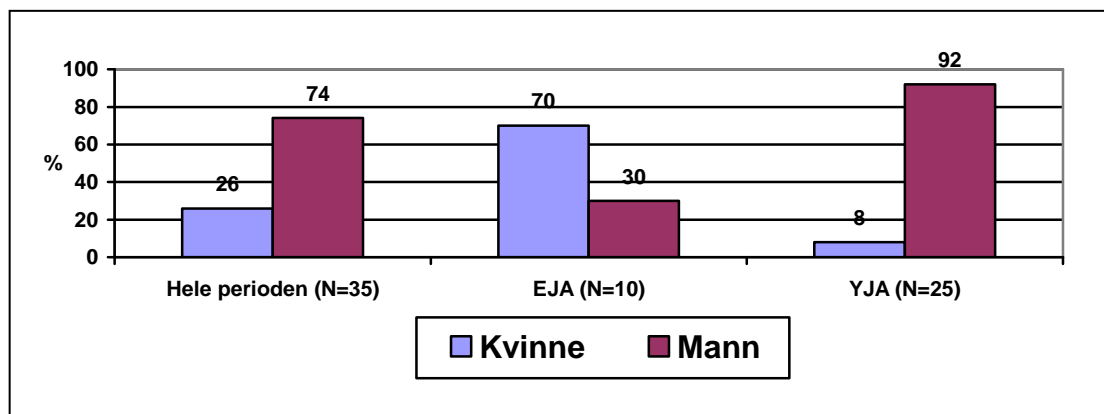

Fig. 29 Kjønnsbestemte spillesaksgraver (N =35).

Funn av spillesaker i kvinnegravene er overraskende og i sterk kontrast til dansk forskning hvor spill ses på som rent mannlig gravgods, spesielt i eldre jernalder (Sellebold et al. 1984:233). Her skal det legges til at undersøkelsene det er referert til over kun har ett spillesaksfunn i det osteologisk bestembare materialet, hvilket er en mannsgrav fra yngre romertid (Sellebold 1984:229, tabell 9-8-1). Likevel har det vært en gjengs oppfatning at spill utelukkende er funnet i mannsgraver (Michaelsen 1992).

Det synes ikke som om det er noen forskjell i hvilke typer spillesaker menn og kvinner har fått med i graven med unntak av at det kun i ett tilfelle er funnet terning i en kvinnegrav (C36400), mens det er terninger i 11 mannsgraver. Av de ni bestemte kvinnegravene er det bare i tre tilfeller (33 %) mer enn en brikke, og ingen funn har mer enn ni brikker. Det samme

for menn er at det i 16 tilfeller (67 %) er mer enn 1 spillebrikker, og 7 funn (30 %) har mer enn 10 brikker. Ingen kvinner har fått med den sene vikingtidsbrikken Petersen typen C i graven og heller ingen terning som R475 eller spillebrett. Alle typer spillesaker er representert i mannsgravene.

Mulige rester etter spillebrett er funnet i seks graver hvorav en er en kvinnegrav, to er mannsgraver samt en dobbelgrav.

6.5 Spillesaker og gravgodskategorier

I dette avsnittet vil jeg undersøke gjenstandskategorier som spillesaker hyppigst opptrer sammen med slik at eventuelle mønstre i materiale trer frem. Gravgodsmaterialet er omfattende og totalt er det over 80 forskjellige gjenstandstyper. Gravgodset er delt inn i kategorier, som gjør det mer oversiktlig. En oversikts tabell (tabell 9) presentert i slutten av dette kapittelet viser alle de anvendte gravfunnene i den kontekstuelle analysen og de gravgodskategorier som finnes i funnet. I tillegg finnes det en utvidet katalog i appendikset.

6.5.1 Redskaper

Fremstillingen baserer seg på Petersens (1951) og Solbergs (2003) definisjoner om gjenstanders tilhørighet til de ulike gjenstandskategoriene. Der Solberg avviker fra Petersen velger jeg å følge henne. I det følgende vil spillesakene bli analysert i redskapsgruppene; smed-, snekker-, jordbruks-, fiske- tekstil- og kjøkkenredskaper.

6.5.1.1 Smedredskaper

Smedredskaper finnes i syv av gravene noe som tilsvarer omlag 11 % av gravfunnene. Alle funnene er fra vikingtid. Fire av funnene er gjort i mannsgraver, mens to er gjort i dobbelgraver. I dobbelgravene (C9569, C27269) er det god grunn til å anta at smedutstyret har fulgt mannen i graven ettersom smedutstyr utelukkende er funnet i mannsgraver (Solberg 2003:196, 238). Det betyr at om smedredskaper i dobbelgravene tilskrives mannen så er det smedutstyr i 27 % av mannsgraver fra vikingtid. Det er nesten tre ganger høyere enn Petersens konklusjon om at smedutstyr finnes i omlag 10 % av mannsgravene fra vikingtid (Petersen 1951:72). Funnene sprer seg jevnt over undersøkelsesområdet, fra Vest-Agder til Hedmark. Tre av funnene inneholder kun ett smedrelatert redskap (fil, hammer eller meisel). To graver har to smedredskaper (tang/hammer, ambolt/avlstein). En grav har tre redskaper (fil, hammer, knipetang). I en dobbelgrav på By i Løten (C9569) var det hele elleve smedredskaper fordelt

på åtte typer, bla. to hammere, tenger, ambolt og støpeform. Dette er undersøkelsen eneste grav hvor også støpeutstyr er representert. Som vanlig i smedgraver er det hammeren som opptrer hyppigst og det i fire funn.

Funnet av de yngre vikingtidsbrikkene av Petersen type B og C i to graver med smedredskaper kan indikere at nedleggelsen av slik redskap i spillesaksgravene er hyppigst i midten og slutten av vikingtid. Fem av de syv gravene med smedutstyr er ellers rikt utstyrte graver blant annet med våpen.

6.5.1.2 Snekkerredskaper

I fem av gravfunnene (8 %) er det funnet til sammen 10 snekkerredskaper. Alle kan dateres til vikingtid og det er fire mannsgraver samt en dobbelgrav. Snekkerredskaper er utelukkende funnet i mannsgraver (Solberg 2003:238) og om snekkerredskapen i dobbelgraven tilskrives mannen, så er snekkerutstyr til stede i 23 % av mannsgravene fra vikingtid.

I tre av funnene er det to forskjellige typer redskaper funnet sammen (bor/celt, celt/svarvekniv). Dette er også ellers rike gravfunn som Gjermundbufunnet på Ringeriket og graven fra Gokstad i Vestfold. Høveljern og syl finnes enkeltvis hver sin grav. I dobbelgraven fra By i Løten på Hedmarken (C9569), som også inneholdt også store mengder smedutstyr, var det også et bor. To av funnene er fra Hedmark, mens de øvrige er fra Akershus, Buskerud og Vestfold.

Funnet av brikker av Petersen type B og C i to graver (40 %) kan indikere at nedleggelsen av snekkerutstyret i spillesaksgravene er hyppigst i midten og slutten av vikingtid.

6.5.1.3 Jordbruksredskaper

Jordbruksredskaper omfatter blant annet sigd, ljà, laukniv, plogjern og mindre celter (Solberg 2003:237) og er tilstede i bare seks av gravfunnene (9 %). Hver av gravene inneholdt en sigd hver. Alle funnene, med ett unntak, er datert til vikingtid. Funnet fra eldre jernalder (C34758) er trolig en brent kvinnegrav. Jordbruksredskaper har en jevn fordeling med tre manns- og to kvinnegraver. Kjønnen i den siste graven er uvisst. Funnene fordelt på seks fylker. Det er ikke funnet jordbruksredskaper i noen av Agderfylkene, Telemark eller Oslo. Det lave tallet på funn med jordbruksredskaper kan indikere at den død ikke nødvendigvis hadde en direkte kontakt med jordbruket.

6.5.1.4 Fiskeredskap

Fiskeredskaper er bare funnet i tre graver med spillesaker (5 %). To av funnene har hvert sitt fiskesøkke i stein og er fra henholdsvis funnet i Hurum i Buskerud og i Farsund i Vest-Agder. Begge søkkene har to langsgående furer samt en tverrfure. Funnet fra Farsund en meget vel utrustet dobbelgrav med både våpen og smykker av høy kvalitet (C27269). I Gokstadskipet ble det funnet tre fiskekroker av jern samt en del trepinner som er tolket som redskap til bruk ved bøting av fiskegarn (Nicolaysen 1882:42). Alle funnene er gjort i kystnære kontekster.

6.5.1.5 Tekstilredskaper

Redskaper knyttet til tekstilproduksjon er funnet i 14 gravfunn (22 %) og utgjør dermed en betydelig gruppe. Graver med tekstilredskaper finner vi i hele jernalderen, men med en overvekt i eldre jernalder (57 %). I to tilfeller er det mer enn en redskapstype representert (spinneshjul/jernnål, spinneshjul/bronsenål). Spinneshjul er det dominerende tekstilredskapet og finnes i ni av gravene (70 %). Totalt er funnet 13 spinneshjul hvorav tre som er av bronse ble funnet i den doble romertidsgraven på Sætrang, Ringerike (C624). I en annen romertidsgrav fra Ås i Akershus (C51637) ble ett spinneshjul av bly funnet. De øvrige spinneshjulene er laget av kleberstein eller annen bergart samt brent leire. Nåler av bronse, jern eller bein er funnet enkeltvis i tre funn (K/X, C34758, C30149). Vevlodd i skifer eller brent leire er til stede i to av gravene (C10186, C17819). I den nevnte dobbelgraven fra By i Løten (C9569) ble undersøkelsens eneste nålebryne funnet.

Spinneshjulet dukker opp i gravmaterialet omkring 200 e. Kr og det og øvrige tekstilredskaper er generelt vanlig i kvinnegraver i vikingtid (Bender Jørgensen 2005). Sakser er et redskap som kan brukes til flere ulike formål, og kan tilhøre andre redskapsgrupper enn tekstilredskaper som normalt forbindes med redskapen. Sakser plasseres derfor i gruppen for personlig utstyr.

Syv av gravene med tekstilredskaper (K/X, C8854, C9569, C13028, C51637, C30149, C29262) er bestemt som kvinnegraver basert på tekstilredskapene. Fire av disse har også andre kvinneindikerende gjenstander som større antall perler og hengesmykker (K/X, C9569, C13028, C51637). Det er også et funn av en mulig kjøttkniv i en grav fra Sande i Vestfold (C26262). Kjøttkniv er antatt å være et redskap i forbindelse med garving (Petersen 1951:344).

Å se tekstilredskaper i et kjønnsperspektiv er problematisk i og med at nettopp den gjenstandsgruppen brukes til å fastslå kjønn på den døde.

Det er imidlertid interessant at en av gravene som det ble funnet et spinnehjul i er en mannsgrav (C3802). Den er en meget rikt utstyrt ryttergrav fra gården Asak i Skedsmo kommune i Akershus. Undersøkelsen er riktignok av usikker kvalitet da graven ikke ble arkeologiske undersøkt. Hva spinnehjulet i denne sammenhengen representerer er usikkert. Alle dobbelgravene inneholder i tillegg til våpen, tekstilredskaper som er med på å bestemme graven som en dobbelgrav. Kjønnbestemmelsene styrkes imidlertid av funn av andre kvinneindikerende objekter som perler, spenner og nøkkel. Det er derfor sannsynlig at tekstilredskapene i disse dobbeltgravene tilhørte kvinnen. De to siste gravene med tekstilredskaper er usikre hva avdødes kjønn angår.

6.5.1.6 Husholdningsredskap

Husholdningsredskaper av ulike karakterer er funnet i 41 graver (64 %). De opptrer hyppigst i kvinnegraver (77 %) men finnes også i 62 % av mannsgravene. Det høye tallet må ses i lys av at beholdere, spesielt i eldre jernalder, er benyttet som gravurner (se tabell 2). For det er beholdere av ulike slag som dominerer med funn i 38 av gravene (90 %). De fleste beholderne er leirkar med 22 funn (58 %). De er med ett unntak fra eldre jernalder. Den store andelen av beholdere må ses som et uttrykk for gravskikken fremfor en del av husholdningsredskapene. Det var lite keramikkproduksjon i Øst-Norge fra merovingertid og fremover (Solberg 2003:197), og i stor grad erstattes keramikken av beholdere i kleberstein.

Klebersteinsbeholdere er funnet i åtte graver (21 %) med til sammen ni beholdere; alle fra vikingtid. Metallbeholdere av kobberlegering eller jern er funnet i ni graver (23 %). Kjele av kobberlegering er vanligste med seks funn, mens det er funnet fire jernkjeler i spillesaksgraver. I Gokstadskipet var det både en kobberkjele og en jernkjele. 2 av kobberkjelene er fra eldre jernalder, de øvrige fra vikingtid. Jernkjelene er alle fra vikingtid.

Beholdere av organisk materiale er dokumentert i syv tilfeller (18 %), vanligvis i form av rester etter tetningskitt/harpiks til tetting av kar, vanligvis trekar. I to av tilfellene var selve beholderen av tre bevart (C624, Gokstad). Med unntak av Gokstadgraven, dateres alle gravene med beholdere av organisk materiale til eldre jernalder.

Kvinnegraver har relativt sett oftere funn av beholdere. 7 av kvinnegravene (78 %) og 14 av mannsgravene (54 %) har en eller annen form for beholder. Alle de fire dobbelgravene har beholdere som en del av gravgodset. Kvinnegravene skiller seg ut ved at gravene kun inneholder en kategori beholder, og at den i seks av tilfellene (86 %) var leirkar, to eller tre i

graven. I en av kvinnegravene med leirkar er det også funnet 1 gram tetningskitt (C36400). Den siste graven inneholdt ett trauformet kleberkar (C38689). Av manssgravene er det bare tre som inneholder leirkar (21 %), mens seks graver (43 %) inneholdt beholder av kleberstein.

Tabell 2 Beholdere i spillesaksgraver i sørøst-Norge.

Kjønn Materiale	Alle graver m/holdere	Mann	Kvinne	Dobbel	Ukjent
Kleberstein	8	6	1	1	-
Kobberlegering	6	3	-	1	2
Organisk	7	2	1	2	2
Leirkar	22	3	6	2	11
Jern	4	4	-	-	-

Utover holdere av ulike typer er det få funn av husholdningsutstyr i graver med spillesaker. I Gjermundbufunnet, en rik 900-talls krigergrav (Grieg 1947) var det skjerding, en stekepanne som R430 og 2 brannfötter. De øvrige funn av annet husholdningsredskap er to skjerdinger fra Gokstadskipet og en stekepanne lik den over i en dobbelgrav fra Farsund, Vest-Agder (C27269). I alle disse gravene var det også holdere, både av kobber, jern og tre.

I Gokstadskipet ble det funnet flere skåler, tallerkener, tiner og kopper av tre i tillegg til trekarene. Treskåler ble også funnet i dobbelgraven fra Sætrang (C624). En dreiekvern ble funnet i en branngrav fra vikingtid i Bamble i Telemark. Funnet ble gjort i massene over selve graven og *kan* være fra haugfyllet (C51629).

I meget begrenset grad er andre husholdningsredskaper enn holdere til stede i spillesaksgraver. Antall manssgraver med husholdningsutstyr er dobbelt så stort som antall kvinnegraver, 16 mot 8. Ingen kvinnegraver inneholder holdere av metall. Andelen holdere i gravene bør som nevnt trolig ses som et uttrykk på gravskikken, mer enn funksjonen som husholdningsredskap.

6.5.2 Smykker

I 25 graver med spillesaker (39 %) er det funnet smykker i ulike former (se tabell 3). Smykkene er draktspenner, hengesmykker, ringer og perler. Smykker er funnet i både kvinne- og mannsgraver; seks funn i hver gruppe (24 % hver). I alle de fire dobbelgravene (16 %), to fra eldre og to fra yngre jernalder, var det smykker til stede.

Tolv av funnene (48 %) er fra eldre jernalder, hvorav fire er kvinnegraver og to er mannsgraver. De øvrige 13 spillesaksgravene med smykker (52 %) er fra yngre jernalder; tre kvinnegraver og fire mannsgraver.

Blant kvinnegravene er det funnet draktspenner i fire av dem (67 %). Det er bøylespenner, korsformet spenne og ovalspenner. I den ene kvinnegraven fra vikingtid ble det funnet to ovalspenner og en trefliket spenne, en smykkeoppsetning som Solberg (2003:269) karakteriserer som den rikest smykkeoppsetning i kvinnegravene fra vikingtid. Perler er funnet i tre av kvinnegravene (50 %) og perlene er av både glass, rav og sølv. En romertidsgrav fra Akershus inneholdt 23 perler, hvorav én var av sølv og tre av rav (C51637).

Tabell 3 Smykker i spillesaksgraver fra sørøst-Norge.

Graver med smykker		Draktspenner		Ringer		Hengesmykker		Perler	
		Funn	Antall	Funn	Antall	Funn	Antall	Funn	Antall
Kvinne	6	4	6	2	2	-	-	3	25
Mann	6	3	5	-	-	1	1	2	6
Dobbelgrav	4	3	6	1	7	1	3	4	1010
Ukjent	9	3	3	1	1	2	2	2	2
Antall	25	13	20	4	10	4	6	11	1043

Av mannsgraver med spillesaker er det tre graver som har draktspenner (50 %) (C252, C2674, C5943). I den ene graven fra eldre jernalder er det funnet to korsformede spenner (C2674), mens det i den andre (C5943) var to bøylespenner. I vikingtidgraven fra Alaug var det en liten ringspenne i bronse (C252). I to av mannsgravene med spillesaker er det også funnet glassperler, henholdsvis en og fem glassperler (C2704, C11772). Slike perler har vært tolket som sverdperler, som en slags utsmykning av sverdutstyret (Resi 2005a:289).

Remspenner er i denne undersøkelsen ikke definert som draktsmykke. I funnopplysningene er de ofte bare kalt ”remspenne”. Av og til beskrives den som liten eller stor, og eventuelt om den er av jern eller bronse. Det er imidlertid et problem at det er vanskelig å skille mellom remspenner til bruk for seletøyet til hesten eller som beltespenner tilhørende den døde

(Solberg 2003:232). I elleve mannsgraver, to dobbelgraver og tre graver hvor kjønnet ikke er kjent, refereres det til remspenner i ulike størrelser og antall. Det er ikke funnet remspenner i noen av kvinnegavene med spillesaker. Det er minst 25 remspenner, hvorav minst seks er fra Gokstadsfunnet. I det funnet var det også tolv hester, og store mengder beslag til seletøyet. I fire tilfeller er det nevnt belter, og da gjerne med beslag eller beltegarnityr. Beltebeslag i sølv er blant annet funnet i et merovingertidsfunn fra Lalum i Hedmark (C33447/34331).

I alle dobbeltgravene med spillesaker er det smykker. Ringspenner er funnet i to av dobbeltgravene, begge fra vikingtid. Mest eksklusiv av dobbeltgravene må graven fra Sætrang sies å være. I graven var det bla. ringer av gull og sølv, et praktfullt belte med beslag av klapresølvblikk og blått glass. I tillegg var det spenner i bronse og en større perle av sølv. Ikke minst imponerende er funnet av over 900 perler av glass, rav, glassfluss og koral, lå strødd omkring det begravde paret i begravelleskammeret. Det store antall perler i graven er meget sjeldent fenomen og Slomann kjente i 1959 til bare ett funn i Norden med større antall, Nyrup på Sjælland i Danmark (Slomann 1959:18). Nyrupfunnet dateres til 375 e.Kr. Graver med over 100 perler finnes i Norden i en begrenset tidsperiode og i Norge kjennes de fra siste halvdel av 300-tallet og muligens litt innpå 400-tallet (Slomann 1959:18). Den ene av bronsefibelenes har trolig vært en del av mannens kappespenne. Spennen bærer preg av å være en etterligning av det 4. århundrets romerske militærspenner, og er trolig produsert ved de romerske grensene (Slomann 1959:17).

Et stort antall perler ble også funnet i dobbelgraven fra Vang i Oppland (C10186). Over 100 perler, hvorav 4 var av rav, ble funnet i en større haug. I tillegg ble det funnet rester av en spenne i bronse som R253, og remendebeslag i bronse. Funnet dateres til eldre jernalder, men tar vi det store antall perler i betraktning kan slutten av 300-tallet og eventuelt begynnelsen på 400-tallet være en mer nærliggende datering.

Ringer er funnet ved fire tilfeller. Fingerring er funnet i to graver med spillesaker, hvorav det ble funnet til sammen syv ringer i Sætrangfunnet. I en annen romertidsgrav, fra Akershus, ble det funnet en fingerring av sølv.

Armringer er funnet ved to anledninger. Begge funnene er fra vikingtid. Det ene er en bronsering funnet i Oppland (C22841) og det andre er en ring av jet funnet i en båtgrav på Lamøya ved Kaupang i Vestfold (K/X)

Edelt metall, gull og sølv, er til stede i 12 av de 64 gravene med spillesaker (19 %), og det er likt fordelt mellom eldre og yngre jernalder. I fem av disse tilfellene er det våpnene; til

sammen fem sverd og ett spydd, som er utsmykket med sølv. Beltegarnityr er i sølv eller sølvforylt. Det er også funnet rester av sølv, hvor bruken er ukjent, i flere graver. Gull er bare registrert i to graver (3 %). Fem ringer av gull; tre fingerringe og to spiralringer, ble funnet i Sætrangfunnet, mens det i en annen romertidsgrav ble funnet en gullforylt sølvperle (C51637). Edelt metall er kun funnet i én kvinnegrav, romertidsgraven fra Ås i Akershus (51637), mens det er til stede i seks mannsgraver. I dobbelgraven fra Sætrang er det antatt at flere av ringene har tilhørt kvinnen i graven (Slomann 1959:17). Spillesaksgraver med edelt metall er bedre utrustet enn gjennomsnittet, blant annet er alle mannsgravene som har edelt metall, med unntak av den plyndrede Gokstadgraven, graver med fullt våpensett.

6.5.3 Drikkeutstyr

Det er funnet rester av glass i fire av gravene med spillesaker (6 %). (C624, C2674, C33447/34331, C36400). Med unntak av et merovingertidsfunn fra Hedmark (C33447/34331) er funnene fra eldre jernalder. Glass er funnet i hver sin kvinne- og mannsgrav, dobbelgrav og en hvor kjønn er ukjent. To funn (50 %) er fra Agder fylkene, mens de to andre er fra hhv. Buskerud og Hedmark. I romertidsgraven fra Sætrang (C624) var det skår av et glasskar og et helt glassbeger av type som Eggers 230 (Slomann 1959:46). Slomann mener at begeret må stamme fra østlige deler av det romerske imperiet og nevner Syria som et mulig produksjonssted (Slomann 1959:29). En kvinne grav fra Evje og Hornes i Aust-Agder inneholdt fragmenter av et tykkvegget grønt glassbeger med blått omfang. Begeret er sammenlignet med begeret avbildet hos Eldrid Straume som er datert til folkevandringstid D1, dvs. 400-tallet (Straume 1984, pl 7). På Lalum i Hedmark ble det funnet fragmenter av grønt tynnvegget glass. Dette er trolig rester av drikkebeger. Funnet er fra merovingertid. I to andre graver er det også funnet glassfragmenter (C2674, C32757), men det er usikkert om de har noe med drikkeglass å gjøre. I tillegg til de fire gravene over er det funnet smeltet glass i en grav i Tune-Grålum i Østfold. Åtte fragmenter av smeltet grønt glass ble funnet sammen spillebrikker i blått og hvitt glass. Glassfragmentene er trolig smeltede brikker.

I Sætrangfunnet er det rester etter drikkehorn. Endestykket i bronse viser store likhetstrekk med tilsvarende drikkehornsbeslag funnet på Veien i Ringerike kommune i Buskerud (Sloman 1959: pl. IX).

6.5.4 Ride- og kjøreutstyr

13 av gravene med spillesaker (20 %) har redskaper som knyttes til kjøring og/eller ridning med hest med bisler (16 stk), isbrodd (3), bjelle (2) og hovbeslag (1). I tillegg er det funnet rester av tre sleder. Det er også flere funn av remseslag og remspenner, men det er som nevnt ikke enkelt å avgjøre om de tilhører hest eller mann (Solberg 2003:232) og vil ikke bli tatt med i den videre diskusjonen med unntak av de som er bestemt i funnopplysningene. Isbrodder finnes i tre graver (Gokstad, C27317, C51629). Om dette betyr at det er nedlagt hest i graven med isbrodd, implisitt at begravelsen foregikk på vinteren, er uvisst. Bjellene er funnet i hver sin ryttergrav (C9569, C11322).

Tolv av spillesaksgravene med kjøre- og rideutstyr er fra vikingtid (92 %). Den siste er datert til yngre jernalder (C51629). Dette innebærer at det i 35 % av spillesaksgraver fra yngre jernalder er funnet kjøre- og rideutstyr (13 av 37).

Ni spillesaksgraver med kjøre- og rideutstyret er mannsgraver (69 %). To er dobbeltgraver (15 %). I de to siste er ikke kjønn bestemt. Interessant er at ingen kvinnegraver inneholder redskaper for kjøring eller ridning av hest noe som er påfallende om en ser på f.eks. Oseberggraven, som inneholdt flere sleder og vogner (Christensen 2005b:284).

6.5.5 Handel

Handelsindikerende gjenstander, vektlodd og vektskål, er funnet i tre av gravene med spillesaker (5 %). To funn inneholdt vektskåler i bronse (C26476, C9569), hhv. fra folkevandringstid og vikingtid, og ett funn hadde to vektlodd i bly (C20315) som dateres til vikingtid. Vektskålen fra folkevandringstidsgraven har forøvrig et stjernemønster i bunnen på skålen. Det andre funnet av skålvekt, i dobbeltgraven fra By i Løten, Hedmark, var rester av vektarmen bevart og denne var sammenleggbare (Pedersen 2000:70). Her ble det forøvrig også funnet en støpeform for sølvbarre (Martens 1969:139). Funnene er gjort i to mannsgraver og en dobbeltgrav, hvor det er sannsynlig at vekten har tilhørt mannen. Unn Pedersen (2000:117) viser for vikingtid at ”I all hovedsak er vektutstyr tilknyttet mannsgraver” og at det ”...finnes enkelte kvinnegraver med vektlodd, men ingen med skålvekt.”. Gravene med henholdsvis vektskålen fra folkevandringstid og vektloddene fra vikingtid, er bestemt som mannsgraver på bakgrunn av vektutstyret.

6.5.6 Personlig utstyr

Med personlig utstyr menes gjenstander den enkelte trengte i dagliglivet og som ikke hadde funksjon tilknyttet noen spesifikke håndverksgruppe. Bryne, kniv og saks er slike gjenstander.

De er alle gjenstander som har flere bruksområder i husholdningen. Kammer, ildstål og nøkkel tilhører også denne gruppen av gjenstander som vist i tabell 4.

Tabell 4 Personlig utstyr i spillesaksgraver. Beregningene for *Alle funn* er i forhold til graver med spillesaker N=64. % -beregningene for hver av kjønnsgruppene er av antall funn i gjeldene gjenstandskategori.

	Alle funn		Kvinne		Mann		Dobbel		Ukjent	
	Funn	%	Funn	%	Funn	%	Funn	%	Funn	%
Kniv	19	29	4	21	8	42	3	16	4	21
Bryne	20	31	2	10	9	45	2	10	7	35
Saks	3	5	-	-	2	67	1	33	-	-
Kam	18	28	5	28	5	28	1	6	7	39
Ildstål	8	13	1	13	3	38	2	25	2	25
Nøkkel	7	11	2	29	1	14	1	14	3	43

Kniv er vanlig i graver med spillesaker, hvor nesten halvparten har kniv (45 %). Relativt sett opptrer kniv like hyppig i kvinnegraver som mannsgraver. Kniver fordeler seg forholdsvis jevnt mellom eldre (42 %) og yngre jernalder (58 %) noe som viser knivens universelle rolle gjennom hele jernalderen.

Bryner er også vanlig i spillesaksgravene, hvor nær en tredjedel har bryner (32 %). Det er i mannsgraver at brynene opptrer hyppigst og 15 av brynefunnene (75 %) er fra yngre jernalder. Dette henger sammen med at brynene benyttes til å skjerpe opp både våpen og redskaper.

Saks er i meget liten grad funnet i graver med spillesaker (5 %). Interessant er at saks ikke er påvist i noen kvinnegrav, men at to av tre er funnet i mannsgrav. Kun en av gravene, dobbelgraven fra Sætrang, inneholdt redskaper for tekstilhåndverk, noe som viser at saks ikke nødvendigvis er en del av tekstilredskapene. To av funnene er fra eldre jernalder, det tredje fra vikingtid.

Kam finnes i nesten hver tredje spillesaksgrav (28 %), og forekommer like ofte i kvinne som i mannsgraver (28 %). Kam opptrer imidlertid hyppigst, relativt sett, i kvinnegraver, hvor over halvparten av kvinnegravene (56 %) har kam, mot bare en femtedel av mannsgravene (19 %). Kam i graver med spillesaker er hyppigst i eldre jernalder med over 72 % av gravene (13).

Ildstål fines i en begrenset mengde (13 %) av spillesaksgravene. To av graver hadde ildflint eller ildstein i tillegg (25 %). De fleste funnene (75 %) er fra yngre jernalder med unntak av romertidsgraven på Sætrang (C624) og et folkevandringstidsfunn fra Vest-Agder (C23256).

Flint eller ildstein er til stede i ytterligere ti av spillesaksgravene, noe som betyr at det i 18 av gravene (28 %) har vært redskap til å lage ild med.

Nøkler finnes i omlag hver tiende grav med spillesaker (11 %). Halvparten av disse syv gravene av disse gravene (43 %) lar seg ikke kjønnsbestemme, men nøkler opptrer oftest i kvinnegravene (28 %). En av nøklene er i bronse mens de resterende seks er av jern, hvorav den ene hadde bronsebelegg. To er såkalte kroknøkler. I motsetning til hva som er vanlig (Solberg 2003:138), ble ingen av nøklene funnet i par. I to av funnene (29 %) var det også en hengelås i graven (Mus.-nr 764, C37550). Ytterligere en hengelås, uten nøkkel, ble funnet i Gjermundbufunnet (C27317). I tre av gravene med nøkkel eller hengelås er det også funnet rester etter skrin eller kister som nøkler og lås kan ha tilhørt.

6.5.7 Dyr i gravene

I 38 av gravene med spillesaker (59 %) er det registrert beinrester. I de aller fleste tilfellene (74 %) er det bare registrert at det er bein. I tallene er både dyre- og menneskebein representert, og det lar seg ikke, på bakgrunn av funnopplysningene å avgjøre om det er menneske- eller dyrebein.

I 14 av gravene med spillesaker (22 %) er det funnet klør eller bein som omtales som dyrebein (se fig. 30). I åtte av tilfellene (57 %) er det snakk om bjørn og da er det oftest klørne som er bevart. I ett tilfelle er den døde brent liggende på en bjørnefell. Så har de brente beina blitt lagt inn i ytterligere en bjørnefell (C23256). Seks av gravene (75 %) med bjørn og spillesaker dateres til eldre jernalder, mens de to andre er fra vikingtid. Med unntak av ett vikingtidsfunn fra Oppland (C22841) er de resterende funnene av bjørn i spillesaksgrav gjort i Vestfold og sørover. Tre av bjørnegravene (38 %) er kvinnegraver, mens bare en er en mannsgrav (C2704). I de øvrige 4 gravene kjennes ikke kjønnet.

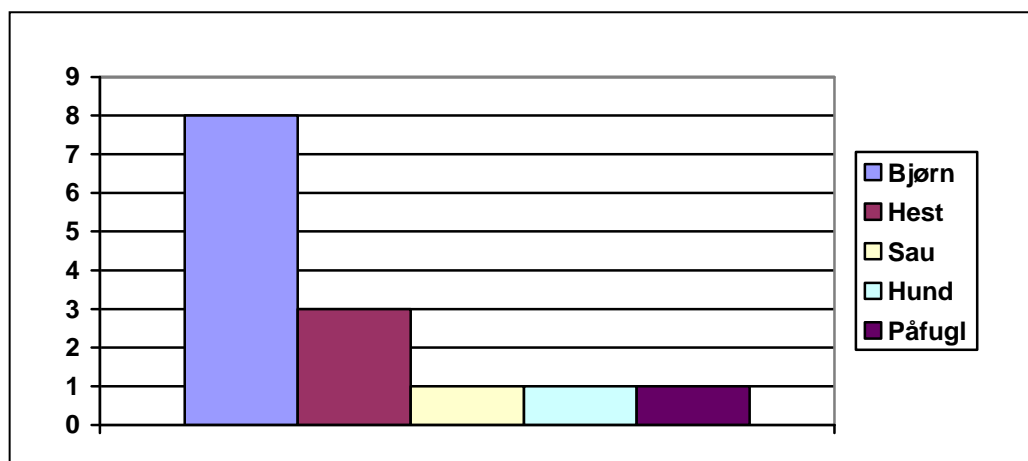

Fig. 30 Dyr i spillesaksgraver. (N=14).

Hest er funnet i tre graver mens sau og hund er funnet i hver sin grav. At hest bare er funnet i tre graver beror nok i stor grad på bevaringsforholdene. Funn av isbrodder og hovbeslag samt kjøre- og rideutstyr som seletøysspenner, beslag og bisler indikerer at det er hest i mye større grad har vært lagt i graven. I Gokstadskipet ble det, foruten rester av minst 12 hester og 6 hunder også funnet rester av en påfugl (Christensen 2005a:135). Det er det eneste funnet av denne fuglen i Norge i forhistorisk tid. Rester av dyr i graver kan representere gravgaver i sin rene form, og være en del av graven som symboler. Men de kan også være med i graven som rester av mat eller bekledding.

6.5.8 Våpen

Våpen er funnet i hele 45 % av alle graver med spillesaker i sørøst-Norge (29 stk) (se fig. 31).

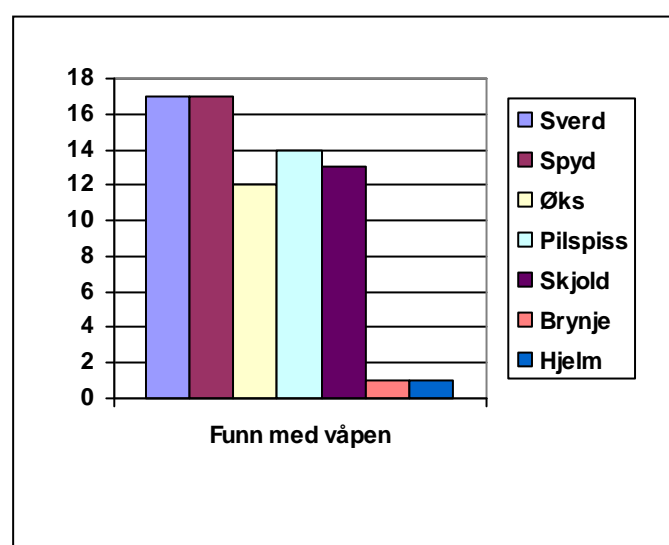

Fig. 31 Spillesaksgraver fra sørøst-Norge med våpen. Ordnet etter antall funn pr. type.

Våpnene som er funnet er skjold (87 stk), pilspisser (60 stk), spyd (29 stk), sverd (20 stk) og øks (16 stk) (se fig. 32). Våpen er den gjenstandsgruppen som flest manngraver bestemt etter.

Funn av våpen utgjør en stor del av funnmaterialet fra jernalder. Øks er det vanligst våpenet i vikingtid, fulgt av sverd og spyd (Solberg 2003:229). Det er vanlig å skille mellom angrepsvåpnene sverd, spyd, lanse, øks og dekk- eller forsvarsvåpen som

skjold, brynje og hjelm. Pil og bue har vært benyttet som angrepsvåpen, men også til jakt (Solberg 2005a:40). Funn av pilspisser

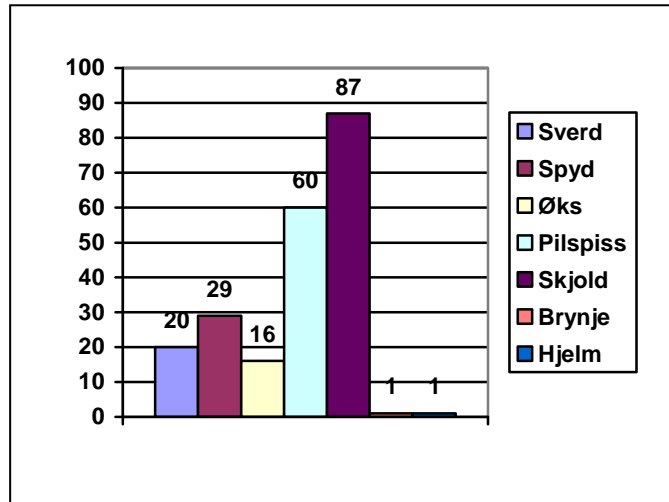

Fig. 32 Samlet antall våpen i spillesaksgraver i sørøst-Norge.

Solberg (1985:74) definerer ”graver med fullt våpensett” som bestående av de tre våpengruppene sverd, spyd og øks. Frans Arne Stylegar (2004a, 2005) bruker uttrykket *fullt våpensett* om graver som har de overnevnte tre angrepsvåpen, men også om graver med skjold i tillegg. I det videre vil fullt våpensett omfatte spillesaksgraver som inneholder de tre forskjellige angrepsvåpen sverd, spyd og øks.

Ti av gravene med spillesaker i sørøst-Norge (16 %) inneholder fullt våpensett. Ni av disse gravene er fra vikingtid, noe som innebærer at 24 % av vikingtidsgravene er utstyrt med fullt våpensett.

Av vikingtidens mannsgraver med spillesaker er det hele 41 % som har fullt våpensett, noe som betyr at 50 % av vikingtidens våpengraver faktisk har fullt våpensett. Stylegar (2004b:158-159) viser at et normalt prosenttall for graver med fullt våpensett ligger mellom 12 – 16 %, med Aust-Agder som skiller seg markant ut med 26 %. Dette viser at fullt våpensett i graver med spillesaker i vikingtid er to til fem ganger hyppigere representert enn normalt for perioden.

sammen med andre våpen i spillesaksgravene gjør at de anses for å være angrepsvåpen.

Våpen i graver opptrer hyppigst i yngre jernalder hvor 23 av gravene (62 %) inneholder våpen, mens bare seks av gravene (22 %) fra eldre jernalder har våpen. Vikingtiden skiller seg ut hvor hele 66 % av gravene (21 stk) inneholder våpen.

Tabell 5 Våpenkombinasjoner i spillesaksgraver i sørøst-Norge med våpen (N=18). Sammenlignet med Solberg (1985:66; tabell 1).

Våpenkombinasjoner	Spillesaksgraver		Solberg 1985		
	Sørøst-Norge		Øst-Norge	Midt-Norge	Vest-Norge
	Antall	%	%	%	%
Øks/spyd/sverd	9	50	10	10	15
Spyd/sverd	2	11	5	8	5
Øks/sverd	1	6	9	7	15
Øks/spyd	0	0	3	3	4
Sverd	2	11	20	21	14
Spyd	3	17	22	22	18
Øks	1	6	32	28	29

Solberg (1985) har undersøkt våpengraver fra merovinger- og vikingtid ved å gruppere funnene etter hvor mange våpen de inneholdt. Hun deler disse gravene inn i grupper med en, to eller tre våpentyper i samme grav og mener de representerer tre nivåer i samfunnet.

Våpengravene med spillesaker fra yngre jernalder oppviser for gruppene med ett, to, eller tre våpen (sverd, spyd, øks) henholdsvis 33 %, 17 % og 50 % (se tabell 5). Resultatene avviker mye fra det Solberg finner i sine undersøkelser. Særlig er det gruppen med tre våpen som avviker mye, hvor antallet graver med tre våpentyper er fem ganger høyere enn hennes resultat (se tabell 6). Gruppen med bare ett våpen er tilsvarende lavt.

Tabell 6 Spillesaksgraver fra jernalder i sørøst-Norge med 1, 2 eller 3 angrepsvåpen. Sammenlignet med Solberg (1985:66-67).

Antall angrepsvåpen	Spillesaksgraver		Solberg 1985		
	Sørøst-Norge	Øst-Norge	Midt-Norge	Vest-Norge	
3 våpen	9	50 %	10 %	10 %	15 %
2 våpen	3	17 %	17 %	18 %	24 %
1 våpen	6	33 %	74 %	71 %	71 %

I det følgende presenteres våpentypene i den samme rekkefølgen som vist i tabell 7. Det vises til denne for tallverdier som oppgis i det følgende.

Tabell 7 Våpentyper funnet i spillesaksgraver fra sørøst-Norge. *Funn* er antall funnkontekster. *Antall* er antall gjenstander totalt. Eldre og yngre jernalder gjelder funn som ikke er nærmere datert.

Typer	Jernalder		Eldre jernalder		Romertid		Yngre jernalder		Vikingtid	
	Funn	Antall	Funn	Antall	Funn	Antall	Funn	Antall	Funn	Antall
Sverd	17	20	2	3	1	1	-	-	14	16
Spyd	17	29	2	6	1	5	-	-	14	18
Øks	12	15	1	1	-	-	-	-	11	14
Pilspiss	14	60	3	8	-	-	2	3	9	49
Skjold	13	87	1	2	1	2	-	-	11	83
Brynje	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1
Hjelm	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1

6.5.8.1 Sverd

Sverd finnes i 17 av spillesaksgravene (27 %) og 14 av sverdfunnene (82 %) er fra vikingtid. Dette innebærer at nesten halvparten av vikingtidens spillesaksgraver, til sammen 32 graver inneholder sverd. Ser vi på mannsbestemte vikingtidsgraver fra sørøst-Norge med spillesaker, inneholder hele 64 % sverd. Resten av funnene med sverd (3 stk) dateres til eldre jernalder og det ene mer presist til romertid. Flesteparten av gravene i undersøkelsen inneholder ett sverd (82 %), men i tre tilfeller (18 %) inneholdt graven to sverd (C842, C2674, C3875). Sverd finnes i 66 % (14/21) av våpengraver med spillesaker, noe som må regnes et høyt tall i forhold til det generelle i sørøst-Norge som er 44 % (Solberg 1985).

I bare tre tilfeller (18 %) er sverdet det eneste våpenet (C798, C10186, C35251) hvor av den ene graven er en velutstyrt dobbeltgrav fra Leirhol i Vang kommune i Oppland. Graven kan trolig dateres til omlag 400 e.Kr. I de tilfeller hvor sverdet ikke er eneste våpen er spyd alltid representert. I ti av spillesaksgravene med sverd (59 %), inngår sverdet som del av fullt våpensett.

Mange av sverdene er meget forseggjorte med edelt metall og dekorering. I fem funn (30 %) var sverdene dekorert i sølv eller bronse. Disse gravene er alle velutstyrte graver og alle fem har fullt våpensett (C2674, C3875, C11322, C27317, C37550).

Hedmark har flest funn av sverd i graver med spillesaker (6) noe som utgjør 48 % av fylkes spillesaksgraver. Interessant er det også at det ikke er funnet spillesaksgrave med sverd i Vestfold, selv om fylket har over 14 % av alle funn med spillesaker og mange våpengraver fra vikingtid forøvrig (Forseth 1993).

6.5.8.2 Spyd

Spyd forekommer like hyppig som sverd i graver med spillesaker. I 17 funn (27 %), er det til sammen 29 spydspisser. 14 av spydene (83 %) er funnet i spillesaksgraver fra vikingtid.

Ti av gravene har ett spyd i graven (59 %) og de er alle fra vikingtid. I to graver fra eldre jernalder er det funnet henholdsvis fire og fem spyd, det siste fra Sætrangfunnet (C624). I de øvrige fem gravene med spyd er det to spydspisser.

Spydet opptrer i over halvparten av tilfellene (53 %) som en del av et fullt våpensett.

Våpenkombinasjoner hvor spyd inngår varierer. I tre funn er spydet det eneste våpen, dvs. i 10 % av våpengravene (3/29) (C476, C5943, C22841). Ved to tilfeller viser restene av spydspissenen at de har vært dekorerte på falen (C27269, C37550).

6.5.8.3 Øks

Dett er til sammen funnet 15 økser i 12 graver med spillesaker noe som tilsvarer 19 % av spillesaksgravene i sørøst-Norge. Gravene med øks er alle fra vikingtid, med unntak av et funn fra Mandal i Vest-Agder som dateres til eldre jernalder (C2674). I de fleste funnene er det kun én øks, men i dobbeltgraven fra Øst Hassel i Farsund i Vest-Agder (C27269) ble det funnet tre stykker. I den rike graven fra Gjermundbu (C27317) var det to økser.

Øks forekommer desidert oftest som en del av et fullt våpensett. Dette skjer i ti av tolv tilfeller (83 %). Øks som eneste våpen er kun funnet ved ett tilfelle og det er et funn fra Østby i Vestfold (C11722). Funnet inneholdt foruten øksen også 5 glassperler og 12 ravbrikker som R474. At øksen i så stor grad (92 %) er funnet sammen med våpen sannsynliggjør at øksene er nedlagte som en del av våpensammensetningen og ikke som arbeidsøkser. To av gravene med øks er dobbelgraver, de resterende ti er mannsgraver.

6.5.8.4 Pilspisser

Til sammen er det i 14 av gravene med spillesaker (22 %) funnet 60 pilspisser. 58 av pilspissene er av jern, mens to er av bein eller flint. Det er desidert flest funn fra yngre jernalder (79 %). Det størst funnet er gjort i den rike dobbeltgraven fra By i Løten, Hedmark

(C9569) som inneholdt 12 pilspisser. Der hvor pilspisser er funnet sammen med andre våpen er antall piler minst to, i snitt på 6,6 piler i funnet. I seks tilfeller (43 %) opptrer pilspisser sammen med fullt våpensett og i ett syvende funn var det to spydspisser sammen med ni pilspisser (C476).

En pilspiss i bein, som skal være lik pilspisser funnet i det militære offerfunnet i Vimose i Danmark, funnet i en gravhaug fra eldre jernalder (C35042). Begge disse pilspissene er inkludert som våpenutstyr. Pilspissen av flint, som er hjerteformet, ble funnet i en kvinnegrav i en skipssetning fra folkevandringstid (C30149). Det er uvisst om flintpilspissen skal tolkes som et våpen, amulett eller antikvit.

I tillegg til flint- og beinpilspissene har fire andre graver med spillesaker pilspisser som eneste våpen. Det ene funnet er fra Gokstadskipet hvor det riktignok ble funnet store mengder skjold hengende på skipet. Det antas imidlertid at det ved tidligere plyndringer har blitt fjernet våpen (Christensen 2005a:134). Det at pilspissene i halvparten av tilfellene er funnet sammen med andre våpen, peker i retning av at det er pilspisser for krigsbruk og ikke jakt vi her har med å gjøre.

6.5.8.5 Skjold

Det er til sammen funnet 87 skjold i totalt 13 graver med spillesaker (20 %). Det høye tallet skjold skyldes at det i Gokstadgraven var 64 skjold hengende langs skipets reling. Antall skjold i resten av gravene varierer fra ett til fire. I alle disse er skjoldet påvist på grunn av den bevarte skjoldbullen. I åtte av gravene var det to skjold til stede i graven (62 %). I den velutrustede graven fra Gjermundbu på Ringerike var det fire skjoldbuler (C27317). Den store mengden skjold i Gokstadskipet (64 stk) må ses på som tilhørende skipets utrustning fremfor som en del av den gravlagtes personlige våpenutrustning.

To av funnene av skjold er fra eldre jernalder (15 %), hvorav ett dateres til romertid. De øvrige elleve funnene (85 %) er fra vikingtid.

Skjold forekommer aldri som eneste våpen. I 9 av 13 tilfeller (69 %) er skjoldet funnet i graver med fullt våpenutstyr.

Det er interessant at kombinasjonen skjold/øks ikke opptrer i gravene med spillesaker i sørøst-Norge. Det samme gjelder kombinasjonen skjold/sverd. At det er flere graver hvor forsvarsvåpenet ikke er representert, kan skyldes bevaringsforholdene, men skjoldet kan ha

vært uten en skjoldbule av metall. Solberg viser til eldre landskapslover (bla. Frostatingslova) hvor det er påkrevd at hver mann skulle ha skjold, men det nevnes ikke at bulen måtte være av metall (Solberg 1985:72). En grav i Nesna i Nordland inneholdt en mannsgrav med ett spyd og et bevart skjold *uten* skjoldbule i metall (Solberg 1985:72).

6.5.8.6 Hjelmer og brynje

Funn av hjelmer og brynjer fra jernalder er meget uvanlig i Norge, og Norges eneste grav fra vikingtid med hjelm og brynje, Gjermundbu, inneholdt også spillesaker (C27317). Hjelmen i Gjermundbufunnet, datert til 945-970 e. Kr. (Grieg 1947:70), har likhetstrekk med en hjelm funnet i båtgraven Valsgårde 6 i Sverige (Arwidsson 1942:fig. 19 og taf 1-4). Det er gjort fire andre funn med rester av hjelmer fra jernalderen i Norge (Solberg 2005b:76). Fire er fra den tidlige delen av merovingertid; to fra Hedmark, én fra Oppland og én fra Vestfold (Braathen 1989:55). Alle disse har ut i fra form og ornamentikk likhetstrekk med de svenske funnene som Vendel og Valsgårde.

Brynjen i Gjermundbufunnet var bevart i om lag 85 fragmenter og sammenlignes med brynjer fra middelalderfunn (C27317i). Brynje fra norsk jernalder er bare funnet ved et annet tilfelle. Det er ett fragment av en brynje funnet på et ukjent sted i Ullensaker i Akershus, ikke langt fra Raknehaugen (Solberg 2005b:76).

Funnet av hjelm og brynje i spillesaksgraven setter graven inn i en krigersfære med likhetstrekk til funn utenfor Norge. Dette vil jeg diskutere nærmere i kapittel 7.

6.6 Ryttergraver

Åtte av gravene med spillesaker fra sørøst-Norge (13 %) inneholder til sammen 12 sporer og 10 stighbøyer og regnes dermed som ryttergraver (Braathen 1989:5). I fire av funnene (50 %) er både sporer og stighbøyer funnet sammen, alle parvis (se tabell 8). Mens det i to tilfeller er funnet sporer alene (Mus. Nr. 765, Mus. Nr. 766) er stighbøylene utelukkende funnet parvis. Alle spillesaksgravene med rytterutstyr dateres til vikingtid, noe som innebærer at 22 % av vikingtidsgraver med spillesaker faktisk er ryttergraver. Dette stemmer overens med at ryttergraver er et særlig vikingtidsfenomen, selv om det i graver fra romertid også er funnet rytterutstyr (Resi 2005b:313). Funnene er gjort i syv mannsgraver og en dobbelgrav. Dermed er hele 32 % av mannsgravene med spillesaker fra vikingtid en ryttergrav. Braathen (1989:140) hevder at de gravlagte i ryttergraver er utelukkende menn, og det er svært

sannsynlig at det også gjelder i denne sammenheng. I så fall blir andelen av rytterutstyr i mannsgraver enda litt høyere (35 %) om rytterutstyret i dobbelgraven på By i Løten tas med i beregningene som tilhørende mannen i graven. Denne undersøkelsen omfatter ca 11 % av de omlag 70 ryttergraver som er funnet i Norge (Skre 1998:330). Ryttergraver med spillesaker viser en klar østlig utbredelse. Ingen ryttergraver med spillesaker er registrert vest for Drammensfjorden. Hyppigst opptrer ryttergraver i Hedmark og Akershus med henholdsvis tre og to graver.

Braathen (1989) daterer i sin avhandling om ryttergraver på Østlandet fire av ryttergravene med spillesaker. Ryttergraven fra Asak i Akershus (C3802) setter han til første halvdel av 900-tallet, helst mot midten av århundret. Han ser klare paralleller mellom denne ryttergraven og ryttergraven funnet i Ladbykipet i Danmark (Braathen 1989:60, 61, 166, 167). Tre andre graver (C3875, C9569 og C11322) plasserer Braathen til sent 900-tall og tidlig 1000-tall (Braathen 1989:74, 76, 78).

Tabell 8 Våpenkombinasjoner i ryttergraver med spillesaker i sørøst-Norge.

Rytterutstyr Kombinasjoner	Alle		Stigbøyler og sporer		Stigbøyler		Sporer	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Sverd/spyd/øks/pil/skjold	3	38	3	38	-	-	-	-
Sverd/spyd/øks/skjold	2	25	1	13	1	13	-	-
Sverd/spyd	2	25	-	-	-	-	2	25
Skjold/spyd	1	13	-	-	-	-	1	13
Totalt	8	100	4	50	1	13	3	38

Alle ryttergravene med spillesaker inneholder våpen og alle har spyd (se tabell 8). Syv av gravene (88 %) har sverd. Ingen av ryttergravene har bare ett våpen og fem har fullt våpensett (63 %). Tre av disse har også pilspisser, totalt 28 stk (C9569, C11322, C27317). Bissel, som totalt finnes i elleve spillesaksgraver, er til stede i fem av ryttergravene (63 %). Om det betyr at selve hesten har blitt lagt med i graven er usikkert. Spillesaksgraver med rytterutstyr er alle rikt utstyrte graver. Mest kjent av ryttergravene er Gjermundbufunnet fra Ringerike som inneholdt bla. fullt våpensett, brynje og hjelm. En annen rik ryttergrav er den rikt utstyrte dobbelt graven på By i Løten som av Nicolaysen (1879:131) ble karakterisert som ”...*det rigeste fund fra den yngre jernalder, som hidtil er gjort her i landet.*”

Tabell 9 Oversikt over gravfunnene brukt i analysen (N=64). Tabellen viser geografisk informasjon, kjønnsbestemmelse, datering samt kategorier av gjenstander representert i graven. Tabellen er ordnet etter stigende C-nummer, med funn fra Lamøya, Larvik og funn registrert i museet i København først.

Følgende forkortelser; for kjønn: M (mann), K (kvinne), D (dobbelgrav), U (ukjent). For dateringene gjelder: EJA (eldre jernalder), RT (romertid), YRT (yngre romertid), FVT (folkevandringstid), YJA (yngre jernalder), MT (Merovingertid og VT (vikingtid).

Museums nummer	Fylke	Kommune	Gårdsnavn	Kjønn	Datering	Våpen	Fullt våpensett	Ryttergrav	Kjøreutstyr	Drikkeutstyr	Handel	Smykker	Smedredskap	Snekkerredskap	Jordbruksredskap	Fiskeredskap	Husgeråd	Tekstilerredskap	Dyr i grav	Personlig utstyr
K/X	Vestfold	Larvik	Lamøya	K	VT	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X	-	-	X	X	X
K-764	Akershus	Skedsmo	Asak	U	VT	-	-	-	X	-	-	X	-	-	X	-	-	-	-	X
K-765	Oppland	Gran	Hvattum	M	VT	X	-	X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
K-766	Akershus	Sørum	Flygstad	M	VT	X	-	X	-	-	-	-	X	-	-	-	X	-	-	X
252	Hedmark	Ringsaker	Alu vestre	M	VT	X	X	-	X	-	-	X	X	-	-	-	X	-	-	X
476	Akershus	Nes	Henhaug	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
624	Buskerud	Ringerike	Sætrang	D	RT	X	-	-	-	X	-	X	-	-	-	-	X	X	X	X
798	Østfold	Rakkestad	Østby N.	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X
842	Oslo	Oslo	Thosen	M	VT	X	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
993	Akershus	Asker	Prestegården	M	VT	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-
2674	Vest Agder	Mandal	Holmegaard	M	EJA	X	X	-	-	X	-	X	-	-	-	-	X	-	-	X
2704	Vest Agder	Mandal	Skogsfjord v.	M	VT	X	X	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	X	X
3802	Akershus	Skedsmo	Asak	M	VT	X	X	X	X	-	-	-	-	-	-	-	X	X	-	X
3875	Hedmark	Stange	Alm, Østre	M	VT	X	X	X	X	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X
4041	Østfold	Rakkestad	Gjulem Nordre	U	VT	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-
4413	Hedmark	Stange	Ven	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
4474	Oppland	Gran	Hov, Nedre	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5943	Vestfold	Stokke	Langlo	M	EJA	X	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	-	X
6784	Akershus	Ullensaker	Sundby	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X
7199	Buskerud	Hurum	Ustad	U	VT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	X
7701	Østfold	Råde	Burum	U	VT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
8854	Østfold	Rygge	Halmstad	K	YRT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X	-	X
9569	Hedmark	Løten	By	D	VT	X	X	X	X	-	X	X	X	X	-	-	X	X	-	X
9674	Hedmark	Løten	By	U	MT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X
9679	Hedmark	Løten	By	U	MT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X
9716	Hedmark	Løten	Berg	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10186	Oppland	Vang	Leirhol	D	EJA	X	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	X
10240	Telemark	Tokke	Dalen	U	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	-	-
10406	Vestfold	Sandefjord	Gokstad	M	VT	X	-	-	X	-	-	X	-	X	-	X	X	-	X	X
10842	Vest Agder	Lindesnes	Reme Vestre	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
11322	Hedmark	Stange	Finstad s.	M	VT	X	X	X	X	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
11772	Vestfold	Larvik	Østby	M	VT	X	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-
13028	Vestfold	Larvik	Tveitane	K	YRT	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	X
15658	Østfold	Tune	Tune Søndre	U	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	-	-
17819	Vestfold	Larvik	Bjerke	U	VT	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	X
18352	Østfold	Rygge	Mellem Ror	M	VT	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	X
19335	Telemark	Bø	Verpe	U	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	X

Museums nummer	Fylke	Kommune	Gårdsnavn	Kjønn	Datering	Våpen	Fullt våpensett	Ryttergrav	Kjøreutstyr	Drikkeutstyr	Handel	Smykker	Smedredskap	Snekkerredskap	Jordbruksredskap	Fiskeredskap	Husgeråd	Tekstilerredskap	Dyr i grav	Personlig utstyr
19606	Telemark	Sauherad	Leikvam	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
20315	Hedmark	Stange	Arstad	M	VT	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21697	Vestfold	Sande	Ås	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-
22762	Oppland	Østre Toten	Gile	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X
22841	Oppland	Gran	Skari	U	VT	X	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	X	-
23256	Vest Agder	Søgne	Eik	U	FVT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
25595	Oppland	Østre Toten	Gile	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X
26307	Vest Agder	Hægebostad	Vatne ytre	U	FVT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
26476	Aust Agder	Evje og Hornes	Rosseland	M	FVT	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	X	-	-	X
27269	Vest Agder	Farsund	Østhassel	D	VT	X	X	-	X	-	-	X	X	-	-	X	X	X	-	X
27317	Buskerud	Ringerike	Gjermundbu	M	VT	X	X	X	X	-	-	-	X	X	X	-	X	-	X	X
27940	Vest Agder	Åseral	Sostelid	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X
29262	Vestfold	Sande	Ås Vestre	K	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	X	X	X
30061	Hedmark	Vang	Vidarshov	M	VT	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-
30149	Vestfold	Larvik	Istre Søndre	K	EJA	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	X	X	X
32757	Østfold	Tune	Grålum	U	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	X	X
33447	Hedmark	Stange	Lalum, Nord	U	MT	-	-	-	-	X	-	X	-	-	-	-	-	-	X	X
34689	Akershus	Ullensaker	Kverner	K	VT	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	-	-	X
34758	Oppland	Gran	Gamme	K	EJA	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X	-	X	X	-	X
34884	Vest Agder	Mandal	Fuskeland	U	EJA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
35042	Vestfold	Larvik	Berg Søndre	U	EJA	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
35251	Østfold	Trøgstad	Grevegg	M	VT	X	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	-	-	X
36400	Aust Agder	Evje og Hornes	Rosseland	K	FVT	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
37550	Hedmark	Sør-Odal	Kjølstad	M	VT	X	X	-	X	-	-	-	-	-	X	-	X	-	-	X
51629	Telemark	Bamble	Rafnes	U	YJA	X	-	-	X	-	-	X	-	-	-	-	X	-	X	X
51630	Telemark	Bamble	Rafsnes	M	YJA	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	X	X
51637	Akershus	Ås	Moer Nordre	K	RT	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	-

6.7 Oppsummering av analysen

Analysene har vist at spillesaker dukker opp i det sørøstnorske arkeologiske materialet fra yngre romertid. Funn av spillesaker er i overveiende grad gjort i graver og under 10 % kommer fra andre funnomstendigheter.

Det er særlig endringene omkring spillesaker som er bemerkelsesverdig. Forekomsten av spillesaker er størst i yngre jernalder som har 61 % av funnkontekstene og 65 % av spillesakene. Vikingtiden er den mest funnrrike perioden med over 50 % av alle funn av

spillesaker. I eldre jernalder viser analysene at funnene opptrer hyppigst vest i undersøkelsesområdet. Dette endrer seg imidlertid mye i yngre jernalder hvor en østlig tendens er klar. Eksempelvis er Aust-Agders to eneste funn, begge fra eldre jernalder, mens nesten 80 % av spillesaksfunn i yngre jernalder er gjort i Hedmark, Oppland, Østfold, Akershus og Buskerud.

Også når det gjelder kjønn er det endringer gjennom jernalder. Mens det i eldre jernalder er flere kvinner enn menn blant de kjønnsbestemte gravene, dominere menn totalt i yngre jernalderen med hele 92 % av de kjønnsbestemte gravene.

Et annet aspekt er den tydelige endringen i selve spillematerialet. Det spenner fra romertidens små glassbrikker til vikingtidens ruvende beinbrikker. Dette tyder på endringer blant de typene av spill som ble spilt.

Graver med spillesaker i sørøst-Norge har et høyt innslag av våpen, dett er særlig tydelig i yngre jernalder hvor over $\frac{2}{3}$ av gravene har våpen. Det har også vist seg at andelen graver med fullt våpensett er fem ganger høyere enn det som Solberg (1985) har slått fast for Østlandet.

Med bakgrunn i de resultater som er fremkommet i analysene av spillesaker fra sørøst-Norge, vil jeg i neste kapittel diskutere de tydeligste tendensene som er observert. Jeg vil legge vekt på de endringer som er beskrevet, og diskutere spillets funksjon og rollen til mennesker som har vært gravlagt med våpen og andre krigerrelaterte gjenstander. Som vist over er det først og fremst resultatene fra yngre jernalder som viser distinkte mønstre, og hovedvekten vil dermed legges på yngre jernalder.

7 Tolkninger

Innledning

I det kommende kapittelet skal jeg diskutere brettspillets funksjon i sørøstnorsk jernalder på grunnlag av hovedtendensene som er påvist i kapittel 6. Med fokus på den klareste tendensen at graver med spillesaker ofte er en våpengrav, vil jeg særlig fokusere på relasjonen mellom spillet og krigeridealer, militært lederskap og dannelsen.

Innledningsvis, i kap. 7.1, vil jeg avklare hvilke spille som ble spilt. I kap. 7.2 vil jeg ta utgangspunkt i den iøynefallende endringen fra eldre til yngre jernalder mens jeg i kap 7.3 setter brettspillet inn i den yngre jernalderens krigers sfære. Dette føres videre i kap 7.4 som omhandler diskusjoner rundt krigeridealer og dannelsen. Avslutningsvis vil spilllets kognitive egenskaper bli belyst i kap. 7.5.

7.1 Hvilke spill?

Spillenes typer endres gjennom jernalder. I eldre jernalder er spillene av romersk opprinnelse. Det dreier seg trolig om spill som *Ludus Latruncolorum* og muligens *Ludus Duodecim Scriptorum* med spillebrikker laget av glass som trolig er importert fra grenseområdene til det romerske imperiet (Krüger 1982:158). Brikkene dukker opp i yngre romertid men forsvinner raskt og fra siste del av eldre jernalder og ut i hele yngre jernalder preges bildet av spillesaker av mer hjemlig opphav, utført i bein. Dette henger sannsynligvis sammen med endringen i type spill som ble spilt.

Ut i fra gjennomgangen av spillesaksmaterialet i sørøst-Norge er ikke mulig å si noe sikkert om hva slags spill som ble spilt. Ingen av funnene kan sies å være komplette, noe som i stor grad skyldes dårlige bevaringsforhold og utgravningsteknikken. Antall brikker i funnene spenner fra en enkelt brikke til over 50 brikker i merovingertidsfunnet fra Lalum i Hedmark (C33443/C34331). Selv funn som er meget godt dokumentert kan inneholde få brikker og det er trolig at den lille mengden spillesaker i enkelte graver kan representere *par pro toto*, deler av helheten. At bare enkelt gjenstander, eller deler av slike, er lagt ved i graven er ikke uvanlig i jernalder (Johansen 2005:69).

7.1.1 Spill med terning

I bare fire gravfunn er terninger funnet alene (C476, C4413, C21697, C23256). I de resterende 11 gravfunnene med terninger er de funnet sammen med spillebrikker som R177 (2), R474 (6) og Petersen type B (3). Om terningspill hadde vært så utbredt som Tacitus (kap 24) hevder fra germanske områder, burde trolig andelen av terninger alene vært høyere. Det skal imidlertid legges til at halvparten av terningene fra eldre jernalder, fire stykker, er funnet uten andre spillesaker. Det samme forholdet for yngre jernalder er to av elleve funn, dvs. bare 18,2 %. Ingen av terningene er funnet sammen med spillebrikker av glass, med det kan likevel ikke utelukkes at spillebrikker som R177 og terninger som R176 sammen har vært brukt i det romerske *Ludus Duodecim Scriptorum*. Den relativ lave andelen av terningfunn alene peker i retning av at terningspillet som gravgave ble mindre vanlig. Materialet for eldre jernalder er imidlertid så lite at det er vanskelig å si noe sikkert om det.

7.1.2 Ludus Latruncolorum

I eldre jernalder er brikkene med to forskjellige farger et karakteristisk trekk. I fem funn i denne undersøkelsen er det glassbrikker med forskjellige farger; lyse og mørke. Det kan være rester av det romerske spillet *Ludus Latruncolorum* (se kap. 4.2.2.2). I en dobbelgrav fra Lerihol i Vang ble det funnet 24 brikker som R179; 13 lyse og 11 mørke. Funnet kan sammenlignes med et gravfunn fra Colchester i Essex i England, hvor det i 1996 ble det gjort et funn av spill i en rik grav fra det første århundret etter Kristus (Hawkes 1996). I graven var det oppstilt et spill som er antatt å være *Ludus Latruncolorum* (Hawkes 1996). Det spesielle ved funnet var at brikkenes posisjon på brettet var inntakt. Brettet, som hadde vært 55 x 40 cm, var borte men beslagene var bevart. Brikkene, hvite og turkise stod på linje, men en av brikkene på begge sider hadde blitt flyttet et trekk ut i brettet.

7.1.3 Hnefatavl

I yngre jernalder er spillebrikkene mer like enn i eldre jernalder, noe som kan tyde på at de muligens kan ha vært farget på en måte som ikke lar seg påvise. Noen spesielle brikker skiller seg imidlertid ut. Et tilfelle er fra Alm i Hedemark (C3875, C3933) hvor en figur i bein (se R470, kap. 5.2.3.4) ble funnet sammen med to brikker som R74. Figuren kan tolkes som en mulig kongebrikke. Ved et annet tilfelle ble det funnet et forsteinet sjøpinnsvin (*Echinus*) sammen med syv brikker av R474 og en terning som R475 (C798, C799). Det kan være mulig at fossilet kan ha representert en slik kongebrikke. I tillegg kan ”ansiktsbrikken” (R472 kap.

5.2.3.6) som ble funnet sammen med to brikker som R474 på gården Asak i Akershus trolig regnes som kongebrikke (mus.nr. 764). Ingen av funnene av spill saker i sørøst-Norge kan med sikkerhet fortelle hva slag type spill de har tilhørt, men kongebrikkene kan være en *Hnefi* som vi kjenner fra spillet *Hnefatavl* (Bell 1960, Petersen 1914, Murray 1952, Michaelsen 1992).

Spillet er kjent fra de norrøne kildene. Dahl (2003:10) har ved analyser av norrønt kildemateriale som Heimskringla, fornaldersagaer, eddadikt og norske og islandske lovttekster funnet spill nevnt ved minst 55 anledninger hvorav *Hnefatavl* 11 ganger (Dahl 2003:10). 39 steder i sagaene er *tavl* eller *tevla* brukt om selve spillet eller aktiviteten. Med støtte fra de skriftelige kildene, vil jeg i det følgende anta at spillebrikkene fra yngre jernalder først og fremst er rester etter *Hnefatavl*, eller spill med lignende prinsipper. Dette understøttes av spillebrettet som ble funnet i Gokstadskipet, som har innrisset ruter som mest sannsynlig var for *Hnefatavl*.

Hnefatavl spilles i Skandinavia fra omkring 400 e.Kr. (Murray 1952:56) Funnet av spillebrett og brikker som kobles til *Hnefatavl* i krigsbytteofferet i Vimose indikerer at spillet alt i ved

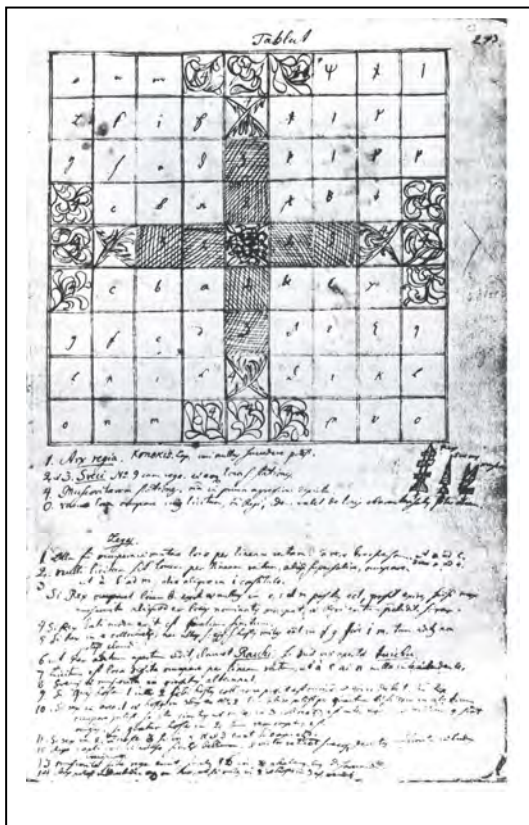

Fig. 33 *Tablut*. Linnés skisser fra hans Lapplandsreise i 1732. (Berglund 1970:92).

overgangen til folkevandringstid var etablert (Michaelsen 1992:45). Navnet *Hnefatavl* er satt sammen av *Hnefi*, som betyr neve, og *tafl*, som er norrønt for bord (Berglund 1970:81). Som nevnt tidligere kommer *tafl* av det latinske *tabula*, som betyr brett eller bord. Gjennom skriftlige kilder fremgår det at spillets sentrale brikke, omtale som *Hnefi*, dette er spillets kongebrikke (Berglund 1970:82).

Prinsippene for *Hnefatavl* slik de fremstår i dag er har sine referanser til det samiske spillet *Tablut* som Carl von Linné registrerte på sin Lapplandsreise i 1732. *Tablut*, som antas å være en rest av det norrøne *Hnefatavl*, ble spilt

på et Brett med 9 x 9 ruter (Berglund 1970). Spillebrettet hadde markerte felter i midten og på sidene rett ut fra midten (se fig. 33). Fordelingen av brikkene er ujevn. Den ene spilleren skulle ha en *konge* og åtte *svensker*. Motstanderen har 16 brikker kalt *moskovitter*. *Kongen* plasseres i midten av brettet og *svenskene* stilles opp rundt *kongen*. Ved brettets ytterkant stilles motstanderens 16 *moskovitter* opp i 4 hærer. Dette størrelsesforholdet mellom brikkene 2:1 + kongen, synes å kunne gjenkjennes i en grav (grav 750) fra vikingtidsbyen Birka i Mälaren. I denne graven ble det funnet 8 mørkegrønne og 17 lyseblå glassbrikker, samt en glassfigur med ansikt og en ”krone” på hodet (Arbman 1940:pl 147:1). Brikkekombinasjonen er tilnærmet lik den som prinsippene i *Tablut* forutsetter. Den 17. lyse brikken er kanskje en reservebrikke (Berglund 1970:88).

Strategien i spillet er at spilleren med kongen skal forsøke å flykte med kongebrikken til kanten av brettet, beskyttet av sine *svensker* eller ”krigerfølge”. Motstanderens menn slås ved å lukke dem inne mellom to egne menn, ett trekk som sannsynligvis er en romersk arv fra *Ludus Latruncularum* inn i germansk spilletradisjon (Murray 1952:446). Dette understrekes som Berglund påpeker at et av *Tabluts* mest sofistikerte trekk er det samme som for *Ludus Latruncolorum*, nemlig det å slå ut to av motstanderens brikker i et trekk (Berglund 1970:89-90). *Hnefatavl* ble etter all sannsynlighet spilt uten terning, selv om det er diskusjoner omkring dette (Berglund 1970:87). Forsøk med å spille *Hnefatavl* med terning har imidlertid mislyktes (Berglund 1970:87, fotnote 28). *Hnefatavl* dreier seg med andre ord om kampen mellom to styrker av ulike størrelse, hvor den ene har en lederbrikke, *Hnefi*. Denne skal ved hjelp av sitt følge redde seg ut av striden.

7.2 Spilleren i eldre jernalder – en spradebass?

Resultatene fra analysene viser at spillesaker i eldre jernalder ofte opptrer i rik utstyrte graver. Disse gravene kjennetegnes blant annet av importerte gjenstander som bronsekar, glassbegre, smykker av edelt metall, perler av rav eller sølv og våpen med sølvdekor. Det er flere kvinnegraver enn mannsgraver blant de kjønnsbestemte gravene med spillesaker fra eldre jernalder. Imidlertid er andelen ubestemte graver relativt høy i denne perioden (63 %), samtidig som det er en kjensgjerning at mannsgraver oftest bestemmes på bakgrunn av våpen. Kjønnsforskjellen som materialet i eldre jernalderen oppviser kan muligens forklares med at skikken med å legge ved våpen i gravene øker i gjennom jernalder, og at den ikke preger

materialet fra eldre jernalder i så dominerende grad som i yngre jernalder (Solberg 2003:46, 76).

De importerte glassbrikkenes dominans i gravmaterialet fra eldre jernalder peker særlig i retningen av at spillet fremstår som noe fremmed og importert. Spillet kommer dermed til Skandinavia som en del av kontakten med det romerske rike og dets provinser. Tolkningene av spillesakene i sørøst-Norge i eldre jernalder peker i retning av at spillet var en del av elitens importerte gjenstander, på lik linje med drikkeutstyr av glass, vinsett eller kar av bronse. Spillet var noe nytt ettersom germanerne ikke hadde noe brettspill forut for den romerske militære og kulturelle ekspasjon (Murray 1952:56). Det er vanskelig å se noen klare tendenser i spillesaksmaterialet fra eldre jernalder, utover dets kobling til samfunnets elite. Dette ser vi også i rike graver fra yngre romertid som Varpelev og Valløby i Danmark, begge med importgjenstander og gjenstander av gull (Jørgensen et al. 2003:396-397). Den ene bestemt som tilhørende en mann. Gravene inneholdt henholdsvis 42 spillebrikker i bein og 105 spillebrikker av glass. Ingen av disse to gravene inneholdt våpen. Det er derfor nærliggende å hevde at når brettspillet kommer inn i det sørøstnorske gravmaterialet (og forøvrig i det danske materialet også) i eldre jernalder er det som et eksotisk objekt og har fungert som statusmarkør for både kvinner og menn. Det er rimelig å anta at spillet er benyttet til fritid og atspredelse. Fritid indikerer status og velstand.

7.3 Spilleren i yngre jernalder – en militær leder?

Når vi ser på analysene av gravene med spillesaker i sørøst-Norge i yngre jernalder viser de at spillesaker har en særlig tilknytning til menn gravlagt med våpen. Som vist i kapittel 6.5.8 inneholder nesten to tredjedeler (62 %) av alle gravene med spillesaker fra yngre jernalder angrepsvåpen. Andelen spillesaksgraver med våpen i eldre jernalder er derimot lav, omlag 20 %.

Om lag en tredjedel av våpengravene med spillesaker inneholder kun en type våpen, og spyd opptrer hyppigst alene, fulgt av sverd (se fig. 3, kap 6). Øks, som antas å være det første våpenet en fri mann måtte skaffe seg (Solberg 1985:74), er bare funnet i ett tilfelle og det er fra et noe usikkert gravfunn fra Vestfold (C11722). Det ble også funnet større glassperler som kan tolkes som sverdperler. Funnet av bare en øks alene avviker fra undersøkelsene til Solberg (1985:66) hvor øksen var det hyppigste våpenet i de graver hvor det kun var en type

angrepsvåpen Spyd som eneste våpen i graven kan indikere en høyere sosial status enn tilsvarende for øks. Dette argumenterer Solberg (1985:66) for ettersom spyd alene oftere enn øks alene på treffes i gravhauger. Hauger uttrykker i følge henne høyere status enn flatmarksgraver, og spydet alene gis dermed høyere status (Solberg 1985:66). Den lave andelen spillesaksgraver med bare en våpentype indikerer at det er få av disse krigerne med spillesaker som har vært på bunnen av den militære rangstigen.

Nær halvparten av våpengravene med spillesaker i sørøst-Norge inneholder derimot fullt våpensett; sverd, spyd og øks. Den høye andelen graver med fullt våpensett (se tabell 6) er hele fem ganger hyppigere enn hva som er vanlig i yngre jernalder i Øst-Norge (Solberg 1985:66-67). Dette er meget interessant for tolkningene av brettspillets funksjon etter som Solberg (1985:74) rangerer graver med to eller flere våpentyper til meget høy sosial status. Gruppen med tre forskjellige typer angrepsvåpen øker fra det 8. til det 10. århundre, noe som kan forstås som utvikling av et tydeligere stratifisert samfunn i vikingtidens senere perioder (Solberg 1985:74). Hennes tolkninger tar utgangspunkt i den sosiale inndelingen som hun finner gjengitt i eddadiktet *Rigstula* og lovtekster fra *Gulatings-* og *Frostatingslova* (Solberg 1985:68-69). Når dette følges innebærer det at det er krigere på et høyt sosialt nivå vi finner i gravene fra yngre jernalder som inneholder spillesaker. Krigere på et høyt sosialt nivå er neppe vanlige krigere, men i stedet krigere som har spesialiserte egenskaper og oppgaver. Hedeager (1992:96) mener at potesialet i en militær organisasjon i jernalderen ligger i utviklingen av en struktur for en sentralledelse og at ulike krigerfunksjoner spesialiseres. Økningen av våpengraver med fullt våpensett gjennom vikingtiden er trolig indikasjoner på denne økte spesialiseringen av militær makt.

Blant våpengravene med spillesaker er det åtte ryttergraver, noe som betyr at over en tredjedel av vikingtidens mannsgraver med spillesaker fra sørøst-Norge, faktisk er en ryttergrav. Med om lag 70 ryttergraver totalt i Norge (Skre 1998:330) er den høye andelen ryttergraver meget påfallende, og særlig sett i forhold til Østlandets omlag 30 graver med våpen og rytterutstyr (Solberg 2003:307). Ryttergraver anses av Skre (1998:328) som graver for ”fremstående menn, lendmenn og sveitehøvdinger...” som har hatt en særegen stilling innfor kongens militære apparat. Han mener at disse mennene har vært ledere for hærstyrker i større eller mindre grupper. Stylegar (2004b), som har analysert et tilsvarende materiale på Ringerike, blant annet ryttergraven med spillesaker fra Gjermundbu (C27317), mener at disse ryttergravene må ses i et regionalt perspektiv. Rytteren fra Gjermundbu kan ha hatt et

lojalitets- og administrativt forhold til herren på Stein gård, hvor blant annet den store Halvdanshaugen ligger (Stylegar 2004b:165). Ryttergravene i området ligger ikke i sentrum av de antatte regionene, men derimot i mer perifere deler av Ringerike. Dette peker i retning av et miljø av militære ledere underordnet en regional kongsmann og utgjør dermed deler av en større struktur (Stylegar 2004b:176). Solberg (2003:307) ser det samme

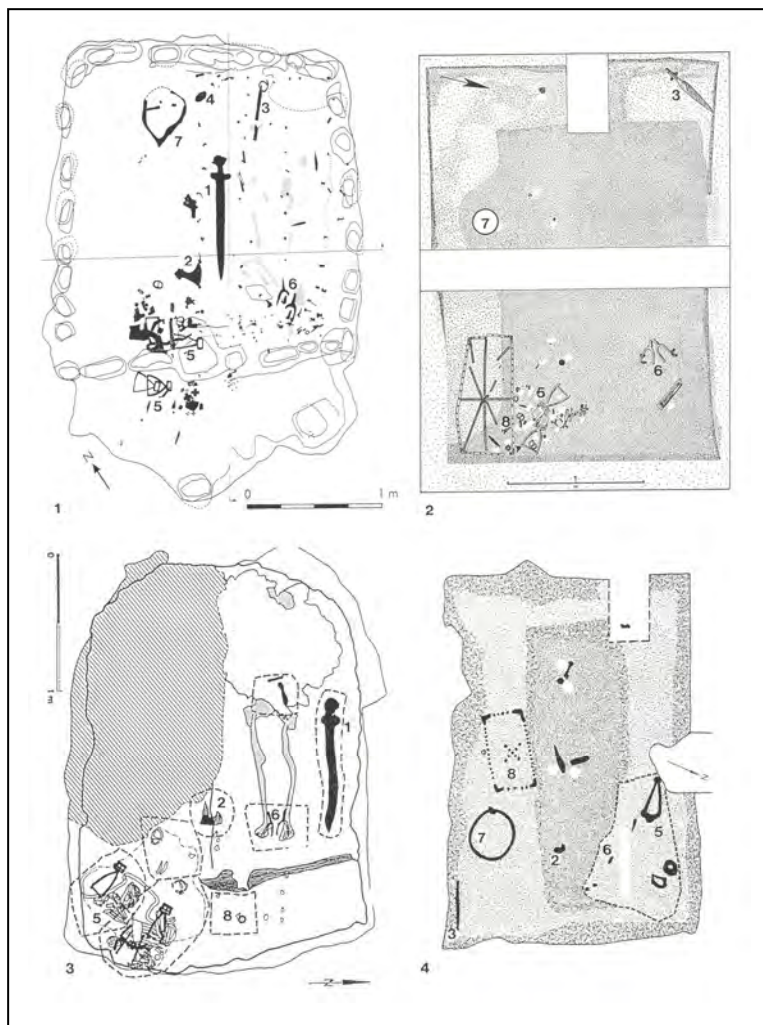

Fig. 34 Kammergraver med rytterutstyr, funnet i Danmark og nord-Tyskland. I grav 2, 3 og 4 har det stått oppstilt spillebrett (markert med tallet 8). Grav 1) Rosenlund KR, Fyn, 2) Süderbrarup IV, Kr. Schleswig, 3) Grimstrup, Jylland, 4) Thumby-Bienebek 37a, Kr. Rendsburg-Eckernförde (Pedersen 1997:131, fig 8).

spredningsmønsteret av ryttergraver på øvre Romerike og Hedmark, og mener at deres plassering kan ha sammenheng med eventuelle forsvars- og grenselinjer.

Anne Pedersen (1997:133), som har undersøkt våpen- og ryttergraver i det gamle danske området, kommer til tilsvarende konklusjoner om at vikingtidens graver med våpen og eller rideutstyr reflekterer høy sosial og militær rang, både lokalt og regionalt. At gravene også viser en militær rang begrunner hun med at det sammenfattende mønsteret i gravgodset og gravskikken er for synkront til å være tilfeldig, og at det trolig dreier seg om en enhetlig

militær og ideologisk organisering, trolig omkring kongen og hans følge (Pedersen 1997:133). De danske ryttergraver er spredt rundt det sentrale Jelling på Jylland, kongemaktens sete i yngre jernalder (Braathen 1989:159, fig. 46; Pedersen 1997:124, fig. 6). Hun konkluderer med at "...there is no reason to doubt that the Viking Age graves containing weapons and riding gear do to some extent reflect social and military rank, on a local basis or in a regional

context.” (Pedersen 1997:133). I hennes artikkel er det tegninger av fire vel dokumenterte kammergraver med våpen og rideutstyr (1997:131, fig. 8). I tre av disse gravene er det funnet rester av brettspill (se fig. 34). Pedersen diskuterer militær organisasjon og ledelse, men kommenterer påfallende nok *ikke* at det er brettspill med i flere av gravene, spillets militære uttrykk tatt i betraktning. Stylegar (2007:92) har fremhevet kammergravens aristokratiske karakter. Disse gravene synes dermed å ytterligere underbygge at spillesaker er knyttet til personer av høy sosial og militær rang. Dette kan også et gravfunn med spillebrikker fra Birka indikere. Det er funnet innefor Borgen, som har vært tolket som en militærforlegning (Axelsson 2000)

Det er i det overstående vist at en vesentlig side ved spillesaker i yngre jernalder er deres kobling til krigere i jernaldersamfunnets øvre sjikt, både sosialt men også ikke minst militært. Sammenhengen mellom graver med fullt våpensett, ryttergraver og spill, synes ikke bare å være et sørøstnorsk fenomen, sett i lys av de danske parallellene. Den militære eliten ble gravlagt med spillet som en del av gravutrustningen. Dette viser at spillet dermed kan kobles til den delen av krigereliten som trolig ledet grupper eller styrker med krigere.

7.4 Krigerideal og dannelse

Krigeren, den militære lederen, som er diskutert i det foregående kapittelet, har handlet innenfor et samfunn hvor krigerideal og krigerideologi har stått sentralt (Solberg 1985, 2003; Hedeager 1992, 1994; Skre 1998, 2007)

Skre (1998:261) tar utgangspunkt i den skriftlige kilden *Germania* (Tacitus 98 e. Kr.) når han diskuterer krigeridealer i eldre jernalder. Han er noe kritisk til bruken av Tacitus, men konkluderer med at ”... betraktes Tacitus’ tekst som kilde til idealene innenfor det germanske krigeraristokratiet er det særlig den nære forbindelsen mellom krigsherren og hans krigere som springer i øynene.”. Siden jeg legger hovedvekt på yngre jernalder i diskusjonen av krigeren, vil jeg i kapittel 7.4 diskutere krigerideal og militært lederskap i lys av skriftlige kilder som er forfattet i tidlig middelalder siden disse ligger nærmere materialet i tid enn Tacitus.

7.4.1 Krigeridealet og skriftlige kilder

Kriger- og eliteidealet finner vi beskrevet flere steder i litterære kilder. I Orknøyingenes saga, nedskrevet i første halvdel av 1200-tall, beskriver Ragnvald Jarl Kolsson (ca. 1100-1158 e. Kr.) sine egenskaper som Jarl.

”Ni kunster kan jeg, Er kløpper i sjakkspill, Runer kan jeg riste, Er ram smed og boklærd, på ski kan jeg skri, skyter og ror så det duger, jeg dyrker tvende kunster: diktning og harpeslått.”

(Orknyinga saga 1970:92).

Ferdighetene som Ragnvald Jarl kaller kunster kan deles i to forskjellige typer; fysiske og intellektuelle. Interessant i denne sammenheng er det at den som nevnes først, og som dermed trolig var en høyt verdsatt ferdighet, var beherskelsen av brettspill. De fysiske ferdighetene som skigåing og roing fremhever at jarlen er godt fysisk trent. Skytingen, som kan være med armbrøst eller bue, er en viktig kvalitet enten det gjelder jakt eller krig. Ragnvald hevder han er en dyktig smed. Dette er tankevekkende om vi ser på materialet fra gravene med spillesaker hvor 27 % av vikingtidens mannsgraver i undersøkelsen inneholder utstyr til smiing (kap 6.5.1.1). Dette er nesten tre ganger høyere tall enn det som er normalt for mannsgraver fra vikingtid (Petersen 1951:72). Skre (1998:328) hevder at det i graver på høyt militært nivå ofte finnes spesialverktøy som det kunne være bruk for i en hær, som for eksempel smed- og snekkerutstyr. At dette er kunnskap og ferdighet som Ragnvald Jarl syntes var viktig, og kanskje nødvendig, i sin rolle som politisk og militær leder er ikke usannsynlig. Nær halvparten av smedutstyret er funnet i ryttergraver, graver som altså kan inneholde militære ledere.

At Ragnvald Jarl fremhever at han som jarl er en dyktig brettspiller og nevner det som den første av ferdighetene, plasserer spillet, og beherskelsen av dette, i en spesiell posisjon. Det oppfattes som en kunst som opphøyes og som gjøres til noe høyverdig. Dahl (2003:90-91) viser at nevnt som noe høyverdig flere steder i sagalitteraturen og det er en av ferdighetene som bør ”pryde” en mann av eliten. I *Hjálmþés saga ok Ólvis* forfattet omkring 1300 e. Kr., viser forfatteren at han betrakter brettspill som noe ærverdig, og setter det i sammenheng med det å være god i bueskyting, svømming og styrke. Det sammen finner vi i *sagaen om Gange-Rolv* hvor spilleferdigheter også er en av de viktigste kunstene en mann skal beherske. Det samme gjelder i *Hálfðanar saga Eysteinsonar*. Her kombineres spilleferdighetene med både armbrøst og håndbue (Dahl 2000:91).

Solberg (1985) benytter samfunnsdelingen slik den fremstilles i eddadiktet *Rigstula* som en modell på den reelle samfunnsstrukturen i jernaldersamfunnet. Eddadiktene er anslått å være nedskrevet på 1200-tallet, men er trolig fra førkristen tid (Mundal 2004:220). Diktet handler om guden Heimdall, som under navnet Rig reiser omkring i menneskenes verden. Han møter

trellene, den frie bonden og jarlen. Felles for alle tre historiene er at Rig får barn med hustruene i de tre samfunnslagene, og slik oppstår eller defineres samfunnets klasseinndeling med trell, fri bonde og eliten (jarl). Av størst interesse for denne oppgaven er Rigs møte med folkene i samfunnets øverste sjikt. Hos ekteparet Mor og Far får Rig servert den flotteste maten på sølvfat og vin serveres fra kanner. Rig får barn med Mor og guttebarnet kalles Jarl. Hans karaktertrekk er de edleste. Han oppvekst i hallen fylles av lek eller trening med skjold, skyting med pil og bue, ridning, svømming og sverddragning (Rigstula vers 34 – 35 i Holm-Olsen 1993:154). Jarl vokser opp og får mange barn med sin hustru Erna. Underlig nok nevnes det ikke om de fikk døtre, men sønner fikk de derimot, og diktet forteller at *alle* sønnene får opplæring i idretter, svømming og brettspill. Dette var blant de ferdigheter som deres far hadde lært før dem, og som de skulle også måtte lære og beherske. Som med gravmaterialet fra yngre jernalder peker kilden på at beherskelsen og forståelsen av brettspillet var blant de viktige ferdigheter som elitens medlemmer.

Tilsvarende idealer som vi har sett nevnt i *Orknøyingens saga*, *Rigstula* og andre steder i sagalitteraturen finner vi også i middelalderens ridderideal. I litterære kilder fra 1400-tallet listes det opp syv kategorier av ferdigheter som den ideelle ridderen måtte mestre. Det var 1) avansert ridning, 2) svømming, 3) å skyte med bue og armbrøst, 4) kunne klatre i tau og stolpe, 5) delta i turneringer, 6) bryte og fekte og 7) kunne oppføre seg ved hoffet, danse og ha kunnskap om *brettspill* (Endrei og Zolnay 1988:14-15). Ferdigheter som dette, her beskrevet på begynnelsen av 1400-tallet, skulle være med på å definere ridderen, gi ham de egenskapene som ville skille ham fra andre. Igjen er det påfallende at beherskelsen av brettspillet nevnes eksplisitt, spesielt med tanke på at brettspill av tidligere forskere er blitt sett på som et rent tidsfordriv. Brettspillet nevnes i samme kategori som kunsten å kunne oppføre seg ved hoffet og integreres med det som en del av livet ved hoffet.

De skriftlige kildene som er presentert her viser at det ved overgangen til middelalder var knyttet flere ferdigheter og egenskaper til menn tilhørende eliten. De omfatter fysiske og intellektuelle ferdigheter og beherskelsen av brettspillet var en av dem. Ved Ragnvald Jarls presentasjon av sine ferdigheter definerer han seg selv som medlem av eliten. Ferdighetene gjør ham verdig en jarls tittel, og gjennom disse trer et ideal i makteliten frem. Hans fremhevelse av sine kunster skiller og hever han over andre menn, det vil si; de som ikke har de samme egenskapene.

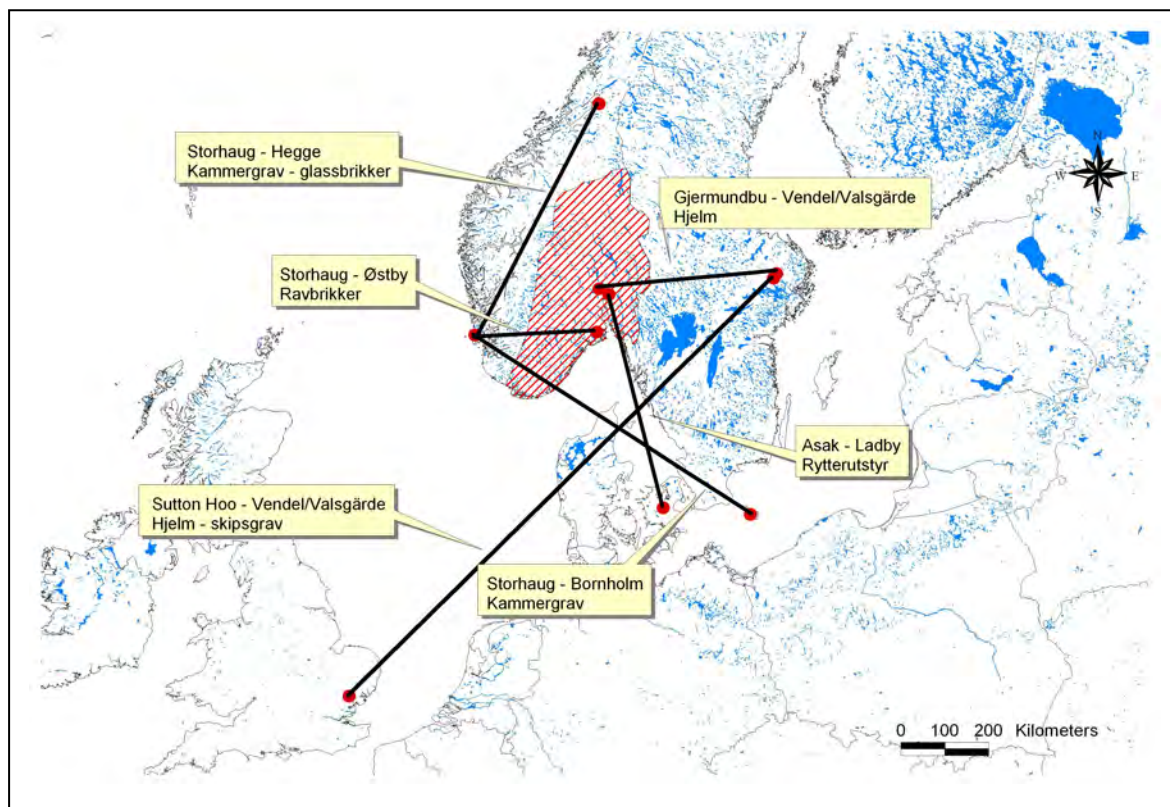
7.4.2 Dannelsen og krigeraristokratiet

Elias (1982) operer som nevnt med begrepet dannelse som jeg mener er anvendelig for en tilnærming av spilllets funksjon i jern- og middelalder (jf. kap 3.3). De ferdighetene som vi har fått beskrevet i avsnittet over, blant annet av Ragnvald Jarl, kan betraktes som elementer i elitens dannelse. Dannelsen spres ut fra et maktsentrum og er et ledd i elitens maktstrategi for å skape en distanse i forhold til de øvrige menneskene i samfunnet. Gjennom dannelsen etableres det en elite med en enhetlig forståelse og gruppeidentitet. Eliten bruker nettopp sine opplærte ferdigheter og monopoliserte objekter aktivt for å skille seg fra andre, og ved dette blir ferdighetene også en del av eliteidealet. Ferdighetene kan omfatte skikk og bruk, fysiske eller intellektuelle egenskaper eller objekter som for eksempel klær, våpen og smykker. Gjennom kodeksene danner eliten grupperinger og støtteapparat rundt kongen eller lederen. Dannelsen er med på å skape tersklene som må overstiges om en skal få innflytelse. Dannelse er med andre ord med på å diskriminere uønskede elementer og samtidig styrke gruppeidentiteten og en felles forståelse. De skriftlige kildene peker nettopp i retning av en enhetlig oppfattelse av at spillet og beherskelsen av det, var en viktig del av elitens sfære.

Om spillet var en del av en slik felles forståelseshorisont og særtegn for dannelse for jernaldereliten, burde spill bli observert i lignende kontekster og miljø andre steder enn i undersøkelsesområdet. Ser vi ut av undersøkelsesområdet forekommer spillesaker i veldig mange aristokratiske graver fra yngre jernalder (se kart 2). I England er det funnet spillesaker i flere angelsaksiske høystatusgraver blant annet fra Taplow, Asthall og ikke minst i skipsgraven fra Sutton Hoo i Kent. Skipsgraven (haug 1) inneholdt ett gravkammer med en kiste hvor det på kistens lokk, sammen med blant annet sverd og dikkehorn, var plassert spillebrikker (Carver 1998:126). Martin Carver (1998:126) karakteriserer spilllets tilstedeværelse i graven ved at "...no one in the Anglo-Saxon world was ever too grand for board games". Funnet av spillesaker i Sutton Hoo skyldes den angelsaksiske innvandingen til de britiske øyer under og etter det romerske imperiets fall (Evans 1994:69). Det er også funnet spillebrikker i flere av de andre begravelsene ved Sutton Hoo, blant annet i begravelsen av et ungt individ hvor hodeskallen hadde kutt etter minst ni slag med sverd eller lignende bladvåpen (Carver 1998:107). Det er mulig at han har død i strid. Skipsgraven fra haug 1 i Sutton Hoo, som inneholdt store mengder med våpen, er datert til midten av 620-tallet og er ofte koblet til den historiske kong Readweld (d. 624/25) (Carver 1998:172). Funnet fra Sutton Hoo, som er særlig kjent for den imponerende hjelmen, har åpenbare paralleller til hjelmer

som er funnet i båtgravene i Vendel og Valsgärde i Sverige (Evans 1994:46-49, Arwidsson 1983:73, 79).

Båtgravene i Vendel og Valsgärde som dateres til tidsrommet 550-750 e. Kr. Inneholder også spillesaker (Arrhenius 1983:44, 64, 66). Totalt er det funnet spillesaker i tre av båtgravene i Vendel (båt 3, 12 og 14) og i fire av båtgravene i Valsgärde (båt 6, 7, 8, 13). Gravene, som defineres som krigergraver, inneholder mye våpen og annet kriger- og rytterrelaterte utstyr. Seks av syv graver med spillesaker i Vendel og Valsgärde inneholdt også ridesaler, klare indikasjoner på at dette var rytterkrigere. Jmført med tolkningene som er gjort over er det trolig at de var militært høytstående ledere. Gravene er alle meget er rikt utrustet (Stolpe 1912, Arrhenius 1983, Arwidsson 1942, 1954, 1977, 1983). Arwidsson (1983:82) mener de døde må ha tilhørt medlemmer av merovingertidens fremste familier i regionen og gravenes kronologi indikerer i så fall i retning av sammenhengende velstand for samme familie.

Kart 2 Aristokratiske graver i nordvest-Europa med spillesaker og som bærere likhetstrekk. Elitemiljøenes relasjonslinjer til hverandre er markert. Undersøkesområdet er skravert. Kart grunnlag: ESRI, laget av Steinar Kristensen.

Flere av spillesaksgravene fra sørøst-Norge må også kunne kalles aristokratiske graver. Gokstadskipet (C10406) karakteriseres som en høvdinggrav (Petersen 1914:84) og den rike

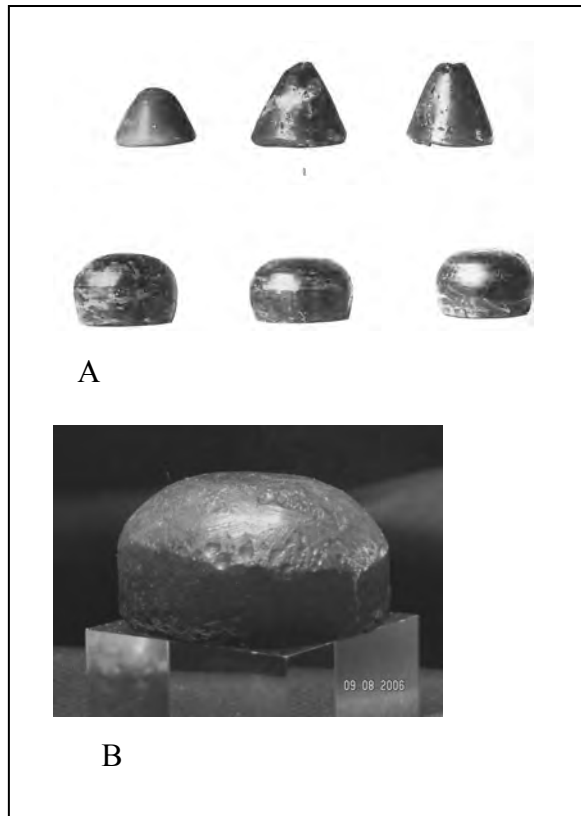

Fig. 35 Spillebrikker fra Storhaug og Østby. A) Glassbrikker (øverst) og Ravbrikker (nederst) fra Storhaugfunnet, Karmøy. (Grieg 1947:Plansje VIII) B) Ravbrikke, C11722, Østby, Larvik. Foto: Steinar Kristensen.

ryttergraven fra Gjermundbu (C27317) er en av landets rikeste vikingtidsgrav (Skre 2005). Graven var rikt utrustet med blant annet sverd med sølvinnlegg, spyd og piler. Den hadde også hjelm og brynje, noe som rangerer graven høyt. Hjelmen i Gjermundbufunnet har likhetstrekk med hjelmfunnet i det nevnte funnet fra Valgårde, båt 6 (Grieg 1947:3). I tillegg var det både smed og snekkerutstyr. Smedutstyr var det også i den funnrrike dobbeltgraven fra By i Løten i Hedmark (C9569). Graven inneholdt rytterutstyr og store mengder våpen, i tillegg til blant annet hengesmykker, spenner og glassperler. Solberg setter ryttergravene i Hedmarksregionen inn i et mønster av graver lagt på storgårder i lokalsamfunnet, i ytterkanten og ikke i sentrum av de antatte smårikene (Solberg 2003:307).

Dette sammenfaller med tilsvarende organisering på Romerike (Skre 1998) og Ringerike (Stylegar 2004b).

Utenfor undersøkelsesområdet, på Karmøy i Rogaland, ble det i 1887 undersøkt ut en meget rik skipsgrav, Storhaugfunnet, datert til første halvdel av 700-tallet og som også inneholdt spillesaker (Opedal 1998:141; 2005:65). I skipet stod et gravkammer som har likheter med tilsvarende funn enkelte steder på kontinentet og særlig med kammergraver på Bornholm (Opedal 1998:43). Graven var særlig rik på våpen, blant annet med to sverd. Det ble også funnet spyd og pilspisser. I tillegg var det flere gjenstander av blant annet gull, rav, bronse og glass. Storhaugfunnet er spesielt sett i ett spillesaksperspektiv. I graven var det nemlig to sett med spillebrikker. Det ene settet bestod av ravbrikker som R474 og noen enkelte som lignet mer på Petersen type B, totalt 20 brikker. Funnet viser klare likhets trekk med det andre brikkesett av rav som er funnet i Norge, 12 brikker fra Østby i Tjølling i Vestfold (se fig. 35). Gården er nabogården til Huseby, hvor det i de senere år er avdekket en hall (Skre 2007:223).

Skre og Stylegar (2004:70) mener at høvdingen på Huseby har plassert sine sentrale støttespillere på gårdene omkring hallen, og det er dermed en nærliggende tanke at det kan være lederen Huseby-høvdingens krigerfølge som holdt på Østby i yngre jernalder. Begge funnene av ravbrikker fra Storhaug og Østby, må anses for å være meget eksklusive. Det andre settet med spillebrikker i Storhaugfunnet bestod av kjegleformede brikker; 12 i blått glass, 4 i gult glass med en rødbrunt topp samt en litt større brikke i mørkeblått glass med en gul spiss. Brikkene er unike i sin karakter. Opedal (1998:141-145) diskuterer om det kan være en småkonge eller en mann som var direkte knyttet til kongen som ble hauglagt ved Karmsundet, uansett var det en mann med høy status.

Ladbyskipet som er Danmarks eneste skipsbegravelsen fra vikingtid inneholdt også brettspill (Thorvildsen 1957). Det ble funnet rester etter et spillebrett, men ingen brikker. Skipsgraven dateres til midten av 900-tallet (Sörensen 2001:57). Det meste av det som må ha vært av våpen i graven var fjernet ved tidligere plyndring, men det ble funnet rester av en skjoldbule og omlag 45 pilspisser. Ved undersøkelser av ryttergraver i Øst-Norge finner Braathen (1989:60-61) klare likheter mellom Ladebyskipet på Fyn og ryttergraven på Asak i Skedsmo (C3802). Graven på Asak, som inngår i analysen av graver med spillesaker, var rikt utstyrt med fullt våpensett. Oppsiktsvekkende er at sporene og bisselet i Asakfunnet har sine eneste paralleller nettopp i Ladbyskipet på Fyn (Braathen 1989:60-61). Han mener derfor at det må ha vært en god kommunikasjon mellom disse to stedene, i Norge og Danmark, omkring midten av 900-tallet (Braathen 1989:167).

Disse eksemplene av kjente aristokratiske graver i England og Skandinavia fra yngre jernalder har vist at funn av spillesaker i elitegraver ikke er et lokalt fenomen avgrenset til sørøst-Norge (jf. kart 2). Det styrker tolkningen av at spillet har en sentral betydning og funksjon blant eliten og da særlig den delen av eliten som er engasjert i krigføring. Gjennom den statusen og krigerrollen som erkjennes i gravene, er det klart at det dreier seg om menn i rollene som militære ledere og som er nært knyttet til makteliten. Likheten i den materielle kulturen indikerer en felles forståelse og bruk av spillet. Den nære kontakten som elitemiljøene må ha hatt seg i mellom understrekes av de mange relasjonene mellom ulike gjenstandsgrupper i disse aristokratiske gravene (se kart 2).

7.4.3 Byrd og ferdigheter

7.4.3.1 Den militære lederens opphav, posisjon og egenskaper

Tacitus beskriver i *Germania* (ca 98 e.Kr.) samfunnsorganiseringen og germanernes valg av ledere (Tacitus kap. 7, 12-15). Mens kongen velges med hensyn til mannens byrd, velges deres hærførere på bakgrunn av sine meritter som kriger, og sin besluttsomhet fremfor hva deres militære kommandomyndighet gir dem. Likevel skriver Tacitus videre at unge sønner av menn som hadde enten fornem byrd eller store fortjenester bak seg, kan få våpen av en høvding på tinget og at "... guttene slutter seg så til de eldre og sterkere, som for lenge siden er godtatt som kriger og de føler ingen skam over å la seg se i høvdingens følg." (Tacitus kap.13). Dette forteller oss at opphav og miljø var en forutsetning for opptagelse av unge krigerne. Rekrutteringen av krigere som skulle inngå i de ulike krigsherrer, høvdinge eller kongers følge, skjedde med andre ord fra smalt øvre sjikt i samfunnet (Davidson 1989:17, Skre 1998:259). Sønner av nobel byrd kunne tidlig bli skilt fra familien og vokse opp i husholdet eller hoffet til høvdinge eller konger andre steder (Steuer 1989:101). Etter trening og oppfostringen kunne unge gutter i enkelte tilfeller måtte stille opp som krigere alt fra 14-årsalderen (Hawkes 1989:3). Davidsson (1989:11) bruker norrøn og angelsaksisk litteratur i sine studier om trening av krigere i yngre jernalder og peker på at det trengs det en god og gjennomgående trening alt fra ungdomsårene om krigeren, og da spesielt den militære lederen, skulle være best mulig skikket til krigføring. De unge krigerne må ha trent opp analytiske, kritiske, strategiske og taktiske egenskaper så vel som våpentrening og fysisk utholdenhet. Dette er egenskaper og ferdigheter som må beherskes om den unge krigeren i fremtiden skulle bli en dyktig og suksessfull militær leder.

Idealene fra *Orknøyingenes saga* og *Rigstula* samsvarer med ridderidealer på flere sentrale punkter. Dette er neppe tilfeldig. Eliten har bevisst brukt ferdigheter som er viktige for rollen disse mennene skal fylle som krigeren. Gjennom fysiske aktiviteter formes den kroppslige krigeren og gjennom den mentale/kognitiv treningen skapes, skjerpes og videreutvikles krigeren sin strategiske vurderingsevne. At dette beskrives i flere kilder og over lengre tid indikerer at det var en bred forståelse av den nytte som eliten hadde av spillet.

Også militære ledere fra nyere tid har beskrevet de egenskaper og ferdigheter som fordres av militære ledere i krig.

”Strategi er kunsten å fordele og anvende militære midler, som væpnede styrker og krigsmateriell, i det øyemed å gjennomføre det som er formålet med striden. Taktikk er disposisjonene med henblikk på og ledelsen av de militære styrker og tekniske operasjoner i de egentlige kamphandlinger. Kortere uttrykk: strategi er kunsten å føre krig, taktikk er kunsten å lede stridshandlinger”

(Montgomery 1968:14).

Feltherren kjent fra slaget ved El Alamein i 1942, Feltmarskalk Montgomery (1968) skriver om strategi og taktikk i boken ”Krigskunstens historie” og fortsetter:

”Dyktighet i å organisere styrkene før slaget begynner, og i å omorganisere dem for å møte de taktiske situasjoner som utvikler seg, er kjennetegnet på feltherretalent.”

(Montgomery 1968:22).

Montgomery (1968:25) uttrykker at en god general er noe han *blir* heller enn være født til. Den gode offiser eller kriger må lære seg faget og den kunst det er å føre krig. Enkelte egenskaper som evnen til å ta raske avgjørelser, utholdenhet, dristighet og dømmekraft ligger nok latent i personen, men det viktigste må altså offiseren trene på, erfare og tillære seg på andre måter. Montgomerys beskrivelse av krigen og dens natur, minner mye om brettspillets prinsipper og mål (jf. kap 7.1).

Militære ledere, også i jernalderen, må være spesialtrente på sine oppgaver om mulighetene som ligger i organiseringen skal kunne utnyttes (Hedeager 1992:96). De må være i stand til å legge strategier, vurdere hvilke taktiske virkemidler som skal benyttes, og de må kunne sette taktikken ut i livet. Ledere skal agere på impuls med gode analytiske løsninger, og holde seg konsentrert og fokusert samt handle innenfor selvkontroll, regler og kodekser som ære. Ledere som hadde vist seg å være smarte diplomater, strateger, navigatører, og kanskje poeter og til og med sjakkspiller, ble høyt respekterte selv om det var andre krigere som var bedre til å ”kløyve” skaller enn dem (Griffith 1995:128).

Skal krigeren bli dyktig må han trene på oppgavene som venter han i fremtiden. Dette gjelder på den ene siden de fysiske som styrke, utholdenhet og håndteringen av våpen. Fysisk fostring i vikingtiden skjedde ofte ved lek og idrett som svømming eller brytekamper (Wahlqvist 1978). Ved idrettskonkurranser, som var populære i yngre jernalder, var det særlig personenes styrke og dyktighet det ble konkurrert i. Krigerens kampteknikk og våpentrening finner vi igjen i konkurranser hvor fekting, spydkasting og bueskyting var noe av det en ble utfordret i (Batey et al. 1996:64). Av særlig relevans for lek som militær trening er dette faktum at når en skulle utfordre hverandre i lek, gjerne i dueller eller mannkamp, var det nettopp i konkurranser med et krigersk tilsnitt. Våpentrening kunne også oppnås ved jakting for

eksempel med jaktfalker. Dette var forøvrig en beskjeftigelse som kombinerte både lek, trening og spenning og som var reservert for samfunnets øvre lag og (Batey et al. 1996:64).

På den andre siden er kognitiv trening også viktig. De riktige analysene, vurderingene og beslutningene kommer ikke av seg selv når det står om krig. Øvelser i tenkelige situasjoner forbereder lederen på striden. Skre (1998:259) hevder at germanske krigerer som hadde krigen som sin primære virksomhet i bunnen må ha hatt en ”... profesjonell og langvarig trening i kampteknikk og i taktisk og strategisk tenkning...”.

7.5 Brettspillet som kognitiv trening

Når det nå er sannsynliggjort at brettspillet i yngre jernalder hadde en sentral plass hos eliten i Skandinavia, og da særlig kriger eliten er det nærliggende å se litt nærmere på om det er egenskaper ved spillet selv som kan ha gjort spillet spesielt interessant og attraktivt for eliten og spesielt militære ledere. Hva er brettspillets vesen og hvordan kan det henge sammen med krigerer i yngre jernalder? Et spillis nytteverdi kan måles i spillets relevans for samfunnet. Om spillet, slik det er foreslått i denne analysen, skal ha hatt en sentral funksjon innenfor den skandinaviske krigereliten, må det ha trekk ved seg som det er ønskelig å nytte seg av. Det er derfor spennende å se om det er spesielle karakteristika ved spillet som kan være av relevans for krigereliten og deres bruk av brettspillet.

7.5.1 Likheter mellom spill, krig og maktpolitiskstruktur

I forberedelsen til krigen mellom Frankrike og Prøyssen i 1870 hadde prøyssiske offiserer trent og simulert krigen ved hjelp av brettspill (Dahl 1984:112). Spillet, som var en videreutvikling av et brettspill som var utviklet på slutten av 1700-tallet, viste seg ypperlig til trening av militære strategier. Treningen av offiserens strategiske evner var så suksessfull at spillet faktisk fikk sin del av æren for prøyssernes seier (Dahl 1984:112). Japanerne gjorde bruk av simuleringer ved hjelp av krigspill i forbindelse med forberedelsene før slaget om ”Midway” i 1942. Problemet ble imidlertid at japanerne ved første gjennomspilling tapte slaget (Dahl 1984:113). Det gjorde at de forsøkte å spille slaget en gang til, men denne gangen ”jukset” de ved å benytte skip som allerede var senket. Dette gav dem deres ønskede seier i spillet, men dessverre for japanerne, så tapte de i virkeligheten; akkurat slik det første spillet hadde vist.

I krig, som ved spillebrettet, møtes to parter til strid. I krig kan striden handle om ressurser som landområder, rikdommer eller mennesker, mens det i brettspillet er seier og dermed ære det handler om til sist. Krigspillene er en stilisert kamp innenfor gitte rammer hva geografi, ressurser og regler angår. Brettet blir den geografiske rammen om slagfeltet hvor kontroll og seier skal gjelde. Ressurser for spilleren er spillets brikker og reglene for bruken av disse. Beherskelsen av *Hnefatavl* krever, som andre krigspill, intellekt, analytisk evne, oversikt, handlingskraft og strategisk og taktisk innsikt. Dette er alle ferdigheter som er viktig ved krig og konflikter, spesielt for de som leder militære styrker. Å kunne tenke flere trekk fram, analysere motstanderens spill, tanker og intensjoner er alle egenskaper som er nødvendige både på spillebrettet og slagmarken.

Vi vet ikke mye om den stridsteknikken som vikingene brukte på slagmarken (Griffith 1995:11). Mye av vikingtidens krigføring i Skandinavia foregikk til sjøs, men når de sloss på land, kjempet de ofte i små enheter (Hillingsø 2001:171). Griffith (1995:105-107) deler vikingtidens krigsformer inn i fire typer; 1) familiefæder slik vi ser de beskrevet i sagalitteraturen (*saga Warfare*), 2) den krigføring eller plyndring som en konge og dennes administrasjon gjorde internt (*Royal Household action*), 3) dra i viking/plyndring (*Going A-Viking*) og 4) hærtokt med større kongelige hærer (*Royal Army Campaigning*). Griffith (1995:106) anslår den kongelige administrasjon og krigere til en styrke på 60-150 krigere når de var på rundreiser i kongens rike. Svinefylking, det vil si at krigerne stiller opp og angriper i en kile-formasjon, er en stridsformasjon som ofte nevnes i litteraturen, men det er likevel mest sannsynlig at vikingene slåss i mindre, kompakte enheter, ofte mot en motstander som var mindre i antall (Griffith 1995:189). Dette var ofte angrep med stort overraskelsesmoment. Det er opplysninger om mange slag hvor vikingene og motstanderne var ulike i styrke og at dette var en spesialitet blant den norrøne stridsteknikken (Griffith 1995:185).

Vikingens stridsteknikk hvor de sloss i mindre grupper i slag hvor motstanderne har et ulikt styrkeforhold finner vi igjen i brettspillet, *Hnefatavl*. Nettopp det ujevne størrelsesforholdet (1:2) mellom forsvarende og angripende styrker er påfallende. Spillet avspeiler en av måtene som skandinaviske krigere i yngre jernalder møtte sine fiender på. Denne likheten mellom spillets prinsipp og stridsteknikken ville danne et godt utgangspunkt for bruk av spill som taktiske trening.

I vikingtiden krevdes det av kongen eller lederen at han stilte seg midt i blant sine menn under

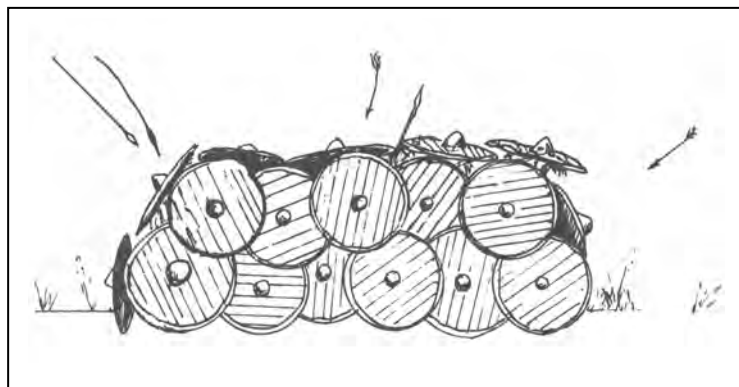

Fig. 36 Skjoldborg. (Griffith 1998:143; figur 15).

striden og det er vanskelig å se for seg den militære lederen vel forvart langt unna stridighetene slik det ble vanlig senere (Griffith 1995:142). Igjen kan likhetene knyttes mellom strid og spill. Kongebrikken, *Hnefi* - spillets militære leder, har sin startposisjon midt på brettet, midt

i striden. Den symbolske lederen med sitt krigerfølge står godt beskyttet, omgitt av sine menn på alle kanter. Dette kan minne om en skjoldborg som vist på fig. 36, en stridsformasjon som ble brukt av norrøne krigere (Griffith 1995:143). Kongen kunne oppholde seg under skjoldborgen en stund i forsvar mot angrep fra motstanderens spyd og piler, men så måtte han ut av beskyttelsen, ut for å lede striden. Da er han sårbar, men samtidig øker hans anseelse og ære som en deltager i de dødelige stridighetene. I *Hnefatavl* kommer kongen ut av den sikre beskyttelsen som soldatbrikkene gir han. Det er med andre ord flere åpenbare likheter i *Hnefatavls* prinsipper og måten som skandinaviske stridigheter ble ført på.

Om vi ser på jernalderens maktpolitiske prinsipp slik den er skissert i kap 3.2 er det en påtakelig likhet mellom *Hnefatavl* og den strukturen som det germanske samfunnet antok i jernalder. Krigerfølget, kongens støttespillere, slik vi blant annet finner det igjen i den merovingerske kongdømmemodellen (*Personenverbandstaat*) til Steuer (1989), har klare analogier til *Hnefatavl*. Den germanske lederen har gjennom lojalitetsbånd og godtgjørelser et pliktoppfyllende følge omkring seg som han benytter i striden. De har sverget ed til kongen/lederen og er villige til å ofre alt for hans suksess. Det samme skjer på brettet i *Hnefatavl*. Følget står omkring sin herre, og følger denne inn i striden. *Hnefatavls* karakter symboliserer dermed viktige elementer ved det germanske følgesvesenet: krigslederen og hans følge i flokk omkring hans person. Spillet uttrykker kjernen i dette.

7.5.2 Spill som mental utvikling

Leken er viktig i utviklingen av menneskers egenskaper enten det gjelder barn eller voksne, krig eller moro. Gjennom lek utforsker barn verden, og gjennom lek og simulering utvikles barnets egenskaper. Kulturhistorikeren Johan Huizinga (1963[1938]) diskuterer i sin bok

Homo ludens lekens vesen og dens betydning som kulturelt fenomen. Lek har alltid en meningsfull funksjon og hver lek betyr noe (Huizinga 1963:9). Huizinga (1963) har et helt kapittel viet til lek og krig, noe som understreker likehet og sammenhengen mellom disse to. Premissene er like, målet og gevinsten likeså. Det er spilleregler i begge, skrevne eller uskrevne. Lek kan grovt deles inn etter to hovedprinsipper; i den første er leken en kamp om noe, i den andre er leken en fremstilling, en iscenesetting av noe (Huizinga 1963:9, 22). Det har vært vanskelig å forklare hvorfor mennesket leker, men en av forklaringene kan være behovet for og ønsket om å øve seg på de mer alvorlige handlinger som livet senere vil by på.

Krig er en alvorlig ting som krigere burde forberede seg på, og i alle germanske språk ord for lek som også gjelder for den virkelige kampen med våpen. I angelsaksiske dikt brukes begrep som *heado-lâc* og *beadu-lâc*, (Kamplek) og *âsc-plega* (spydlek) som begreper for den alvorlige kampen (Huizinga 1963:48). Det samme finner vi i *Ludwigslied*, et dikterisk verk som omhandler den frankiske kongen Ludwig III og dennes seier over normannerne i slaget ved Saucourt i 881. Her omtales frankerne som ”*spilodun ther Vrankon*” – de lekende frankerne (Huizinga 1963:48). Begrepet er selvsagt en dikterisk metafor for kampen, men det viser den klare kobling mellom kamp og spillet. ”Lek er kamp, kamp er lek” (Huizinga 1963:48).

Brettspill er lek i den forstand at det både er en kamp om noe og iscenesettelse av noe. I dag spenner brettspillene fra barns bruk av ludo, spørrespill for hele familien til de mer komplekse strategispill som krever mye kunnskap og innsikt. Å seire eller tape i spill kan være ramme alvor for enkelte, men de fleste bruker spillet nettopp til lek. Nyere forskning har vist at ved å spille *Sjakk* forbedrer spilleren sine intellektuelle prestasjoner vesentlig (Ippolito 2006). En amerikansk undersøkelse utført i perioden 1979-83 analyserte den årlige forbedringen i kritisk tenkning og analytiske evne blant elever i 7.-9. klassetrinn. I gruppen som *ikke* spilte *Sjakk* var forbedringen i snitt 4,6 %, mens det tilsvarende tallet for de som spilte *Sjakk* var hele 17,3 % (Ippolito 2006). Ett lignende forskningsarbeid i Texas i 1997 viste at den sjakkspillende delen av elevene økte prestasjonene i både lesing og matematikk. Ved trening og spilling av *Sjakk* utvikles med andre ord ferdigheter som går langt utenfor sjakksfæren.

”...benefits of chess on math problem solving skills and reading comprehension, an increase in self-confidence, patience, logic, critical persistence, self-control, sportmanship, responsibility, respect for others, self esteem, coping with frustration, and many other influences...”

(Ippolito 2006).

Ippolito (2006) viser at logisk og kritisk tenkning, tålmodighet og selvkontroll er blant de ferdigheter som skjerpes ved bruk av brettspillet. Fordelene som en oppnår ved å spille krigsspill er så opplagte at jeg mener det er rimelig å anta at også yngre jernalderens krigsstrateger kjente til disse fordelene. Det burde dermed ikke være noe i veien for å hevde at ved å spille brettspill fikk krigerne en adekvat trening og opplæring i strategisk og taktisk tenkning. Krigspillene gav i tillegg en intellektuell trening som styrker flere av de egenskapene som kjennetegner medlemmer av eliten, egenskapene som skiller dem fra andre. Erfaring fra brettspillet gjorde strategen i stand til å vurdere spillet fremover, se hvordan det ønskes at spillets skal skride frem, akkurat som i krigssituasjoner. Nettopp evnen til å lese motstanderens tanker og forstå hvordan han vil reagere på ens egne trekk er av de viktigste egenskapene til en krigsleder. Lederen skal også raskt kunne gjøre trekk som hindrer motstanderen i å gjøre endringer i ens egen strategi og taktikk (Montgomery 1968:22).

7.5.3 Gutten som aldri ble den militære lederen han var opplært til...

Brettspillets kognitive opptreningsegenskaper og den nære relasjonen til krigeren og militære ledere, deres behov for fysisk og kognitiv trening og for å fremheve sin særskilte dannelse, kan illustreres med et spesielt gravfunn fra Skottland. I sanddynene ved Balnakeil Bay på nordspissen av Skottland, ble det i 1991 funnet rester av en norrøn grav hvor både metaller og organisk materiale, inkludert større deler av den døde skjellet, var bevart (Batey & Paterson 2007:1). Gravgodset bestod blant annet av sverd, spyd, skjold, ringspenne, glassperler og spillebrikker. Den døde synes å være lagt på siden, liggende på et sverd med en velbevart skjede. Ved siden av liket hadde det ligget et spyd og over hoften et skjold. I høyde med hoften lå flere gjenstander, også spillebrikkene som trolig har ligget i en pung eller lignende. Analysene viste at den døde var et ungt menneske, en gutt på omkring 13 år (Batey & Paterson 2007:4). Skjellettet bar ingen tegn på at han døde en voldsom død. To trekk ved graven til Balnakeil-gutten, gjør funnet spesielt interessant i perspektiver av denne avhandling. For det første er meget få funn av barn eller helt unge mennesker som er identifisert i en grav med spillebrikker. Jeg kjenner ikke til noe annet tilfelle fra yngre jernalder hvor det er funnet spillebrikker i en barnegrave. For det andre viste de osteologiske analysene anomalier på guttens høyre kragebein (Clavicula), overarmsbein (Humerus) og underarmsbein (Ulna). Disse hadde unaturlige forstørrelser som antas å komme av at gutten

har brukt høyre arm mye i tyngre fysiske bevegelser før skjellet har vært fullt utviklet (Batey & Paterson 2007:4).

Funnet av et sverd av ”voksenmannsstørrelse” tyder på at gutten har trent mye med det tunge sverdet, slik at det har påvirket veksten av hans lemmer. Jeg mener at observasjonene i denne graven representerer to av de viktigste ferdighetene hos en fremtidig kriger og militær strateg; henholdsvis den fysiske, og den mentale strategiske treningen. Sverdet, spyd og skjoldet indikerer at det er en kriger som er gravlagt, selv om hans alder er lav. Den unormalt kraftige

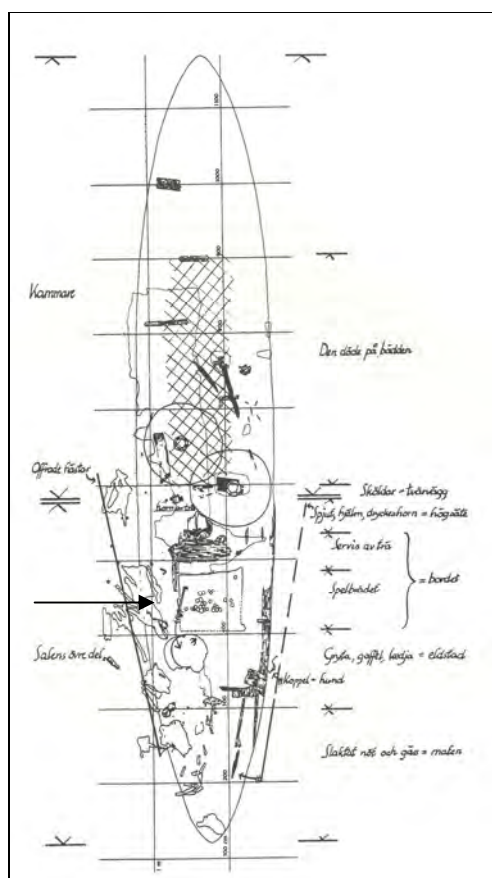

Fig. 37 Båtgraven i Valsgärde 8. Spillebrettets plassering er markert med en pil. (Herschend 1997:53; fig 7).

armen viser den fysiske og stridstekniske treningen som gutten har utført ved bruk av sverdet. Spillebrikkene ved guttens hofte viser at spillet fulgte den unge krigeren som et ”redskap” for mental strategisk trening. Guttens unge alder antyder at treningen av militær ledelse og strategisk tenkning, må ha startet tidlig. Dette var knyttet til samfunnets øvre sosiale lag i og med at gutten fra Balnakeil neppe hadde nådd personlig suksess og omdømme.

Som vist i det overstående eksempelet fra Skottland og i de diskusjoner som i øvrighet er ført i dette kapittelet om brettspilletts rolle og funksjon i sørøstnorsk jernalder, er det tydelig at brettspillet har hatt en meget sentral plass i både opptreningen av elitens sønner med tanke på militær ledelse, men også som et viktig element i elitens dannelse.

Brettspilletts sentrale plassering kan fysisk illustreres med funn fra de tidligere nevnte båtgravene fra

Valsgärde. I båtgraven Valsgärde 8 var krigeren stedt til hvile i båtens akterdel fullt utstyrt med sine våpen (Arwidsson 1954:taf. 43). Den døde hadde vært avskilt fra båtens fremre halvdel ved at to skjold hadde stått oppreist og dannet en vegg på tvers av båten (Herschend 1997:54). Foran veggen var mannens eksklusive hjelm plassert og foran denne igjen hadde det stått oppstilt et brettspill (ca 85 x 85 cm). Det var bevart rester av beslag og et håndtak eller opphengningsanordning. Brikkene, som var av bein og av typen R474, var det bevart

omlag 35 stykker av, hvorav den ene var noe større enn de øvrige (Arwidsson 1954:94). Spillet var dermed trolig *Hnefatavl*.

Frands Herschend ser på graven i Valsgårde 8 som en metafor på hallen og mener at gravens utforming symboliserer den avdøde lederens hallbygning (Herschend 1997:54). Den fremre delen av båten hvor blant annet hjelmen, spillet, jernkjelen og husgeråd var lagt, representerer

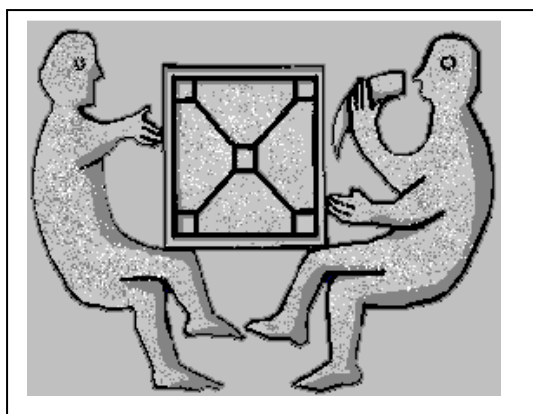

Fig. 38 Scene fra Ocklebo stenen . To personer sitter og drikker av drikkehornet, samtidig med at spillet, *Hnefatavl*, står i mellom dem. (<http://library.thinkquest.org/26408/normanowie.shtml>).

selve hallrommet og dens offentlige sfære; sentrum i hallen (se fig. 37). Den døde derimot, var lagt i sitt ”private” kammer. Hjelmen var plassert der hallens høgsete var og der satt den avdøde ved sitt spillebrett og hadde hatt sitt drikkehorn ved sin side. Jernkjelen lenger frem i båten symboliserer ildstedet med måltidet, kanskje gjestebudet. Denne planen for gjenstandens plassering er påfallende og Herschend (1997:54) mener at spillets tilstedeværelse i graven, og dermed hallen, ikke er uvesentlig og hevder ”... det skulle forvåna om spelet var helt utan symbolvärde och ställningen

ointeressant.” (Herschend 1997:54). At spillet har en så distinkt plassering i hallen, krigerideologiens maktsenter er iøyenfallende. Dette synes også bekreftet gjennom billedlig fremstilling på Ockelbo runsteinen, som dateres til om lag år 1000. To menn sitter ved et spillebrett som trolig er *Hnefatavl*, og den ene holder ett drikkehorn hevet til skål (se fig. 38). Her kombineres drikk og spill. Drikking og drikkeritualer har åpenbar tilknytning til hallen og har inngått i viktige seremonier i forbindelse med gjestebud, hvor vennskap og relasjoner stadfestes (Dillmann 2000:59). Spillet kobling med drikking i hallen ses også her, akkurat som i graven fra Valsgårde 8 gjennom den dodes drikkehorn i nærheten av spillebrettet. I fornaldersagaen *Sturlaug saga Starfsama* fortelles det om et hov hvor det på veggen hang et spillebrett (Dahl 2003:41). Dette viser at spillet var en viktig del av den bygningen hvor viktige begivenheter fant sted. Spillebrettet hang sannsynlig på veggen fordi bygningen ved tidspunktet for episode var sentrum for hovet, den religiøse delen av kulten. Det er imidlertid viktig å være klar over at samme bygging trolig rommet aktiviteter som både var tilknyttet religionen, (hovet) og maktutøvelsen (hallen). Hallbygningene var multifunksjonelle (Dillmann 2000:62).

Brettspillet sentrale plassering i ”hallen” i Valsgårde 8, og tolkningen av spillebrettets plass i hallbygningen som også rommet hovet setter bruken av spill i jernalder inn i større rammer. Spill har av enkelte arkeologer vært knyttet til magi, spådom og skjebnetro. Britt Solli (2002:35) referer til Voluspå, hvor gudene i tiden før Ragnarok sitter i tunet på Åsgard og spiller med gullbrikker. De samme brikkene gjenfinnes i gresset etter Ragnarok. Solli ser brettspillet som en metafor på verden. Som med spillets start og slutt gjenoppstår verdenen etter undergangen. Brikkene deles ut på nytt og med det nye muligheter (Solli 2002:35). Noe av samme tolkninger fremkommer i Torgrim Sneve Guttormsens (2001) artikkel *Spillementalitet i Skandinavia i jernaldre og middelalder*, hvor spillest settes i relasjon til kult. Som Guttormsens kobling mellom makt og kult viser kan de forenes med spillets rolle i samfunnet

Ved å ha påvist brettspillet tilknytning til sentrale deler av krigeraristokratiet i yngre jernalder og selve kjernen av ideologiens maktbasis, hallen, åpnes det muligheter for å forstå spillet symbolske verdi i krigerideologien. Løfter én blikket er det mange muligheter for videre arbeider omkring spillet i yngre jernalder.

8 Endringer i tid, rom og type – endringer i funksjon? Et oppsummerende perspektiv.

Dette arbeidet har vist at brettspillet har gjennomgått store endringer i sørøstnorsk jernalder. Fra importerte spill til spill av lokalt utførelse og med prinsipper tilpasset det germansk-skandinaviske samfunnet. Samtidig endret bruken og brukeren av spillet seg også. Endringene kan knyttes til tre faser; spillenes introduksjon til germanske områder, etableringen og konsolidering av en germansk-skandinavisk spilletradisjon og den germansk-skandinavisk spilletradisjons teppefall til fordel for en all-europeiske spillekultur med først og fremst *Sjakk*.

8.1 Fase 1 Spilleets introduksjon

Den første fasen omfatter yngre romertid og muligens noe inn i folkevandringstid. Spillesaks materialet er import, enten romersk eller romersk provinsial. Spillebrikkene er av glass og oftest i to farger. Brikkene har sannsynligvis vært benyttet til det romerske spillet *Ludus Latruncolorum* og de finnes generelt i rikt ustyrte graver og knyttes dermed til den økonomiske eliten, noe også andre importgjenstander i gravene avspeiler. Brettspillet viser i denne fasen en generell kobling til eliten, det være seg som prestisjeobjekt, gaver eller som ”fritidsgeskjeft”. Det er ikke noen tydelige tegn på at de romerske brettspill er spesielt kjønns spesifikke i denne perioden.

Maktpolitisk er de skandinaviske områdene i endring fra politiske enheter basert på stammestrukturer mot strukturer basert på krigerfølger med basis i non-familiære relasjoner. Krigerfølgestrukturen festner seg ved overgangen mellom RT og FVT og vedvarer i større eller mindre grad til middelalderen. Krigerfølgene belønnes av sine krigsherrer blant annet ved romerske importgjenstander, noe som trolig også omfatter spillesettene av glass.

Det romerske *Ludus Latruncolorum* var et krigsspill som gjenspeilte det romerske rikets militære natur med hærer som i store slag møtte imperiets fiender. Det synes som om at *Ludus Latruncolorum* går forholdsvis raskt ut av bruk i Skandinavia, noe som kan forklares ved de endringene, politisk, militært og sosialt, som skjer ved overgangen til den neste fasen; yngre jernalder.

8.2 Fase 2 Etablering og konsolidering av en germansk-skandinavisk spilletradisjon

I den andre fasen, fra folkevandringstid til tidlig middelalder, endrer spillesaksmaterialet karakter på flere måter. De romersk importerte spillesaker av glass forsvinner helt og lokalt produserte brikkene av bein blir dominerende. Deres utseende og antall endres også fra de tidligere romerske spillene. Det nye spillet får en ny utforming og prinsipper, som blir til det germansk-skandinaviske *Hnefatavl*. Germanerne viderefører det romerske navnet på spill, *tabula*, i sin spilltradisjon, noe som viser at germanerne ikke hadde noen egen pre-romersk tradisjon for brettspill.

Endringen i spilletradisjonen, fra romerske spill til germanske spill, kan naturligvis skyldes at tilførselen av romerske eller romersk inspirerte spill opphørte med Romerrikets sammenbrudd i det 4. århundre. I oppgaven har jeg argumentert for at denne endringen ikke er noen tilfeldighet, men begrunnet i andre samfunnsforhold og maktstrukturer i Skandinavia. Spillet funksjon dets strategiske prinsipper også dermed måtte endres. I yngre jernalder finnes spillesaker i de fleste av tilfellene i mannsgraver, noe som står i sterk kontrast til hva som var tilfelle i eldre jernalder. Brettspillet får en særlig tydelig kobling til våpen og dermed krigeren. Spillesaker finnes nå i stor grad sammen med mye våpen i meget rikt utstyrte graver og i tillegg finnes de i flere graver med fulle våpensett og ryttergraver; med andre ord i graver som kan knyttes til krigeraristokratiet og til følgene rundt krigerherrer eller småkonger. Dette var menn som utgjorde deler av kongenes krigerfølge, altså den germanske politiske plattformen. Det germanske samfunnet gjennomgikk som nevnt omfattende endringer hvor germanske idealer, kultur og krigerideologi ble dyrket frem og det ble skapt en bevisstgjøring og distansering fra de romanskinfluerte områdene. Samfunnet er klart endret fra å være et samfunn hvor lojaliteten og allianse gikk til stammen, til en struktur hvor krigere sverget ed til en herre mot godtgjørelser. Denne strukturen vedvarer gjennom hele yngre jernalder og står sterkt i skandinavisk vikingtid.

Spillet sentrale plassering i graven og, som vist også i hallen er spennende. Der representerer det kjernen i hallens miljø, krigeraristokratiet gjennom krigerfølget og krigen vist gjennom det virtuelle slaget på brettet. Det er mulig spillet kan ha vært en metafor på den strukturen

som krigeren var en del av, og at spillet var gitt til ham av sin herre, som tegn på båndene dem mellom.

Endringene i spillet, fra romerske *Ludus Latruncolorum* til det germansk-skandinaviske *Hnefatavl* skjer dermed i perioder hvor den germanske krigerideologien og den germansk-skandinaviske bevisstheten er kjernen og limet i samfunnsstrukturen. *Ludus Latruncolorum* var utdatert, det var romersk og var et spill som ikke relaterte seg til samfunnet sitt lenger, verken i struktur og identitet. Det nye spillet *Hnefatavl* fant raskt sin plass i Skandinavia og hadde på flere måter, samfunnsmessig og stridsmessig, likheter med det germaniserte Skandinavia. Spillet understreket den germanske identiteten og ble sentral i det maktpolitiske elitesjiktet helt til overgangen til fase tre; middelalder.

8.3 Fase 3 Teppesfall for jernalderkrigerens virtuelle arena

Den tredje fasen, som ikke er behandlet i noe vesentlig grad i denne oppgaven, er overgangen til middelalderen. Spillematerialet endrer seg raskt når *Sjakk* opptrer i norske områder alt på begynnelsen av 1000-tallet (McLees 1990:28). Endringer i gravskikken gjør det imidlertid vanskelig å se forbindelsen mellom brettspill og sosial status, men flere testamenter fra middelalder elite som referere til fordeling av sjakkbrett (Eales 1986:22), indikerer at brettspillet fremdeles har en tilknytning til makteliten. De skriftlige kildene antyder det samme ved å beskrive eliteidealene i samfunnet. Det er imidlertid tydelig at det nå er *Sjakk* som er det dominerende spillet. Spillesaker som kan knyttes til *Hnefatavl* går raskt ut av bruk og de yngste funn av spillet i Trondheim, er fra siste halvdel av 1100-tallet. Da har spillet en tid vært en del av håndverkermiljøet, blant annet hos smeder og skomakere på Øra i Trondheim (Noreide 1994:213-242). Sjakkspillet, som er et mer sofistikert og avansert spill med andre prinsipper enn *Hnefatavl*, finner raskt sin plass blant eliten i den nye samfunnsstrukturen som oppstår i begynnelsen av middelalderen. Sjakkspillet natur og strategiske prinsipper passer et differensiert statsapparat med spesialiserte tjenestemenn for både kirke og stat bedre enn *Hnefatavl*. De siste spor vi finner av det gamle spillet er i de fattige områdene i middelalderbyene (McLees 1990:176). *Hnefatavl* hadde mistet sin samfunnsmessige status.

8.4 Avslutning

Funnet av spillesaker i sørøst-Norge fra jernalderen og funn fra middelalderbyen Trondheim, viser at spillet endrer samtidig som store samfunnsendringer. Samfunnet går fra et stammesamfunn til et samfunn basert på krigerfølget til middelalderens statsstrukturer. Spillet endres tilsvarende; fra romerske til germanske til det alleuropeiske *Sjakk*.

Undersøkelsen har vist at spill og samfunn hang tett sammen i sørøst-Norge, og sannsynligvis også innen den germanske krigerideologien i Skandinavia og nordvest-Europa. Brettspillet må ha en relevans til samfunnet om det skal ha noen nytte. Da den germanske identiteten og krigerideologi blomstret opp, ble restene av romersk inspirert spilletradisjon endret til *Hnefatavl*, slik at det var mer relevant for den nytten den skulle ha. Spillet likheter med krig og maktpolitiske strukturer, og det at spillet får klare koblinger til krigereliten, viser at spillet endret funksjon. Fra å være import, statusmarkør og kanskje tidsfordriv, får spillet i yngre jernalder en viktig rolle i strategisk trening av militære ledere. Samtidig viser spredningen av brettspill blant aristokratiske miljøer i Nord-Europa at spillet hadde en felles symbolikk som trolig gikk uten på spillets opptrenings evner. Spillet blir en del av dannelsen og en siviliseringskode som eliten tar i bruk for sine maktpolitiske strategier. At *Hnefatavl* går ut av bruk og blir hurtig borte i begynnelsen av middelalderen kan forklares på samme måte som overgangen i eldre jernalder; spillet miste sin samfunnsmessige relevans. Samfunnet fungerte annerledes enn i jernalderen, strukturene var endret.

Jeg vil hevde at de tilnærmede synkrone endringene som spillesaks materialet og samfunnet i Skandinavia oppviser gjennom jernalder og ved inngangen til middelalderen sannsynliggjør at spillet har hatt roller og funksjoner som ikke kan kobles fra samfunnet. Eliten har etter min oppfattelse endret og brukt brettspillet slik at det passet deres strategier, og kastet vrak på det når det var kommet i utakt med samfunnet.

Hnefatavl hadde hatt sin reise; fra høvdingens hall til skomakerens stue.

Litteratur

Arbman, Holger

1940 *Birka, die Gräber. Tafeln*. Kungl. Vittrethets Historie och Antikvitets Akademien. Almqvist & Wiksells Boktryckeri, Uppsala.

Arrhenius, Birgit

1983 The Chronology of the Vendel graves. I *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium, in Stockholm, February 2-3, 1981*, Studies 2, redigert av J. P. Lamm og H.-Å. Nordstrøm, s. 39-70. The Museum of National Antiquities, Stockholm.

Arwidsson, Greta

1942 *Die Gräberfunde von Valsgärde I, Valsgärde 6*. Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiæ Universitatis Upsaliensis I. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

1954 *Die Gräberfunde von Valsgärde II, Valsgärde 8*. Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiæ Universitatis Upsaliensis IV. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

1977 *Die Gräberfunde von Valsgärde III, Valsgärde 7*. Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiæ Universitatis Upsaliensis I. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

1983 Valsgärde. I *Vendel Period Studies. Transactions of the Boat-grave symposium, in Stockholm, February 2-3, 1981*, Studies 2, redigert av J. P. Lamm og H.-Å. Nordstrøm, s.71-82. The Museum of National Antiquities, Stockholm.

Axelsson, Louise

2000 *Gåtfulla lämningar i Borg. Analys, identifiering och datering av fyndmaterial från Raä 34, Borg, Björkö 1998/1999*. Swedish Seminar Papers in Archaeology 2000-2003.

Batey, Coleen, Helen Clarke, R.I. Page og Neil S. Price

1996 *Vikingenes verden*, redigert av James Graham-Campbell. J.W. Cappelens forlag, Oslo.

Batey, Coleen E. og Caroline Paterson

2007 A Viking Burial at Balnakeil, Sutherland. I *Early Medieval Art and Archaeology in the Northern World: Studies in Honour of James Graham-Campbell*, redigert av A. Reynolds and L. Webster. Upaginert. Brill Publications. I trykk.

Bell, Robert Charles

1960 *Board and Table Games From Many Civilizations*. Oxford University Press, London.

Bender Jørgensen, Lise

2005 Tekstilhåndverk. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 383-386. Pax forlag, Oslo.

Berglund, Lars

1970 Hnefatafl – en gåta? *Saga och Sed*. s. 80 – 91. Kungliga Gustav Adolfs Akademiens Årbok

Braathen, Helge

1989 Ryttergraver. *Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Varia 19. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

Brøgger, Anton W.

1916. La-Ténekjedelen fra Sande i Jarlsberg. I *Oldtiden VII* s.65-72, Christiania.

Carver, Martin

1992 *Sutton Hoo. Burial Ground of Kings?* British Museum Press, London.

Christensen, Arne Emil

2005a Gokstadskipet. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 134-135. Pax forlag, Oslo.

2005b Osebergskipet. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 283-286. Pax forlag, Oslo.

Council of Europe Art Exhibition

1992 *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*, redigert av Else Roesdahl. Nordisk ministerråd, København.

Dahl, Annette

2003 *Tafl emk ôrr at eflé...- Brettspill i vikingtid og middelalder*. Upublisert Mastergradsavhandling i Nordisk vikingtids- og middelalderkultur, Universitetet i Oslo.

Dahl, Tor Edvin

1984 *Spillenes verden*. Grøndahl & Søn forlag, Oslo.

Davidson, Hilda Ellis

1989 The Training of Warriors. I *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*, redigert av Sonia Chadwick Hawes, Oxford University Committee for Archaeology Monograph No. 21, s. 11-23. Oxford.

Dillmann, François-Xavier

2000 Kring de rituelle gästabuden i fornskandinavisk religion. I *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. redigert av Anders Hultgård, s. 51-73. Nya Doxa, Nora.

Eales, Richard

1986 The game of chess: an aspect of medieval knightly culture. I *The ideals and practice of medieval knighthood. Papers from the first and second Strawberry Hill conferences*, redigert av Christopher Harper-Bill og Ruth Harvey, s.12-34. The Boydell Press. Woodbridge.

Elias, Norbert

1982 [1939] *The History of Manners. The Civilizing Process: Volume I*. Oversatt av Edmund Jephcott. Pantheon Books, New York.

Elfwendahl, Magnus

1999 *Från skärva till käril. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala*. Lund Studies in Medieval Archaeology 22. Avhandling i medeltidsarkeologi vid Institutionen för arkeologi, Lunds Universitet.

Endrei, Walter og László Zolnay

1988 *Fun and Games in Old Europe*. Corvina, Budapest.

Evans, Angela Care

1994 *The Sutton Hoo Ship Burial*. British Museum Press, London.

Forseth, Lars

1993 *Vikingtid i Østfold og Vestfold. En kildekritisk granskning av regionale forskjeller i gravfunnene*. Upublisert Magistergradsavhandling, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo.

Grieg, Sigurd

1947 Gjermundbufunnet. En Høvdingegrav fra 900-Årene fra Ringerike. *Norske Oldfunn VIII*, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Griffith, Paddy

1995 *The Viking Art Of War*. Greenhill Books, London.

Gudesen, Hans Gude

1980 *Merovingertiden i Øst-Norge. kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*. Varia 2. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Guttormsen, Torgrim Sneve

2001 Spillementalitet i Skandinavia i jernaldre og middelalder. I *Nicolay* nr 85, s. 4-19. Institutt for arkeologi, konservering og kunsthistorie, Universitetet i Oslo.

Hanisch, Morten

2001 *Gravritualene - fortelinger om ære? : et nytt perspektiv på vestnorsk gravmateriale fra romertid og folkevandringstid*. Upublisert Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Haahr Kristiansen, Dorthe

1997 *Brætspil og brikker i dansk vikingetid og middelalder. En diskussion af metoder og perspektiver ved studier af emnet*. Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev og Afdelingen for Middelalder-arkæologi; Moesgård, Århus Universitet.

Hawkes, Nigel

1996 *Opening Gambit in Early Version of Draughts took 2,000 Years to Emerge*. Elektronisk dokument <http://www.romanglassmakers.co.uk/times.htm>, lesedato 30.11.2006

Hawkes, Sonia Chadwick

1989 Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England: an Introduktion. I *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*, redigert av Sonia Chadwick Hawkes. Oxford University Comitte for Archaeology Monograph No. 21, s. 1-9. Oxford.

Hedeager, Lotte

1992 *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag
1994 Kingdoms, Ethnicity and Material Culture: Denmark in a European perspective. I *The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in North-Western Europe*, redigert av Martin Carver, s. 279-300. The Boydell Press, Woodbridge.

Hedeager, Lotte og Kristian Kristiansen

1982 Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø. I *Kuml 1981, årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 81-164, København.

Heiberg, Jacob

1882 Beskrivelse over de i Gokstadskibet fundne menneskeben. I *Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord*. Beskrevet af N. Nicolaysen, s. 73-76. Cammermeyer, Kristiania.

Helliksen, Wenche

1997 *Gård og utmark på Romerike 1100 f.kr – 1400 e.kr. Gardermoprojektet*. Varia 45. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Herschend, Frands

1997 *Livet i Hallen. Tre fallstudier i den yngre jernalderens aristokrati*. Occasional Papers in Archaeology No. 14, Institutionen För Arkeologi och Antik Historia, Uppsala Universitet, Uppsala.

Hilingsø, Kjeld G. H

2001 War in History. Doctrine, Leadership and Effect on Society. I *War as a Cultural and Social Force. Essays on Warfare in Antiquity*, redigert av Tønnes Bekker-Nielsen og Lise Hannestad, Historisk-filosofiske skrifter 22, s. 166-174. Det Konglige Danske Videnskabernes Selskab, København.

Hjørungdal, Tove

1991 *Det skjulte kjønn : patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, Institute of Archaeology, University of Lund.

Härke, Heinrich

1997 The Nature and Burial Data. I *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, redigert av Claus Kjeld Jensen og Karen Høilund Nielsen, s. 19-27. Aarhus University press, Århus.

Huizinga, Johan

1963 [1938] *Homo Ludens. Om kulturens oprindelse i leg*. Oversatt av Niels Christian Lindtner. Gyldendals Uglebøger, København.

Ippolito, Dean J.

2006 *Benefits of Chess for children*. Elektronisk dokument. <http://deanofchess.com/benefits.htm>, lesedato 12.4.2007.

Jensen, Stig

1991 *Ribes Vikinger*. Den antikvariske samling, Ribe.

Johansen, Lise Marie Bye

2005 *Perler i nordisk jernalder. Mote eller mening?* Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo.

Jørgensen, Lars, Birger Storgaard og Lone Gebauer Thomsen

2003 *Sejerens Triumf – Norden i skyggen af det romerske imperium*, redigert av Jørgensen, Lars, Birger Storgaard og Lone Gebauer Thomsen. Nationalmuseet, København.

Kjos, Ole Aleksander Ihlen

2003 *Det romerske vinserviset - germanske statussymboler? En analyse av graver med romersk vinservise i Danmark og Norge*. Hovedoppgave i nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo.

Krüger, Thomas

1982 Das Brett- und Würfelspiel der Spätlatènezeit und römischen Kaiserzeit in freien Germanien. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen I 15. Der Archäologischen Kommission für Niedersachsen, Hildesheim.

Kvam, Bjarne

2000 Dannelselse - bedsteborgerlighed eller kulturformidling. Elektronisk dokument
<http://kpi.dk/artikler/BjKvam%2002.htm>, lesedato 14.4.2007.

Lindquist, Malin

1984 Spielsteine, Würfel und spielbretter, I *Birka II:I. Systematische Analysen der Gräberfunde*, redigert av Greta Arwidsson, s. 215-218. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin. Almquist & Wiksell. Stockholm.

Martens, Irmelin

1969 Gravfeltet på By i Løten. I *Årbok, Universitetets Oldsaksamling 1965 – 1966*. s. 11-148. Oslo.

McLees, Christopher

1990 *Games people played Gaming-pieces, boards and dice from excavation in the medieval town of Trondheim, Norway*. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 24. Riksantikvaren, Trondheim.

Meling, Trond

2000 *Graver med hest og hesteutstyr. Eit uttrykk for makt og alliansar på Vestlandet i merovingertida?* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.

Michaelsen, Karsten Kjer

1992 *Bræt og Brik, Spil i jernalderen*. Wormanium, Høibjerg.

Murray, Harold James Ruthven

1952 *A History of Board-Games Other Than Chess*. The Clarendon Press, Oxford.
1962 [1913] *A history of Chess*. The Clarendon Press, Oxford.

Montgomery, Bernhard Law

1968 *Krigskunstens historie*. Gyldendal Norsk forlag, Oslo.

Mundal, Else

2004 Edda- og Skaldedikt. I *Handbok i norrøn filologi*, redigert av Odd Einar Haugen, s. 215-267. Fagbokforlaget, Bergen.

Myhre, Bjørn

1987 Chieftain's graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration period. *Studien zur Sachsenforschung* 6, s. 169-187. Hildesheim.

Nicolaysen, Nicolay

1879 Udgravninger i 1879. Løiten paa Hedemarken. I *Aarsberetningen for Foreningen til Norske fortidsmindersmerkers bevaring*, s. 97-132. Kristiania.

1882 *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*. Cammermeyer, Kristiania.

Nordberg, Andreas

2003 *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornordisk religion*. Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen 2003. Religionshistoriska institutionen, Stockholm Universitet, Stockholm.

Noreide, Sæbjørg Walaker

1994 Håndverket. I *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985*. Riksantikvarens skrifter nr. 7, s. 213-242. Trondheim.

Nybruget, Per Oscar

1992 Åkerfunnet. Grav eller depot. I *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e. Kr. Åkerseminaret, Hamar 1990*, redigert av Egil Mikkelsen og Jan Henning Larsen. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekke nr. 13, s.23-40. Oslo.

Opedal, Arnfrid

1998 *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. AmS-småtrykk 47. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

2005 *Kongens død i et førstetlig rike. Skipsgravritualer i Avaldsnes-området og aspekter ved konstitueringen av kongemakt og kongerike 700-950 e. Kr.* Acta Humaniora nr. 228, avhandling for graden dr.philos. ved Universitetet i Oslo, Unipub, Oslo.

Owen, Olwyn

1999 The Gaming Pieces. I *Scar. A Viking Boat Burial on Sanday, Orkney*, redigert av Olwyn Owen og Magnar Dalland, s. 127-132. Tuckwell Press, East Linton.

Parker Pearson, Michael

1999 *The archaeology of death and burial*. Sutton Publishing, Stroud.

Pedersen, Anne 1997

Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th century Denmark? I *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspectiv, AD 1 – 1300. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2 – 4 may 1996*, redigert av Anne Nørgård Jørgensen og Birthe L. Clausen. Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History Vol 2, s. 123-135, København.

Pedersen, Unn

2000 *Vektlodd - sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? : vektloddenes funksjoner i vikingtid : en analyse av vektloddmaterialet fra Kaupang og sørøst-Norge*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo.

Persson, Jan

1976 Spel och dobbel. I *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*, redigert av Anders W. Mårtensson, *Archaeologica Ludensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae VII*, s. 379-382. Lund.

Petersen, Jan

1914 Brettspillet i Norge i Forhistorisk Tid. *Oldtiden – Tidsskrift For Norsk Forhistorie VI*, s. 75-90.

1919 *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingtidens vaaben*.

Videnskapsselskabets skrifter II. Historisk-filosofisk. Klasse 1919 no. 1. Kristiania.

1951 *Vikingtidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II Historisk-filosofisk Klasse 1951. no. 4. Oslo.

Pilø, Lars Holger

2002 *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premissenene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Avhandling for dr.art.graden ved Universitetet i Oslo.

2007 The Settlement: Extent and Dating. I *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publications Series, Volume I, Norske Oldfunn XXII*, redigert av Dagfinn Skre, s. 172-178. Aarhus University Press, Aarhus.

Resi, Heid Gjøstein

2005a Perler. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 287-289. Pax forlag, Oslo.

2005b Romertid. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 309-315. Pax forlag, Oslo.

Rygh, Oluf

1885 *Norsk Oldsager. Ordnete og forklarede*. Cammermeyer, Kristiania.

Rytter, Jens

1997 *Gevirhåndverket i Konghelle ca 1140 – 1300. Råstoff, produksjonsomfang og organisering, med hovedvekt på produksjonsberegningmetoder*. Upublisert hovedfagsoppgave i Nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo.

Rønne, Ola

1999 *Rogalands merovingertid. Perspektiv på en funnfattig periode*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo.

Sandberg, Martin

1994 *En rik man får spell? En undersökning av spelutensiler tillförda Statens Historiske Museum mellan åren 1891 och 1983*. Uppsats CD. Inst. för arkeologi ved Uppsala universitet, Uppsala.

Sande, Siri

1997 Spill og Brikker. *Klassisk Forum* 1997(2):7-24.

Sellevold, Berit Jansen, Ulla Lund Hansen og Jørgen Balslev Jørgensen

1984 *Iron age man in Denmark. Prehistoric man in Denmark*, Vol III. Nordiske fortidsminner serie B, bind 8. Det konglige nordiske oldskriftsselskab. København.

Shetelig, Haakon

1912 *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens museums skrifter. Ny række, bd II. No 1. John Griegs boktrykkeri, Bergen.

Skre, Dagfinn

1998 *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200 – 1350 e. Kr.* Acta Humaniora 32, Publisert avhandling for Dr. Philos graden ved Universitetet i Oslo. Universitets forlaget, Oslo.

2005 Buskerud. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 63-68. Pax forlag, Oslo.

2007 Excavation of the Hall at Huseby. I *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publications Series, Volume I, Norske Oldfunn XXII*, redigert av Dagfinn Skre, s. 223-248. Aarhus University Press. Aarhus.

Skre, Dagfinn og Frans Arne Stylegar

2004 *Kaupang the Viking Town. The Kaupang exhibition at UKM, Oslo 2004-2005*. Universitetet i Oslo.

Slomann, Wencke

1959 *Sætrangfunnet. Hjemmelig Tradisjon og Fremmend Innslag*. Norske Oldfunn IX. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Solberg, Bergljot

1985 Social status in the merovingian and viking periods in Norway from archaeological and historical sources. *Norwegian Archaeological Review*. Vol 18 nos 1 – 2, s. 61 – 76.

2003 *Jernalderen i Norge. Ca 500 f.kr – 1030 e.kr*. Cappelen Akademiske forlag. Oslo.

2005a Bevæpning. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 37-42. Pax forlag, Oslo.

2005b Dekkvåpen. I *Norsk arkeologisk leksikon*, redigert av Einar Østmo og Lotte Hedeager, s. 76-79. Pax forlag, Oslo.

Solli, Britt

2002 *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax, Oslo.

Sperr, Alexandra

2005 *Gaming Artefacts of the Viking Homelands and Northwest Expansion. A Study of Tafl Games*. Upublisert Degree of Master of Philosophy, University of Glasgow.

Steuer, Heiko.

1989: Archaeology and History: Proposal on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. I *The Birth of Europe: Archaeology and Social Development in the first Millennium A.D*, redigert av Klavs Randsborg. *Analecta Romana Instituti Danici Supplementum XVI*, s. 100-122. Roma.

Stolpe, Hjalmar

1912 *Graffältet vid Vendel. Undersökt af Hjalmar Stolpe. Beskrifet av Hj. Stolpe och T. J. Arne*. Kungl. Vitterhets och antikvitets akademien. K. L. Beckmans Boktryckeri, Stolckholm.

Straume, Eldrid

1984 *Fasettslipte glass i nordiske graver fra 4. og 5. århundre e.Kr*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Oslo.

Stummann Hansen, Steffen

1989 Toftanes – en færøysk landnamsgård fra 9.-10.århundrede. I *Hikuin* 15. Forlaget Hikuin. Højbjerg.

Stylegar, Frans Arne

2004a *Lid - båtgraver og båtsymbolikk omkring Lindesnes*. Elektronisk dokument.

<http://arkeologi.blogspot.com/2004/10/lid-btgraver-og-btsymbolikk-omkring.html>, lesedato 26.1.2007.

2004b Mellom Stein og Gjermundbu: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og middelalder. I *Halvdanshaugen – Arkeologi, historie og naturvitenskap*, redigert av Jan Hennig Larsen og Perry Rolfsen. Universitetets kulturhistoriske museums skrifter nr. 3, S 145- 182, Oslo.

2005 *Våpengraver fra vikingtid i Rogaland* Elektronisk dokument

<http://arkeologi.blogspot.com/2005/03/vpengraver-fra-vikingtid-i-rogaland.html>, lesedato 28.1.2007.

2007 The kaupang Cemeteries Revisited I *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publications Series, Volume I, Norske Oldfunn XXII*, redigert av Dagfinn Skre, s.65-126. Aarhus University Press. Aarhus.

Sörensen, Anne C.

2001 The Ship. I *Ladby – A Danish Ship-grave from the Viking Age*. Ships & boats of the North, Vol 3. s. 41-57. Special-trykkeriet Viborg, København.

Thorvildsen, Knud

1957 *Ladby-skibet*. Nordiske fortidsminder. H. J. Lyng og søn, København.

Undset, Ingvald

1878 Norske oldsager i fremmende museer. En oplysende fortegnelse af Ingval Undset. Kristiania Videnskabselskab. Dybwad, Khristiania.

Wahlqvist, Bertil

1978 *Vikingarnas vilda lekar: en tid för idrott*. P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm.

Wallace, Patrick

2002 Viking Age Ireland, AD 850-1150. I *The Treasure of the National Museum of Ireland*, redigert av Patrick F. Wallace og Ragnall Ó Floinn, s. 213-256. Gill & Macmillan, Dublin.

Skriftlige kilder

Orknøyingenenes saga

1970 Oversatt av Anne Holtsmark. Thorleif Dahls kulturbibliotek. H. Aschehoug & Co. Oslo.

Rigstula

1993 [1975] I *Eddadikt*, oversatt av Ludvig Holm-Olsen. J. W. Cappelens forlag, Lillehammer.

Soga om Grette Åsmundsson

1977 Oversatt av Arne Ommedal. Norrøne bokverk. Det norske samlaget, Oslo.

Tacitus, Cornelius

1968 [98. e.Kr.] *Germania*. I *Agricola og Germania*. Oversatt av Trygve Width. Thorleif Dahls Kulturbibliotek. Aschehoug & Co. Oslo.

Katalog

Gravfunn

Spillesakens museums nr: København: mus.nr. 764		Funnets museums nr: København: mus.nr. 763, 772, 774, 775, 805, 806, 813 (no.2), 820	
Gård: Asak		Kommune/Fylke: Skedsmo, Akershus	
Spillesakens type (antall): R474 (2), R472 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 2 brynesteiner (763), 3 hestetøy beslag av bronse (772), et opphøyet fint bearbeidet bronsestykke (774), bronsekjede (775), hengelås med nøkkel (805), en krok (806), bissel (813 no 2), sigd (820).			
Funnomstendigheter: Funnet ”i en mæktig høi...med spor af brand...”. Funnene stammer fra Kaptein Sommers samling som ble overlevert museet i februar 1812.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1805

Spillesakens museums nr: København: mus.nr. 765		Funnets museums nr: København: mus.nr. 810, 813 (no 3), 822b, 824, 825, 829, 830	
Gård: Hvattum		Kommune/Fylke: Gran, Oppland	
Spillesakens type (antall): R474 (11)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Spydspiss(810), bisel (813 no 3), 2 jernringer (822b), beslag med bevegelig ring (824), beslag (825), spore (829) og en skjoldbule (830).			
Funnomstendigheter: Funnene stammer fra Kaptein Sommers samling som ble overlevert museet i februar 1812.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1806

Spillesakens museums nr: København: mus.nr. 766		Funnets museums nr: : København: mus.nr.: 589, 763c, 763e, 798, 803, 804, 809, 821, 829	
Gård: Flygstad		Kommune/Fylke: Sørum, Akershus	
Spillesakens type (antall): R474 (6), R475 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Kleberkar (763e), en liten menneskelignende figur (spillebrikke?)(589), spydspiss (809), et stykke av et tveegget sverd og en smedtang (821), hammer (798), ildstål (804), spore (829), fragmenter av nagler og jernspenner (803) og en brynestein (763c). Beifiguren lå i klebersteinskaret.			
Funnomstendigheter: Funnene stammer fra Kaptein Sommers samling som ble overlevert museet i februar 1812.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1796

Spillesakens museums nr: K/X Dorteheugen		Funnets museums nr:	
Gård: Lamøya		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Ring av jet, glassfluss perle, spinnehjul i leire, synål av jern, jernkrok, sigd, ildstål, 2 jernringer, ca 180 båtnagler			
Funnomstendigheter: Arkeologiske undersøkelser ved Charlotte Blindheim			
Gravskikk: Ubrent i båt	Datering: Vikingtid	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1953

Spillesakens museums nr: C252, C252		Funnets museums nr: C245-254	
Gård: Alu vestre		Kommune/Fylke: Ringsaker, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (24), R475 (3)		Materiale: Bein, hvalrosstann	
Øvrig gravgods: Øks, tveegget sverd, spydspiss, skjoldbule, 4 pilspisser, ringspenne av bronse, fil, hammer, knipetang, bissel, beinkam, jernurne			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: ma	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C476		Funnets museums nr: C476-481	
Gård: Henhaug		Kommune/Fylke: Nes, Akershus	
Spillesakens type (antall): R475 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 2 spydspisser, 9 pilspisser			
Funnomstendigheter: Funnet i haug			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: ma	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C548		Funnets museums nr: C548	
Gård: Blaker		Kommune/Fylke: Sørum, Akershus	
Spillesakens type (antall): R474 (5)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Ikke registret annet gravgods			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C624		Funnets museums nr: C617-644	
Gård: Sætrang		Kommune/Fylke: Ringerike, Buskerud	
Spillesakens type (antall): R179 (16)		Materiale: Glass (15), stein(1)	
<p>Øvrig gravgods: 3 fingerringe av gull, 2 spiralringe av gull, 2 fingerringe av sølv, over 900 perler (omlag 500 i glass, 200 i rav og 200 i koral/Brent leire og 1 i sølv), glassbeger (Eggers 230), kar av glass, 6 kar av barlind og diverse messing beslag til disse, 6 leirkar, 2 treskål, lærbelte med forgylt sølvblikk med innsatt blått glass, ringer- og små plater av sølv, tveegget sverd, bronsebeslåt og med rester av skjede og skjedebeslag, 5 spydspisser, 2 skjoldbuler (R217, R221), 2 kniver og bronseknapp til den ene, 2 drageformet fibula i bronse (R240), knapp av bronse som trolig er en tredje spenne, liten remspenne i bronse, bronse - og kobber ringer, sølvvør (fra et smykke?), øreskje i bronse (R164), pinsett i bronse, endestykke i bronse til et drikkehorn, 3 spinnehjul i bronse, 1 spinnehjul i stein, ildstål rester av en saks, skafthullsøks(!), glattslipt stein, rester av ulltøy, skinn, pels, glass og jernfragmenter, beinrester bla. av menneskekjeve og en hodeskalle, kjeve av sau, tann av gris</p>			
Funnomstendigheter: Funnet ved borttagning av jord.			
Gravskikk: Ubrent	Datering: Romertid	Kjønn: Dobbel	Funn år: 1834

Spillesakens museums nr: C798-799		Funnets museums nr: C797-804	
Gård: Østby nordre		Kommune/Fylke: Rakkestad, Østfold	
Spillesakens type (antall): Petersen B (7), R475 (1)		Materiale: Bein	
<p>Øvrig gravgods: Sverd, 2 beinkammer, forsteinet sjøpinnsvin (Echinus), bryne, messingkjele (R726), fragmenter av en skål av stein (kleber?), diverse fragmenter av jern og tre. Store mengder Brente bein</p>			
Funnomstendigheter: I haug			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: ma	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C842-843		Funnets museums nr: C842-844	
Gård: Tåsen		Kommune/Fylke: Oslo	
Spillesakens type (antall): R474 (11), R475 (3)		Materiale: Bein	
<p>Øvrig gravgods: 2 Tveegget sverd, spydspiss med mothaker, messingbeslag, 2 sporer (?)</p>			
Funnomstendigheter: Funnet ved gravning av kjeller.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1834

Spillesakens museums nr: C993		Funnets museums nr: C993	
Gård: Asker prestegård		Kommune/Fylke: Asker, Akershus	
Spillesakens type (antall): Petersen B (4), R475 (1)		Materiale: Bein	
<p>Øvrig gravgods: Syl, bissel (?), 3 klinknagler, Ukjent redskap i jern.</p>			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug på prestegården.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: ma	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C2674		Funnets museums nr: C2646-2680	
Gård: Holmegaard		Kommune/Fylke: Mandal, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): R179 (1)		Materiale: Stein	
Øvrig gravgods: 3 leirkar, trebøtte med messingbeslag, rester etter ulltøy som har vært foret av pelsverk, 2 sverd, hvorav de ene med flere sølvbeslag (R194), det andre med bronse beslag, øks, 4 spydspisser, 6 pil - eller kastespydspisser, 2 skjoldbuler, flere skjoldbeslag, 3 kniver med treskaft hvorav en med bronsebeslag, messingbeslag til belte, deler av sverdknapp, trebolle, 2 sakser, veskyttel-formet stein (beltestein?), 1 korsformet spenne i bronse, rester av en bøylespenne, 2 bronsepinsett, fragmenter i glass, flere messingbeslag, kitt til trekar. Deler av ubrent kranie og beinpiiper.			
Funnomstendigheter: Undersøkt av gårdbrukeren i 1860			
Gravskikk: Ubrent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Mann	Funn år: 1860

Spillesakens museums nr: C2704		Funnets museums nr: C2701-2707	
Gård: Skogsfjord vestre		Kommune/Fylke: Mandal, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (15)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Sverd, spydspiss, stor kniv(?), messingkjele, øks, glassperle, noen klinknagler, diverse jernstykker, slagg, bein av dyr, bla. bjørn.			
Funnomstendigheter: Funnet i jorden.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C2793		Funnets museums nr:	
Gård: Alm		Kommune/Fylke: Gran, Oppland	
Spillesakens type (antall): R474 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Ikke registret annet gravgods			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C3802		Funnets museums nr: C3786-3802	
Gård: Asak		Kommune/Fylke: Skedsmo, Akershus	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Sverd (R489, M-type), øks (H-type), 2 spydspisser (R527), skjoldbule, bissel (Petersen 1919: fig. 18), 2 stigbøylar av jern (Braathen type B), 2 sporer av jern (R586), 2 spenner av jern, skål av kleber (R729), kniv, spinnehjul av kleber (R434), diverse kroker, ringer og tynne plater av jern.			
Funnomstendigheter: Funnet i en sandhaug i forbindelse med graving etter veifyll.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1865

Spillesakens museums nr: C3875, C3933		Funnets museums nr: C3866-3875, C3933	
Gård: Alm østre		Kommune/Fylke: Stange, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R470 (1), Petersen C (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Tveegget Ulfbertshverd med sølvinnlegg (Petersen 1919, fig. 120, type T), spydspiss (I/K-type), øks med prikkornering (type L), 2 skjoldbuler, bissel, 2 stigbøyler (Braathen type D), remspenne, 2 rembeslag i jern, skålformet urne av kleber, beinkam.			
Funnomstendigheter: Funnet i haug.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1866

Spillesakens museums nr: C4041		Funnets museums nr: C4040-4042	
Gård: Gjulem nordre		Kommune/Fylke: Rakkestad, Østfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Bøyleformet spenne i bronse			
Funnomstendigheter: Funnet i haug			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1866

Spillesakens museums nr: C4413		Funnets museums nr: C4409-4413	
Gård: Ven		Kommune/Fylke: Stange, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R475 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Tveegget sverd, øks, 2 skjoldbuler, jernkjele			
Funnomstendigheter: Funnet i en rundgravhaug			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C4474		Funnets museums nr: C4474	
Gård: Hov nedre		Kommune/Fylke: Gran, Oppland	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (7)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Deler av flatt bronsebeslag med linjeornamentikk med liten nagle.			
Funnomstendigheter: Utgravd av Nicolaysen			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1868

Spillesakens museums nr: C5943		Funnets museums nr: C5939-5946	
Gård: Langlo		Kommune/Fylke: Stokke, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R179 (8)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: 2 spydspisser, 2 bøylespenner i bronse, beinkam, rester av flere leirkar. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Utgravninger ved Nicolaysen			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Mann	Funn år: 1872

Spillesakens museums nr: C6784		Funnets museums nr: C6784	
Gård: Sundby		Kommune/Fylke: Ullensaker, Akershus	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Lite leirkar, noen klinknagler, bryne. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug.			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C7199-7200		Funnets museums nr: C7199-7201	
Gård: Ustad		Kommune/Fylke: Hurum, Buskerud	
Spillesakens type (antall): Petersen B (15), R475 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Fiskesøkke, ildflint, skiferbryne			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C7701		Funnets museums nr: C7700-7702	
Gård: Burum		Kommune/Fylke: Råde, Østfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Spinnehjul i leire (?), noen klinknagler. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Nicolaysens utgravning av en tidligere jevnet gravhaug i forbindelse med jernbanearbeider.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1876

Spillesakens museums nr: C8659		Funnets museums nr:	
Gård: Holbø		Kommune/Fylke: Vågå, Oppland	
Spillesakens type (antall): Petersen B (14)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Sammenblandet av minst to gravfunn. 1 sverd, 1 øks, 1 skjoldbule, 10 pilspisser, jernredskap, 2 jernvirvler, 2 små hammerhoder, jernbor, kniv, rasp?, tang, to celt (paalstav), 2 sakser, 1 ljåblad, 2 jernkroker, 1 jernkjele, frag. av kleberkar, diverse jernsaker.			
Funnomstendigheter: Funnet ved nrydning			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1873

Spillesakens museums nr: C8854		Funnets museums nr: C8850-8854	
Gård: Halmstad		Kommune/Fylke: Rygge, Østfold	
Spillesakens type (antall): R178 (1)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: 2 leirkar, Spinnehjul av leire, beinkam. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet i lav rund haug			
Gravskikk: Brent	Datering: Yngre romertid	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1877

Spillesakens museums nr: C9569		Funnets museums nr: C9528-9579	
Gård: By		Kommune/Fylke: Løten, Hedmark	
Spillesakens type (antall): Petersen C (6)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 2 kleberkar, tveegget sverd (T-type), spydspiss (K-type), øks (type K), 2 skjoldbuler (R565), 12 pilspisser, bissel, 2 stighbøyer (Braathen 1989 type C), 2 sporer, bjelle, 6 remspenner, 2 hammerhoder, 2 tener, knipetang, fil, ambolt, skålvekt, støpeform, 2 saumlo, 2 kniver, hulmeisel, 3 meisler, bor, 2 celter, 2 bryner, ildstål, flint, nøkkel av jern, små hengsler, 2 sledekroker, hovbeslag, jernnagler, doppsko, 3 hengesmykker i bronse, 9 glassperler, ringnål av jern, beinkam, 20 små nagler, nålebryne, flere Ukjente redskaper av jern. Brente bein			
Funnomstendigheter: Utgravninger ved N. Nicolaysen			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Dobbel	Funn år: 1878

Spillesakens museums nr: C9674		Funnets museums nr: C9672-9676	
Gård: By		Kommune/Fylke: Løten, Hedmark	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (21)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Kniv, rembeslag av jern, endeknap til knivskaft i bronse, 4 flintstykker, 11 klinknagler, oval remspenne med beslagplate av jern. Brente bein, bla. av hest.			
Funnomstendigheter: Utgravninger ved N. Nicolaysen			
Gravskikk: Brent	Datering: Merovingertid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1879

Spillesakens museums nr: C9679		Funnets museums nr: C9677-9679	
Gård: By		Kommune/Fylke: Løten, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (3)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 3 klinknagler, ildstål, 2 knapper av jern, 3 bryner. Brente bein			
Funnomstendigheter: Utgravninger ved N. Nicolaysen			
Gravskikk: Brent	Datering: Merovingertid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1879

Spillesakens museums nr: C9716-9717		Funnets museums nr: C9714-9717	
Gård: Berg		Kommune/Fylke: Løten, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (1), R475 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 3 Pilspisser			
Funnomstendigheter: Funnet i en av flere store hauger.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C10059		Funnets museums nr:	
Gård: Opstad		Kommune/Fylke: Tune, Østfold	
Spillesakens type (antall): R178 (1)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: Sammenblandet gravfunn. Fra minst fire hauger. Spydspiss, vevskyttel, flere store glassperler, Brent flint, ubestemmelig bronse, jernsaker, klinknagle, fragment av knivblad, fragment av 2 spinnehjul ett i brant leire og ett i sandstein. En spor og et økseblad skal også være funnet på samme gård.			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C10186		Funnets museums nr: C10185-10192	
Gård: Leihol		Kommune/Fylke: Vang, Oppland	
Spillesakens type (antall): R179 (24)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: Tveegget sverd med rester av belgen, ca 100 perler, hvorav 4 av rav, resten glass, bronsespenne (R253), bronsepinsett, beltering i bronse, remendebeslag, bronsebeslag mulig til knivskaft, beltstein(?), fragmenter av minst 2 leirkar, kitt til trekar, 4 vevlodd av skifer, diverse jernstykker bla. 1 nagle. Et par stumper Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet i en større haug.			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Dobbel	Funn år: 1880

Spillesakens museums nr: C10240		Funnets museums nr: C10238-10243	
Gård: Dalen		Kommune/Fylke: Tokke, Telemark	
Spillesakens type (antall): R179 (7)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: 3 leirkar, sølvør tilhørende en hingedop (R281), noen stykker av flat bronsebeslag som har en ring festet til den ene siden som en løkke, flere klinknagler, diverse jernfragmenter.			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C10406, C10457		Funnets museums nr: C10384-10466	
Gård: Gokstad		Kommune/Fylke: Sandefjord, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1), spillebrett (1)		Materiale: Horn, tre	
<p>Øvrig gravgods: Skip med dertil utstyr som mast, anker, landgang, 3 lettåter, tekstiler, 64 skjold (ca. 35 bevarte buler), slede, 5 senger av eik, flere kar av tre, tiner og kopper av tre, dreiede kar, fat, tallerken og kopper av tre, kobberkjel, jernkjel, 2 skjerdinger, 4 spekeføler (?), 12 trespader, 2 bor, celt, øks, 3 fiskekroker, pilspiss, jernlenke, 3 hundehalsbånd hvorav ett i bronse, hovbeslag med isbrodd, bissel av forgylt bronse, div jernbeslag til kister etc, et stort antall remspenner og beslag av forgylt bronse samt mange beslag av bly, dopsko i forgylt sølv, ulltøy, skinnstykker, minst 12 hester, minst 6 hunder, påfugl, teltduk av ulltøy, utskårede teltskier, treredskaper til å binde fiskegarn med, rester av en ridesal (?), skinnpung, silketøy.</p>			
<p>Funnomstendigheter: Undersøkt av Nicolaysen etter at skipet var funnet ved at bondens sønner begynte å grave i haugen.</p>			
Gravskikk: Ubrent i skip	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1880

Spillesakens museums nr: C10842		Funnets museums nr: C10842	
Gård: Reme vestre		Kommune/Fylke: Lindesnes, Vest-agder	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Stein	
<p>Øvrig gravgods: 2 leirkar, klinknagle, noe jernfragmenter. Noe Brente bein.</p>			
<p>Funnomstendigheter: Funnet i en liten gravhaug som det tidligere hadde vært gravd i.</p>			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1880

Spillesakens museums nr: C11322		Funnets museums nr: C11317-11324	
Gård: Finstad søndre		Kommune/Fylke: Stange, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Bein	
<p>Øvrig gravgods: Tveegget sverd med sølvinnlegg og rester av glassinnlegg (R510), spydspiss, øks (K-type), 2 skjoldbuler (R565), 2 pilspisser, 2 stigbøyer (R590) men med meget bred fotplate, 2 sporer, klebersteinskar av traufom (R730), diverse knapper og nagler hvorav noen har bronsebelagte hoder, bjelle og noen beslag av Ukjent funksjon, sideskinne av beinkam med flettverksornamentikk. Brente bein.</p>			
<p>Funnomstendigheter: Funnet i en jordblandet røys, omlag 3 - 4 fot under toppen. Karet lå veltet over de fleste gjenstandene, mens skjoldbulene lå over karet.</p>			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C11772		Funnets museums nr: C11772-11774	
Gård: Østby		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R474 (12)		Materiale: Rav	
Øvrig gravgods: 5 små glassperler, noen store perler, øks.			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C13028		Funnets museums nr: C13024-13030	
Gård: Tveitane		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R179 (1)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: 2 spinnehjul, ett i kleber og ett i annen bergart, jernkniv, kvartsbryne, polyedrisk perle i blått glass, 2 knuste leirkar, kroknøkkel, diverse jernfragmenter.			
Funnomstendigheter: Utgravning ved N. Nicolaysen.			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Yngre romertid	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1886

Spillesakens museums nr: C15658		Funnets museums nr: C15658-15659	
Gård: Tune søndre		Kommune/Fylke: Tune, Østfold	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (6)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Små klumper av bronse, 4 knapper av bronse tilhørende en hektespenne. 2 leirkar. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet i en haug av Lorange.			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1869

Spillesakens museums nr: C15923		Funnets museums nr:	
Gård: Opstad		Kommune/Fylke: Tune, Østfold	
Spillesakens type (antall): R474 (4)		Materiale: Rav	
Øvrig gravgods: Ikke registrert annet gravgods			
Funnomstendigheter: Utgravning ved Lorange			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1869

Spillesakens museums nr: C17819		Funnets museums nr: C17819-17821	
Gård: Bjerke		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Hammerhode (R394?), skiferbryne, flere vevlodd i Brent leire, diverse jernsaker som kroker, hengsel. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Utgravning ved N. Nicolaysen.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1894

Spillesakens museums nr: C18352		Funnets museums nr: C18352	
Gård: Mellem Ror		Kommune/Fylke: Rygge, Østfold	
Spillesakens type (antall): Petersen B (5)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Skiferbryne, en del klinknagler, liten meisel (R415), diverse jernfragmenter.			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C19335		Funnets museums nr: C19334-19335	
Gård: Verpe		Kommune/Fylke: Bø, Telemark	
Spillesakens type (antall): R177 (11)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Spenne av bronse (R243), bronsenøkkel, jernring.			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C19606		Funnets museums nr: C19606-19607	
Gård: Leikvam		Kommune/Fylke: Sauherad, Telemark	
Spillesakens type (antall): R178 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Sort leirkar. Brente bein			
Funnomstendigheter: Utgravning ved N. Nicolaysen			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1899

Spillesakens museums nr: C20315		Funnets museums nr: C20315	
Gård: Arstad		Kommune/Fylke: Stange, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (2), R475 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: 2 vektlodd i bly			
Funnomstendigheter: Ukjent			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C21697		Funnets museums nr: C21697	
Gård: Ås		Kommune/Fylke: Sand, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R176 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Leirkar, kitt til trekar			
Funnomstendigheter: Funnet ved arbeider i sandtak. Undersøkt av Gustafson og Mørck			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1909/10

Spillesakens museums nr: C22762		Funnets museums nr: C22762	
Gård: Gile		Kommune/Fylke: Østre Toten, Oppland	
Spillesakens type (antall): R474 (10)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Liten og enkel remspenne i jern, remspenne med oval bøyle og firesidig beslag, 2 pilspisser, kniv, jernkrok, 3 runde knapper av jern, jernring med hengende krampe, 80 klinknagler og spiker, flere tynne båndformede beslag av jern, ildflint, skiferbryne, diverse jernfragmenter bla. ten. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Utgravning av Jan Petersen			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1921

Spillesakens museums nr: C22841		Funnets museums nr: C22841, C21616-21617	
Gård: Skari		Kommune/Fylke: Gran, Oppland	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (4)		Materiale: bein	
Øvrig gravgods: Armrings av bronse (R711), remspenne av bronse med forgyldt ornamentikk, spydspiss (usikker), hank til leirkar, bjørneklo. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet av Gustafson i en haug. Spennen og spydspissen stammer trolig fra samme funnet, endog noe usikkert.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1908

Spillesakens museums nr: C23256		Funnets museums nr: C23256	
Gård: Eik		Kommune/Fylke: Søgne, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): R176 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Bronsekjele (R353), beinkam, ildstål, ildstein, rester av bjørnefell og gul-grønn filt, 7 Brente bjørneklør, bjerkenever. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Overpløyd haug, utgravd under oppsyn av Lærer Peter Lund Søgne.			
Gravskikk: Brent	Datering: Folkevandringstid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C24743		Funnets museums nr:	
Gård: Alu vestre		Kommune/Fylke: Ringsaker, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (3)		Materiale: Rav (2), bein (1)	
Øvrig gravgods: Ikke registrert annet gravgods			
Funnomstendigheter: Funnet i en gravhaug på et jorde. Tilveksten opplyser at funnet muligens tilhører det tidligere innsendte funnet fra Alu vestre, C245-254			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C25595		Funnets museums nr: C25595	
Gård: Gile		Kommune/Fylke: Østre Toten, Oppland	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (5)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Beinkam, brente bein, ubrente dyrebein, tenner.			
Funnomstendigheter: Funnet ved nydyrkning.			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C26307		Funnets museums nr: C26307	
Gård: Vatne ytre		Kommune/Fylke: Hægebostad, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): R177 (12)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Deler av minst 3 leirkar (ett som R361), beinkam (R159), flat ring av sølv (ikke fingerring), liten remspenne av bronse, kniv med sølvholk (?), ubestemmelige rester av sølv og bronse, diverse jernfragmenter, noen slagglumper, never, noe bearbeidet bein av Ukjent funksjon, dyretann. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet i en stor haug. Etter gravd av Per Fett.			
Gravskikk: Brent	Datering: Folkevandringstid	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C26476-26478		Funnets museums nr: C26476-26478	
Gård: Rosseland		Kommune/Fylke: Evje og Hornes, Aust-Agder	
Spillesakens type (antall): R177 (15), R176 (3)		Materiale: Bein, stein	
Øvrig gravgods: Fragmenter av minst 3 leirkar, beinkam, 2 ildsteiner, kvartsbryne, vektskål av bronse (R181) uten randornamentikk, men med stjernemønster i bunnen, noen jernnagler. Brente rensede bein.			
Funnomstendigheter: Alle funn fra samme haug. Funnet ved planeringsarbeider (C26476-77). Funnet ved ettergravning av Sverre Marstrander (C26478)			
Gravskikk: Brent	Datering: Folkevandringstid	Kjønn: Mann	Funn år: 1936

Spillesakens museums nr: C27269		Funnets museums nr: C27269 a-w	
Gård: Østhassel		Kommune/Fylke: Farsund, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): R474 (3)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Bronsekar (R726), Sverd (type O), 2 spydspisser (R529), 3 økser hvorav den ene med utsvinget egg, 2 skjoldbuler (R562), bissel, stekepanne (R430), ambolt (R393), 200 klinknagler (R421), Oval bronsespenne med lave knopper, grønn glassperle, enkel ringspenne av bronse, spinnehjul av stein, 2 avlsteiner, fiskesøkke, skiferbryne, diverse jernsaker av Ukjent funksjon. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet av tyske soldater i forbindelse med befestningsarbeider, og undersøkt av arkeologisk skolert Major Ernst Sprockhoff fra den tyske hær.			
Gravskikk: Brent i båt	Datering: Vikingtid	Kjønn: Dobbel	Funn år: 1942

Spillesakens museums nr: C27317		Funnets museums nr: C27317 a-3r	
Gård: Gjermundbu		Kommune/Fylke: Ringerike, Buskerud	
Spillesakens type (antall): R474 (3), R475 (2)		Materiale: Bein	
<p>Øvrig gravgods: Tveegget sverd med sølvinnlegg, doppsko av bronse (vikingsverd fig. 115-116), 2 spydspisser (R532, R551) hvorav en med sølv og kobbermetall i geometrisk dekor på falen, 2 økser (vikingsverd fig. 40, 4, K-type), 8 pilspisser (R539), 4 skjoldbuler (R563), deler av en ringbrynje, hjelm av jern, rangle av jern (R460), 2 flotte stighbøyer (R590), 2 sporer av jern (R585), 5 bisler (4 som R569, 1 som R576), isbrodd til hest (R591), 5 kroker av jern (R466), 3 kniver, celt av jern (R401), fil av jern (R399), 2 bryner, sigd (R384), saks (R443), remspenne av jern (R581), Stor remspenne av jern, avlang remspenne av jern, ildstål (R426), 2 trebeinet brannføtter, svarvekniv (R412), stekepanne (R430), jernkjele (731), skjerding av jern, flere ten, kroker og virvler av jern, flere jernbeslag og hengsler til skrin og kiste, hengelås, diverse båndformede beslag av jern, fragmenter av jern med Ukjent funksjon, diverse spiker og nagler. Brente dyre bein.</p>			
<p>Funnomstendigheter: Funnet av gårdbruker forbindelse med husbygging, men utgravd av Sverre Marstrander og Charlotte Blindheim</p>			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1943

Spillesakens museums nr: C27910		Funnets museums nr: C27940 a-m	
Gård: Sostelid		Kommune/Fylke: Åseral, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): R179 (1)		Materiale: Glass	
<p>Øvrig gravgods: Skår fra minst 6 forskjellige leirkar hvorav ett er et "vortebeget", fragmenter av minst 4 kvartsitt bryner, ildstein (R156).</p>			
<p>Funnomstendigheter: Funnet ved undersøkelser av eldre jernalder gårdsanlegget på Sostelid.</p>			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C29262		Funnets museums nr: C29262 j-q	
Gård: Ås vestre		Kommune/Fylke: Sande, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R177 (5)		Materiale: bein	
<p>Øvrig gravgods: Skaft eller håndtak av bein, hårnål av triangulær type, skaft til kjøttkniv(?), beinkam, flere bearbejdede og ornamenterte beinbiter med Ukjent funksjon, rester av en bronsefibula, 20 bjørneklør. 1,6 kg Brente bein.</p>			
<p>Funnomstendigheter: Sjøvolds gravfeltsundersøkelser sommeren 1954</p>			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1954

Spillesakens museums nr: C30061		Funnets museums nr: C30061	
Gård: Vidarshov		Kommune/Fylke: Vang, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (3)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Høveljern (R411), deler av en flintdolk.			
Funnomstendigheter: Undersøkt av Irmelin Martens			
Gravskikk: Ukjent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C30149		Funnets museums nr: C30149	
Gård: Istre søndre		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Beinkam, deler av kamfuttal, fragmenter av flat beinnål, deler av flere leirkar, diverse jernfragmenter bla. 2 hanker, 4 nagler, rester av et knokkelformet kvartsittbryne, flint, hjerteformet pilspiss av flint, leirklining. 18 bjørneklør. 2,15 kg Brente bein.			
Funnomstendigheter: Undersøkelser ved Elisabeth Skjelsvik			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1959

Spillesakens museums nr: C32757		Funnets museums nr: C32575 a-d, f, i, q-x	
Gård: Grålum		Kommune/Fylke: Tune, Østfold	
Spillesakens type (antall): R179 (10)		Materiale: Glass	
Øvrig gravgods: Kniv (R145), 4 jernspiker, deler av ornert bein - hårnål(?), minst 2 leirkar, beltegarntyr i form av 11 avlange beltebeslag i bronse, 8 stykker smeltet glass (brikker?), beinkam, 2 stykker forBrent sølv, 13 dyreklør. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Utgravd av stud. mag. art Danckert Monrad-Krohn			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1970

Spillesakens museums nr: C33447, C34331		Funnets museums nr: C33447, C34331	
Gård: Lalum nordre		Kommune/Fylke: Stange, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (52)		Materiale: Bein, stein	
Øvrig gravgods: Beinkam, nagle, skiferbryne, 2 runde og en liten oval stein som kan ha vært en probérstein, rund svolvelkisløkke, rektangulære beltebeslag i sølv, 5 fragmenter av tynt grønt glass, diverse bronsefragmenter hvorav en er tenformet, jernnagler, brynefragmenter, 3 tenner, dyreklo, slagg, rektangulært bronsebeslag, V-formet kantbeslag i bronse, flatt bronsebeslag med 5 små jernnagler, diverse varmpåvirket bronsefragmenter, blå kubisk glassperle, flere ornamenterte beingjenstander med Ukjent funksjon, 1 skjell, Brent flintstykke			
Funnomstendigheter: C33447:Funnet ved pløying høsten 1968, og innsendt av gårdbruker Per Godager. C34331: Gravd ut av Per O. Nybruget			
Gravskikk: Brent	Datering: Merovingertid	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1968/73

Spillesakens museums nr: C34689		Funnets museums nr: C34689	
Gård: Kverner		Kommune/Fylke: Ullensaker, Akershus	
Spillesakens type (antall): Petersen B (1)		Materiale: Stein	
Øvrig gravgods: 2 ovalspenner i bronse; sen type (vikingtidens smykker, fig. 37, 1), trefliketspenne av bronse i borrestil (Vikingtidens smykker fig. 98), kniv (vikingtidens redskaper fig. 110), liten oval stein, traufornet kleberkar (vikingtidens redskaper fig. 196). Ubrente menneskebein av knær og tær.			
Funnomstendigheter: Funnet ved grunnarbeider av bonden, og han traff på funnet på ca 30 cm dyp. Over funnet lå et "jevnt brunt, trestøvaktig lag, 1 m langt, 15-20 m bredt". Innkommet ved ØK registrering i 1976.			
Gravskikk: Ubrent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Kvinne	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C34758		Funnets museums nr: C34758 kk-aaa	
Gård: Gamme		Kommune/Fylke: Gran, Oppland	
Spillesakens type (antall): R177 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Rester av en korsformet spenne, del av rund bronsenål, ring av bronse, deler av beinkam, kniv, skår av en bulevase og andre leirkar, spinnehjul av kalkstein, nøkkelring av bronse med kroknøkkel av jern, bronsebånd med linjedekor, bearbeidede beinstykker med Ukjent funksjon, skrinhank, sigd, diverse bronse- og jernfragmenter. Brente menneske bein.			
Funnomstendigheter: Nødgravning utført av arkeolog Ellen Anne Pedersen			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1977?

Spillesakens museums nr: C34884 b		Funnets museums nr: C34884 b-f	
Gård: Fuskeland		Kommune/Fylke: Mandal, Vest-Agder	
Spillesakens type (antall): Petersen fig. 6 (5)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Beinkam, harpikstetning, 11 bjørneklør. 1,650 kg Brente bein.			
Funnomstendigheter: Sterkt skadet haug, ettergravd av Per O. Nybruget			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1977

Spillesakens museums nr: C35042		Funnets museums nr: C35042 a-i	
Gård: Berg søndre		Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold	
Spillesakens type (antall): R177 (3)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Bronsekjele, 2 beinkammer, 1 beinpilspiss, flere skår av leirkar, Brent flintavslag, bjørneklo, diverse bearbeidede bein med Ukjent funksjon. 1,5 kg Brente bein.			
Funnomstendigheter: Nødgravning ved arkeologene Rolf Scheen og Arne Emil Christensen			
Gravskikk: Brent	Datering: Eldre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C35251		Funnets museums nr: C35251 a-u	
Gård: Grevegg		Kommune/Fylke: Trøgstad, Østfold	
Spillesakens type (antall): R474 (1), Unika (1)		Materiale: Stein, rav	
Øvrig gravgods: Tveegget sverd (type M), kleberkar (R729), bronsehempe (hank til trekar?), sigd (vikingtidens redskaper fig. 86), virvel av jern (vikingtidens redskaper fig. 221), remspenne av jern, 2 kniver, diverse ten, ringer og krok av jern, bryne, diverse naglefragmenter, eggeformet stein. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Haug skadet ved villabygging. Undersøkt av Øystein Johansen i juli 1980.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: 1980

Spillesakens museums nr: C36400 g, h		Funnets museums nr: C36400 a-p	
Gård: Rosseland		Kommune/Fylke: Evje og Hornnes, Aust-Agder	
Spillesakens type (antall): R177 (9), R176 (2)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Fragmenter av grønt tykkvegget glassbeger med blått overfang (Straume 1984, pl 7), rester av minst 2 leirkar, 2 bronseringer, 9 små tynne bronsebiter, flat jernplate med nagle i midten, diverse jernspiker med bevarte trerester, beinkam, flintstykke, 8 bjørneklør, tetningskitt. 4 mennesketenner og 870 gram brente menneskebein som er kjønnsbestemt til å stamme fra en kvinne.			
Funnomstendigheter: Undersøkt av Perry Rolfsen september 1984			
Gravskikk: Brent	Datering: Folkevandringstid	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1984

Spillesakens museums nr: C37550 y		Funnets museums nr: C37550 a-z	
Gård: Kjølstad vestre og østre		Kommune/Fylke: Sør-Odal, Hedmark	
Spillesakens type (antall): R474 (1)		Materiale: Bein	
Øvrig gravgods: Tveegget sverd med sølv og bronse mønster (type T), spydspiss (type K), Øks (type H), 2 skjoldbuler (R565), 8 pilspisser (R536, R538, R539), 2 kniver (vikingtidens redskaper fig. 104, 107), 2 bisler av jern (vikingtidens redskaper fig. 9), 2 sledekroker (vikingtidens redskaper fig. 49), virvel av jern (vikingtidens redskaper fig. 221), grytehank i jern, sigd (vikingtidens redskaper fig. 85), ildstål (R426), hengelås og nøkkel av jern med bronsebelegg, 4 skrinbeslag med bronsebelegg, skrinhasp, 11 nagler med bronsebeslag på hodene, 6 klinknagler, diverse jernfragmenter bla. 25 ten, 2 skiferbryner.			
Funnomstendigheter: Sverd, spydspiss og øks funnet av grunneier, resten av Per O. Nybruget ved etterundersøkelser.			
Gravskikk: Brent	Datering: Vikingtid	Kjønn: Mann	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C51629 p		Funnets museums nr: C51629 a-v	
Gård: Rafnes		Kommune/Fylke: Bamble, Telemark	
Spillesakens type (antall): R178 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Dreiekværn med over - og underligger, jernnagle, hestebrodd (?), nøkkel av jern (vikingtidens redskaper fig. 257-8), 3 kniver, 2 pilspisser, 3 flintstykker, perle av rød glassfluss, diverse nagler og spiker, diverse jerngjenstander med Ukjent funksjon., Brente dyretenner. Brente bein.			
Funnomstendigheter: Funnet ved gravfeltsundersøkelser av Inge Lindblom			
Gravskikk: Brent	Datering: Yngre jernalder	Kjønn: Ukjent	Funn år: 1974

Spillesakens museums nr: C51630 a		Funnets museums nr: C51630 a-q	
Gård: Rafnes		Kommune/Fylke: Bamble, Telemark	
Spillesakens type (antall): R178 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Pilspiss av jern, øre og blick av jern tilhørende kar eller gryte, flere jernten, diverse ten og fragmenter av jern med Ukjent funksjon, kniv, ca 40 nagler, 2 bryner, leirklining, flere hestetenner. Brente bein			
Funnomstendigheter: Funnet ved gravfeltsundersøkelser av Ellen Anne Pedersen			
Gravskikk: Brent	Datering: Yngre jernalder	Kjønn: Mann	Funn år: 1974

Spillesakens museums nr: C51637 m		Funnets museums nr: C51637 a-r	
Gård: Moer nordre		Kommune/Fylke: Ås, Akershus	
Spillesakens type (antall): R179 (1)		Materiale: Leire	
Øvrig gravgods: Fibel av sølv og bronse, 23 perler hvorav 2 gullfolierte, 1 laget av sølv belagt med gull og 3 ravperler; resten av glass, fingerring av sølv, spinnehjul av bly med rester av ten og tråd, jernbeslag, jernslag, garntråd, tekstilfragmenter, rester av en tretten, skår av keramikkvase (R361)), skår fra 2 andre leirkar, 1 tann, 1 kvartsavslag. 1,35 kg Brente bein			
Funnomstendigheter: Undersøkt av arkeolog Torgrim Sneve Guttormsen			
Gravskikk: Brent	Datering: Romertid	Kjønn: Kvinne	Funn år: 1998

Bosetningsfunn

Spillesakens museums nr: C38683		Funnets museums nr:	
Gård: Åker		Kommune/Fylke: Hamar, Hedmark	
Spillesakens type (antall): Petersen B (1)		Materiale: Bein	
Funnomstendigheter: Funnet i stolpehull			
Datering: Yngre jernalder		Funn år: 1990-92	

Spillesakens museums nr: C50230	Funnets museums nr:
Gård: Garder	Kommune/Fylke: Ullensaker, Akershus
Spillesakens type (antall): Unika	Materiale: Leire
Funnomstendigheter: Funnet i et stolpehull	
Datering: Yngre jernalder	Funn år: 1994-96

Spillesakens museums nr: C51644	Funnets museums nr:
Gård: Moer nordre	Kommune/Fylke: Ås, Akershus
Spillesakens type (antall): R178 (1)	Materiale: Leire
Funnomstendigheter: Boplassfunn	
Datering: Eldre jernalder	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C52003	Funnets museums nr: C52003, C52516, C52517, C52519
Gård: Kaupang nordre og søndre	Kommune/Fylke: Larvik, Vestfold
Spillesakens type (antall): Petersen B (2), R179 (3), R474 (10)	Materiale: Bein (2), flint (1), glass (1), hvalrosstann (1), leire (5), rav (1), stein (2)
Funnomstendigheter: Arkeologiske utgravninger	
Datering: Vikingtid	Funn år: 1998-2002

Løsfunn

Spillesakens museums nr: C706	Funnets museums nr: C706
Gård: Ukjent	Kommune/Fylke: Røyken, Buskerud
Spillesakens type (antall): R474 (1)	Materiale: Bein
Funnomstendigheter: Innsamlet av "...Præsten Mørck i Hurum og skulle for største delen være fundne i jorden i Hurum og Røken.."	
Datering: Vikingtid	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: C9998	Funnets museums nr: C9998
Gård: Haugen	Kommune/Fylke: Tune, Østfold
Spillesakens type (antall): R475 (1)	Materiale: Bein
Funnomstendigheter: Funnet på jordet der hvor jord fra skipshaugen på Tune ble lagt.	
Datering: Yngre jernalder	Funn år: Ukjent

Spillesakens museums nr: 21142	Funnets museums nr: C21142
Gård: Øverby søndre	Kommune/Fylke: Rakkestad, Østfold
Spillesakens type (antall): R179 (1)	Materiale: Glass
Funnomstendigheter: Funnet på gården.	
Datering: Eldre jernalder	Funn år: Ukjent